

YAŞAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ULUSLARARASI HUKUKTA
SİLAHSIZLANMANIN DENETLENMESİ**

ERDEM DİNÇER

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ FEHMİ KEREM BİLGİN

KAMU HUKUKU TÜRKÇE TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

SUNUM TARİHİ: 05.01.2022

BORNOVA / İZMİR
OCAK 2022

Jüri üyeleri olarak bu tezi okuduğumuzu ve kapsam ve kalite bakımından Yüksek Lisans tezi olarak uygunluğunu onaylıyoruz.

Jüri Üyeleri:

İmza:

Dr. Öğr. Üyesi Fehmi Kerem BİLGİN
İzmir Bakırçay Üniversitesi

.....

Doç. Dr. Anıl ÇAMYAMAÇ
İzmir Bakırçay Üniversitesi

.....

Dr. Öğr. Üyesi Bahar KONUK SOMMER
Yaşar Üniversitesi

.....

Prof. Dr. Yücel Öztürkoğlu
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖZ

ULUSLARARASI HUKUKTA SİLAHSIZLANMANIN DENETLENMESİ

Erdem Dinçer

Kamu Hukuku Türkçe Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Fehmi Kerem BİLGİN

2022

Uluslararası alanda barış ve güvenliğin sağlanması ve silahlı çatışmaların önüne geçilmesi amacıyla silahsızlanmanın denetlenmesi özellikle modern çağdaki silah teknolojilerinin giderek gelişme göstermesi ve olası bir silahlı çatışmanın bütün insanlığın geleceğini tehdit eder duruma gelmesiyle birlikte uluslararası toplum açısından önemi gittikçe artan bir konu haline gelmiştir.

XX. asra kadar silahsızlanma teşebbüsleri düzensiz, genellikle barış antlaşmaları dâhilinde ya da gelecekte varılması muhtemel antlaşma ve protokol taslakları şeklinde gerçekleşmiş ve bu sebeple uzun süreli olamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde ise belirli türde silahların yasaklanması ve sınırlanması yönünde adımlar atılmış olmakla beraber etkili bir denetim mekanizması hayata geçirilememiştir.

Silahsızlanma meselesini kapsamlı bir şekilde düzenleyen ve etkili denetim mekanizmaları öngören antlaşmalar ancak İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin arifesinde Birleşmiş Milletler Şartı'nın kabul edilmesinden itibaren mümkün olabilmıştır. Birleşmiş Milletler Şartı ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararlarında üye devletler silahsızlanmanın denetlenmesine yönelik etkili mekanizmaların tesisi için işbirliği içerisinde hareket etmeye dâvet edilmişlerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletler silahsızlanma alanında işbirliği içerisinde harekete geçme yönünde istekli bir tutum sergilemiş olsalar da savaştan sonra kurulan iki kutuplu siyasî düzen ve akabinde gelen silahlanma yarışı başlangıçtaki umutların kısa sürede sönmesine neden olmuştur. Doğu ve Batı bloklarının silahlanma programları konusunda şeffaf davranmamaları sebebiyle etkili bir denetim mümkün olmamıştır. Ancak silahlanma yarışının ağır ekonomik yükünün kendisini hissettirmeye başlamasıyla beraber devletler silahlanmanın kontrollü bir

biçimde önüne geçilmesinin kendi ulusal menfaatlerine uygun olduğu kanaatine varmışlardır. Bu süreçte ilk önemli silahsızlanma antlaşmaları ABD ve SSCB arasında akdedilen iki taraflı antlaşmalar şeklinde olmuştur. Daha sonra çok taraflı silahsızlanma antlaşmaları ve denetim rejimleri hayata geçirilmiş, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü gibi uluslararası kurumlar denetim rejimlerinin teknik ve maddî yönleri konusunda devletlere yol gösterici olmuşlardır.

Soğuk savaş sonrası dönemin ilk yıllarında silahlanma seviyelerindeki ânî düşüş İkinci Dünya Savaşı akabindeki ortamı andıran iyimser bir ortam meydana getirmiştir. Bu süreçte Doğu ve Batı blokları arasındaki anlaşmazlıklar sebebiyle yıllarca sonuçlandırılmayan Kimyasal Silahlar Sözleşmesi gibi antlaşmalar yürürlüğe girmiştir. Fakat bu iyimser hava nispeten kısa sürmüş ve 11 Eylül 2001 saldırılarını izleyen teröre karşı küresel savaş ortamında silahlanma seviyeleri yeniden yükselmeye başlamıştır. Bu dönemde silahsızlanmanın denetlenmesinin temel hedefi silahların ve özellikle de kitle imhâ silahlarının devlet dışı aktörlerin eline geçmesini önleyici yöntemler ve programların hayata geçmesi olmuştur. Bu yeni yaklaşımın bir sonucu olarak 2014 yılında Silah Ticâreti Antlaşması yürürlüğe girmiştir.

Günümüzde silahsızlanmanın denetlenmesi müessesesi açısından karma bir tablo mevcuttur. Önceki dönemlere kıyasla teknolojik gelişmelerden istifade eden etkili ve modern denetim rejimleri hayata geçirilmiş olsa da denetimin başarısı günümüzde de devletlerin etkili katılım göstermeleri ve şeffaf bir tutum sergilemelerine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Silahsızlanma, denetim, şeffaflık, etkili katılım, uluslararası işbirliği

ABSTRACT

VERIFICATION OF DISARMAMENT IN INTERNATIONAL LAW

Erdem Diñer

M.A., Public Law

Advisor: Dr. Fehmi Kerem BİLGİN

2022

In order to ensure international peace and security and to prevent future conflicts, the verification of disarmament has become an increasingly important issue for the international community, especially with the gradual development of weapon technologies used in the modern age and possibility of an armed conflict threatening the future of all humanity.

Until the XXth century, disarmament attempts were irregular and usually within the framework of peace treaties or in the form of future treaty and protocol proposals, and for this reason, they did not last long. Although steps were taken to ban and limit certain types of weapons until the end of World War II, an effective verification mechanism could not be implemented.

Agreements regulating disarmament and establishing effective control mechanisms could only be possible after the adoption of the United Nations Charter at the end of World War II. The United Nations Charter and the first United Nations General Assembly resolutions, called upon member states to cooperate for the implementation of an effective mechanism for the verification of disarmament.

Although States exhibited a willingness to act in cooperation in the field of disarmament after World War II, the post-war bipolar political order and the arms race that followed caused the initial hopes to fade soon after. As the Eastern and Western blocs did not act transparently in respect of their armament programs, the establishment of an effective verification regime could not be possible. However, the heavy economic burden of the arms race made States come to the conclusion that the limitation of armaments in a controlled manner was in their national interests. The first important disarmament treaties were in the form of bilateral treaties concluded between the USA and the USSR. This was followed by multilateral disarmament

treaties and verification regimes supported by international organizations such as the International Atomic Energy Agency and the Organization for the Prohibition of Chemical Weapons in regard to their technical and financial aspects.

The sudden drop in armament levels in the aftermath of Cold War created an optimistic environment reminiscent of the early years of the post-World War II era. Treaties, such as the Chemical Weapons Convention, which could not be completed for many years due to disagreements between the Eastern and Western blocs, entered into force. However, the optimistic atmosphere did not last long, and armament levels started to increase again as a result of the attacks of September 11th, 2001, and the global war against terrorism that followed. In this period, the main objective of the verification of disarmament was to ensure the implementation of methods and programs aiming to prevent the acquisition of weapons of mass destruction by non-state actors. The Arms Trade Treaty, which entered into force in 2014, reflects this new approach.

Today, there is a mixed situation as regards the verification of disarmament. Despite effective and modern verification regimes that benefit from technological developments, the success of verification still largely depends on the effective participation and transparent conduct of States.

Keywords: Disarmament, verification, transparency, effective participation, international cooperation

TEŞEKKÜR

Tez alıőmasının planlanmasında, yazılmasında, yürütülmesinde ve tamamlanmasında desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, çalıőmamı bilimsel temeller ışığında őekillendiren, hocam Dr. Öğretim Üyesi Fehmi Kerem BİLGİN'e teőekkürlerimi sunarım.

Erdem Dinçer

İzmir, 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunmuş olduğum “ULUSLARARASI HUKUKTA SİLAHSIZLANMANIN DENETLENMESİ” adlı çalışmanın, araştırma aşamasından tamamlanmasına kadar olan tüm süreçte, tarafımdan bilimsel ahlak, gelenek ve temellere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Erdem Dinçer

İzmir, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR METNİ	vii
YEMİN METNİ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	18

BİRİNCİ BÖLÜM DENETİM KURUMU

I. SİLAHSIZLANMA KAVRAMI	19
A. TANIM	19
B. TARİHÇE	21
C. İNSANÎ VE İKTİSADÎ BOYUTLAR	31
D. SİLAHSIZLANMA VE GÜVENLİK	34
1. Uluslararası Barış ve Güvenlik	34
a. Bir Güvenlik Vâsıtası	34
b. Silahsızlanma Teşebbüsü	35
2. Ulusal Güvenlik	37
II. SİLAHSIZLANMANIN HUKUKÎ DAYANAKLARI	40
A. ANTLAŞMALAR	40
1. Tasnif	40
a. Nükleer Silahlar	40
aa. Üretim, Kullanım ve Denemeler	40
bb. Arındırılmış Bölgeler	43
b. Diğer Kitle İmhâ Silahları	44
aa. Biyolojik ve Kimyasal Silahların Kullanım, Üretim ve Depolanması	44
bb. İklim Koşullarının Askerî Kullanımı	44
c. Konvansiyonel Silahlar	45

aa. Arındırılmış Bölgeler	45
bb. Üretim, Kullanım ve Ticâret	45
cc. Askerî Kuvvetler ve Silah Sistemleri	46
2. Silahsızlanma Antlaşmalarının Temel Unsurları	47
a. Stokların İmhâsı	47
b. Kullanılmış Silah ve Mühimmatların İmhâsı	48
c. Transfer	48
d. Üretim	49
e. Geliştirme	50
f. Denemeler	50
g. Kullanım	51
h. Mağdurlara Yardım	52
1. Veri Teâtisi ve Şeffaflık	52
i. Denetim	52
j. Yasaklanmış Faâliyetlerin Desteklenmemesi	53
k. Çekilme	54
B. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KARARLARI	56
1. Genel Kurul	56
a. 1 Sayılı Karar	56
b. S-10/2 Sayılı Karar	56
c. 1665 (XVI) Sayılı Karar	57
d. 42/37 Sayılı Karar	57
e. 45/57 Sayılı Karar	57
f. 72/38 Sayılı Karar	58
2. Güvenlik Konseyi	58
a. 984 Sayılı Karar	58
b. 1540 Sayılı Karar	59
c. 2117 Sayılı Karar	60
C. DİĞER HUKUKÎ ARAÇLAR	61
III. SİLAHSIZLANMA YAKLAŞIMLARI	63
A. GENEL VE TAM SİLAHSIZLANMA	63
B. SİLAHLANMANIN SINIRLANMASI	68
C. YAYGINLAŞMAYLA MÜCADELE	71

IV. DENETİM KAVRAMI	75
A. ÖZNELER	75
1. Devletler	75
2. Uluslararası Örgütler	75
3. Silah Sanayii	79
4. Hükümet Dışı Örgütler	79
B. BİLEŞENLER	81
1. Temel Hukukî Norm	81
2. Veri Toplama ve Veri Tahlili	81
3. Hukukî Niteleme	82
C. YAKIN KAVRAMLAR	83
1. İzleme	83
2. Güven ve Güvenlik Artırıcı Tedbirler	86
3. Temînatlar	87
D. NİTELİKLER	91

İKİNCİ BÖLÜM

DENETİMİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

I. İLKELER	94
A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL KURULU AÇISINDAN DENETİM İLKELERİ	94
B. DENETİMİN ULUSLARARASI HUKUKA UYGUNLUĞU	98
II. AŞAMALAR	100
A. HAZIRLIK AŞAMASI	100
1. Yükümlülüklerin Mâhiyeti	100
2. Özel Sınırlamalar	101
B. UYGULAMA AŞAMASI	102
1. Gözlem ve Tespit	102
2. Caydırıcılık	105
3. Değerlendirme	106

III. KURUMSAL ÇERÇEVE	111
A. KİMYASAL SİLAHLARIN YASAKLANMASI ÖRGÜTÜ	111
B. ULUSLARARASI ATOM ENERJİSİ AJANSI	114
C. 1991 NUNN-LUGAR MÜŞTEREK TEHDİT SINIRLAMA PROGRAMI	117
D. KİTLE İMHÂ SİLAHLARI VE MATERYALLERİNİN YAYILMASINA KARŞI KÜRESEL ORTAKLIK	119
E. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÖZLEM, DENETİM VE İNCELEME KOMİSYONU	120
F. 1540 KOMİTESİ	127
IV. İCRÂÎ ÇERÇEVE	133
A. DENETİM TÜRLERİ	133
1. Bireysel ve Toplu Denetim	133
2. Tek Taraflı Denetim ve İşbirliğine Dayalı Denetim	135
B. DAYANAKLAR VE SINIRLAR	138
1. Ulusal Uygulama Tedbirleri	138
2. Hukukî Sınırlar	141
3. Teknik Sınırlar	142
C. İSTİSNALAR	146
1. Ulusal Güvenlik	146
2. Maddî Menfaatler	148
3. Üçüncü Devletlerin Dâhil Olması	150
V. DENETİM YÖNTEMLERİ	152
A. İNSAN VE TEKNOLOJİ ETKENLERİNİN KIYASLANMASI	152
B. UZAKTAN İZLEME	153
C. BEYANLAR, VERİ PAYLAŞIMLARI VE BİLDİRİMLER	155
D. BİLGİ TOPLAMA MİSYONLARI	157
E. TÂKİP	158
F. İŞBİRLİĞİ	159
G. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KONVANSİYONEL SİLAHLAR SİCİLİ	159
H. YERİNDE TEFTİŞ	162
1. Rutin Denetimler	162

2. Soruşturmalar	164
3. şüpheli Faâliyetler	166
4. Ulusal Teknik Vâsıtalar	167
5. Zorlayıcı Denetimler	169
SONUÇ	172
KAYNAKÇA	177

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ABM: Anti-Balistik Füzeler Antlaşması (Anti Ballistic Missiles Treaty)

ATT: Silah Ticâreti Antlaşması (Arms Trade Treaty)

BM: Birleşmiş Milletler

BWC/BTWC: Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (Biological and Toxin Weapons Convention)

CANFWZ: Orta Asya Nükleer Silahsız Bölgesi (Central Asia Nuclear Weapon Free Zone)

CCM: Misket Mühimmatları Sözleşmesi (Convention on Cluster Munitions)

CCWC: Aşırı Yaralayıcı veya Ayrım Yapmayan Etkilere Sahip Addedilebilecek Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalara Dâir Sözleşme (Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects)

CFE: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe)

CIFTA: Ateşli Silahlar, Mühimmat, Patlayıcılar ve Diğer İlgili Malzemelerin Yasadışı İmalatı ve Kaçakçılığına Karşı Amerikalılararası Sözleşmesi (Inter-American Convention Against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials)

CSBM: Güven ve Güvenlik Artırıcı Tedbirler (Confidence and Security Building Measures)

CTBT: Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty

CTBTO: Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü (Comprehensive Test-Ban Treaty Organization)

CTR: Müşterek Tehdit Sınırlama Programı (Cooperative Threat Reduction Program)

CWC: Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Depolanmasının ve Kullanımının Yasaklanmasına ve Bunların İmhâsına Dâir Sözleşme (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction)

DoD: ABD Savunma Bakanlığı (Department of Defense)

ELINT: Elektronik İstihbarat (Electronical Intelligence)

ENCD: On Sekiz Uluslu Silahsızlanma Komitesi (Eighteen Nation Committee on Disarmament)

ENMOD: Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askerî veya Diğer Herhangi Bir Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme (Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques)

EU: Avrupa Birliği (European Union)

EYP: El yapımı patlayıcı

FFI: Norveç Savunma Araştırmaları Enstitüsü (Forsvarets Forskningsinstitutt)

G.A.: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (General Assembly of the United Nations)

ICAO: Uluslararası Sivil Havacılık Dairesi (International Civil Aviation Organization)

IAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency)

ICBL: Kara Mayınlarının Yasaklanması İçin Uluslararası Kampanya (International Campaign to Ban Landmines)

ICNND: Uluslararası Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme ve Silahsızlanma Komisyonu (International Commission on Nuclear Non-proliferation and Disarmament)

IDC: Uluslararası Veri Merkezi (International Data Center)

IMS: Uluslararası İzleme Sistemi (International Monitoring System)

INF: Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (Intermediate Range Nuclear Forces Treaty)

INFCIRC: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Bilgi Sirküleri (International Atomic Energy Agency Information Circular)

JCPOA: Müşterek Kapsamlı Hareket Planı (Joint Comprehensive Plan of Action)

MBFR: Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimleri (Mutual and Balanced Force Reductions)

MILF: Moro İslamî Kurtuluş Cephesi (Moro Islamic Liberation Front)

MTCR: Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi (Missile Technology Control Regime)

MTM: Çok Uluslu Teknik Vâsıtalar (Multinational Technical Means)

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)

NPT: Yaygınlaşmayla Mücadele Antlaşması (Non-proliferation Treaty)

NTM: Ulusal Teknik Vâsıtalar (National Technical Means)

OAS: Amerikan Devletleri Örgütü (Organization of American States)

OMV/R-OMV: Devamlı İzleme ve Denetim (Ongoing Monitoring and Verification)

OPANAL: Güney Amerika ve Karayipler’de Nükleer Silahların Yasaklanması Ajansı (Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe)

OPCW: Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons)

OSCE: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (Organization for Security and Cooperation in Europe)

PTBT: Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Antlaşma (Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water)

RES.: Karar (Resolution)

S.C.: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (Security Council of the United Nations)

SALT: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks)

SALW: Küçük ve Hafif Silahlar (Small Arms and Light Weapons)

SIGINT: Sinyal İstihbaratı (Signals Intelligence)

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute)

SOFA: Kuvvet Statüsü Anlaşması (Status of Force Agreement)

SORT: Stratejik Taarruz Kuvvetlerini Azaltma Antlaşması (Strategic Offensive Reduction Treaty)

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSOD: Silahsızlanma Konulu Özel Birleşimi (Special Session on Disarmament)

START: Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)

TPNW: Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons)

TTBT: Nükleer Silahların Yeraltı Denemelerinin Sınırlanması Antlaşması (Threshold Test Ban Treaty)

US: Birleşik Devletler (United States)

UAV: İnsansız Hava Aracı (Unmanned Aerial Vehicle)

UNEF: Birleşmiş Milletler Acil Durum Kuvveti (United Nations Emergency Force)

UNIDIR: Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Araştırmaları Enstitüsü (United Nations Institute for Disarmament Research)

UNMOVIC: Birleşmiş Milletler Gözetim, Denetim ve Teftiş Komisyonu (United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission)

UNODA: Birleşmiş Milletler Silahsızlanma İşleri Ofisi (United Nations Office for Disarmament Affairs)

UNROCA: Birleşmiş Milletler Konvansiyonel Silahlar Sicili (United Nations Registry for Conventional Arms)

UNSCOM: Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu (United Nations Special Commission)

VERTIC: Denetim Araştırma, Eğitim ve Bilgi Merkezi (Verification Research, Training and Information Center)

GİRİŞ

Silahsızlanma uluslararası barış ve güvenliğin korunması için geliştirilmiş bir müessesedir. İlgili müessese doğrultusunda silahlanma seviyelerinin mümkün olan en düşük seviyede tutulması ve mümkün olduğu takdirde ortadan kaldırması, kaynakların insanlığın olumlu gelişimine ayrılmasının güvence altına alınması hedeflenmektedir. Silahsızlanmanın çok sayıda disiplin ile ilişkili kapsamlı bir süreç olması sebebiyle çalışmanın birinci bölümünde denetim kurumu, ikinci bölümünde denetimin hayata geçirilmesi incelenecektir.

Silahsızlanmanın tanımı, tarihçesi, insanî ve iktisadî boyutları, ulusal ve uluslararası güvenlikle ilişkisi, hukukî dayanakları, silahsızlanma yaklaşımları ve denetim kavramı çalışmanın birinci bölümünde yer almaktadır. Bu bölümde silahsızlanma müessesesinin ne gibi unsurlar ışığında tarihî bir gelişim gösterdiği ve denetim kurumunun nasıl ortaya çıktığı öğretisi, uluslararası örgütlerin belgeleri ve uluslararası alandaki örnekler ışığında açıklanacaktır.

Denetimin bir kurum olarak nasıl oluştuğu ve geçmişten günümüze ne gibi değişimler gösterdiği açıklandıktan sonra ikinci bölümde ise denetimin ilkeleri, aşamaları, denetimde yer alan uluslararası kurumların teşkilat yapıları, denetimin icrası ve yöntemleri ışığında denetimin hayata geçirilmesi konusu açıklanacaktır.

Denetimin iktisadî ve siyasî gelişmelerle yakından bağlantılı olması sebebiyle denetim kurumunun gelişim süreci ve denetimin hayata geçirilme aşamasında ekonomik, sosyal ve siyasî unsurların ne gibi olumlu ve olumsuz etkilere neden olduğuna çeşitli başlıklar altında yer verilmiştir.

Çalışmada bir bütün olarak amaçlanan silahsızlanma müessesesinin hukukî boyutunu detaylı bir biçimde incelemeye alarak Birleşmiş Milletler kararlarında da ifade edildiği üzere insanlığın karşılaştığı en önemli meselelerden biri olarak ifade edilen silahlanma sorununa dikkat çekebilmektir. Bu meselenin çözümlenebilmesi adına genel hatları ile çözüme ilişkin yaklaşımlar Uluslararası Adâlet Dîvanı'nın konu hakkındaki yorumu ile birlikte sonuç kısmında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DENETİM KURUMU

I. SİLAHSIZLANMA KAVRAMI

A. TANIM

Silahsızlanma herhangi bir uluslararası antlaşmada tanımlanmış bir kavram değildir. Devletlerarası ilişkiler bağlamında genel anlamıyla silahsızlanma silahlardan vazgeçme, silahlardan arındırma, bir devletin askerî kuvvetlerinin silahlarında kısıtlamaya gidilmesi, silah gücünü, bilhassa belirli silah türlerinin azaltılması veya imhâsı olarak tanımlanabilir.¹ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu silahsızlanmayı halihazırdaki silahlanma seviyelerinde kısıtlamalara gidilmesiyle başlayan aşamalı ve etkili bir süreç olarak ifade etmektedir.² Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization*) (NATO) silahsızlanmayı saldırı amaçlı silahların tek veya çok taraflı sûrette imhâ edilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Silahsızlanma silahların sayısının azaltılmasının yanı sıra, belirli silah kategorilerinin yasaklanması ve imhâ edilmesini kapsamaktadır.³

Silahsızlanma silahların düzenlemesiyle ilgili her türlü konuyu içeren geniş kapsamlı bir kavramdır. Var olan silahların sayılarının azaltılması, imhâ edilmesi, her türlü geliştirme ve test aşamaları, üretilmeleri, kurulma ve konuşlandırılmalarının düzenlenmesi, silahlı çatışmalarda kullanımlarının kısıtlanması veya yasaklanması

---

¹ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, “*silahsızlanma*”, (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 10.06.2021). Cambridge Dictionary, “*disarmament*”, [<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/disarmament>].

² United Nations, G.A. res. S-10/2, “*Final Document of the Tenth Special Session of the Assembly*”, A/RES/S-10/2, 30/06/1978, § 1, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its Tenth Special Session, 23 May – 30 June 1978, Official Records: Tenth Special Session, Supplement No. 4 (A/S-10/4), New York, 1978, s. 3.

³ NATO, “*Arms Control, Disarmament and Non-proliferation in NATO*”, (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, Erişim Tarihi: 16.02.2021).

silahsızlanmanın kapsamına giren meselelerdir.⁴ Uluslararası silah ticâreti ve silahların devri düzenlenmesi, silahlı kuvvetlerin envanterlerinde bulunan silahların azaltılması ve belirli silah tiplerinin yaygınlaşmasının önlenmesi (yaygınlaşmayla mücadele) silahsızlanma kavramının kapsamına girmektedir.⁵ Silahsızlanmanın siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknik yönleri de bulunmakta⁶ ve bu unsurlar da silahsızlanma antlaşmalarının görüşülme ve hayata geçirilmesi aşamasında belirleyici olabilmektedir.⁷

Silahsızlanma uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması açısından dikkate alınan bir müessesedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ilgili kararında sonraki nesilleri yeni ve yıkıcı savaş tehlikelerinden korunması, silahlanma yarışının bütün insanlığa getirdiği ekonomik yükün önüne geçilmesi ve devletler arasında barışçıl işbirliğinin geliştirilmesi adına genel ve tam silahsızlanmanın insanlığın karşılaştığı en önemli mesele olduğuna dikkat çekmiştir.⁸

Silahsızlanma uluslararası işbirliği ve taahhütlere riâyet esaslı doğrultusunda ilerleyen bir süreçtir. Söz konusu taahhütler ise uluslararası iki veya çok taraflı antlaşmalar ile diğer hukukî metinler vâsıtasıyla güvence altına alınmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu silahsızlanma konulu özel birleşiminde (1978) gerçek ve uzun süreli barışın ancak Birleşmiş Milletler Şartı'nın tesis ettiği kolektif güvenlik sisteminin uygulanması ve silahlanma üzerinde iki veya çok taraflı antlaşmalar doğrultusunda hızlı ve ciddî sınırlamalara gidilerek etkili bir uluslararası denetim altında genel ve tam silahsızlanmanın sağlanabilmesi yoluyla mümkün

---

⁴ United Nations, Relationship between Disarmament and International Security, Report of the Secretary-General, A/36/597, United Nations Publications, New York, 1982, s. 9.

⁵ CASEY-MASLEN, Stuart / VESTNER, Tobias, A Guide to the International Disarmament Law, Routledge, New York, 2019, s. 14.

⁶ GILLIS, Melissa, Disarmament. A Basic Guide, United Nations Office for Disarmament Affairs, United Nations, New York, 2017, 4. Baskı, ss. 1-11.

⁷ CASEY-MASLEN / VESTNER, s. 15.

⁸ United Nations, G.A. res. 1378 (XIV), "General and Complete Disarmament", 20/11/1959, A/RES/1378 (XIV), Resolutions adopted by the General Assembly during its Fourteenth Session, 15 September – 13 December 1959, Official Records: Fourteenth Session, Supplement No. 16 (A/4354), New York, 1960, s. 3.

olabileceği ifade edilmiştir.⁹ Uluslararası Adâlet Dîvanı silahsızlanmanın gerçekleştirilebilmesi bakımından uluslararası taahhütlerin önemini vurgulayarak bağımsız bir devletin silahsızlanmasının ancak uluslararası antlaşmalar ve diğer hukukî metinler vâsıtasıyla ve kendi rızaları doğrultusunda kabul etmiş oldukları yükümlülükler aracılığıyla hayata geçirilebileceğini ifade etmektedir.¹⁰

B. TARİHÇE

Yakın çağda silahsızlanma düşüncesi belirli silahların yasaklanması şeklinde XIX. asrın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. 400 Gram Altındaki Patlayıcı Mermilerin Savaş Zamanında Kullanımından Ferâgat Edilmesine Dâir Beyannâme (1868)¹¹ (“St. Petersburg Beyannâmesi”)’de patlayıcı veya yanıcı küçük mühimmatların kullanımı ilk defa yasaklanmıştır.¹² Daha sonra Savaş Kanunları ve Teâmüllerine İlişkin Uluslararası Beyannâme Taslağı (1874)¹³’yla zehrin veya zehir içeren silahların, gereksiz acı veren silahların, mühimmatların ve diğer materyallerin savaşlarda kullanılmasının yasaklanması amaçlanmıştır. Beyannâme her ne kadar yürürlüğe girmese de Kara Savaşı Kanunları ve Teâmüllerine İlişkin Sözleşme (1899)¹⁴’nin hazırlanmasında temel alınmıştır. Bu doğrultuda ilk defa savaş kuralları uluslararası

---

⁹ United Nations G.A. res. S-10/2, “Final Document of the Tenth Special Session of the Assembly”, A/RES/S-10/2, 30/06/1978, § 13, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its Tenth Special Session, 23 May – 30 June 1978, Official Records: Tenth Special Session, Supplement No. 4 (A/S-10/4), New York, 1978, s. 4.

¹⁰ International Court of Justice, 27/06/1986, Military and Paramilitary in and against Nicaragua (Merits) (Nicaragua v. United States of America), Judgment, *I.C.J. Reports* 1986, s. 135, § 269.

¹¹ ICRC, 11/12/1868, Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, (<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C>, Erişim Tarihi: 08.12.2021).

¹² SHAW, Malcolm Nathan, *International Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 6. Baskı, 2008, s. 1168.

¹³ 27/08/1874, Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War, SCHINDLER, Dietric / TOMAN, Jiri, *The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, 4. Baskı, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 2004, ss. 22-34.

¹⁴ SCOTT, James B., 29/07/1899, Convention with respect to the Laws and Customs of War on Land and its Annex, *Texts of the Peace Conferences at the Hague, 1899 and 1907, with English Translation and Appendix of Related Documents*, Ginn & Co., Boston / London, 1908, ss. 45-71.

düzlemde tedvin edilerek “zehrin ve zehir ihtiva edilen silahların” savaşlarda kullanılması yasaklanmıştır.¹⁵

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Boğucu, Zehirli veya Diğer Gazlar ve Bakteriyolojik Savaş Yöntemlerinin Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol (1925)¹⁶ akdedilmiştir. Cenevre Protokolü kimyasal ve bakteriyolojik (biyolojik) silahların kullanımını yasaklamakla beraber, bunların geliştirilmesini, üretimini ve depolanmasını yasaklamamıştır. Protokol’ün etkili bir denetim mekanizması öngörememesi sebebiyle konu farklı antlaşmalarla daha sonra yeniden detaylı bir biçimde düzenlenmiştir. İki Dünya Savaşı arası dönemde ayrıca, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkma nedenlerinden biri kabul edilen donanmalar yarışı (*naval arms race*) göz önünde bulundurularak, deniz kuvvetlerinin sahip olduğu savaş gemilerinin sayı ve tonajlarının sınırlaması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Silahlanmanın Sınırlanması Konferansı (*Conference on the Limitation of Armament*) (12 Kasım 1921 – 6 Şubat 1922) çerçevesinde “Washington Deniz Kuvvetleri Antlaşması” (“*Washington Naval Treaty*”) (1922)¹⁷ akdedilmiştir. Daha sonra Deniz

---

¹⁵ SHAW, s. 1168.

¹⁶ League of Nations, 17/06/1925, Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases and of Bacteriological Methods of Warfare, Treaty Series, C. XCIV, 1929, ss. 65-72. Protokol’ün Türkçe resmî tercümesini içeren 1380 sayılı ve 07/01/1929 tarihli “4 Mayıs 1925 Tarihinde Cenevrede İctima Eden Beynelmilel Konferansta Kabul Olunan (Muhnik-Müsemim veya Buna Mümasil Gazların ve Bakteriyolojik Vesaitin Harpte İstimalinin Men’i) Hakkındaki Protokolun Tasdikına Dair Kanun” için bkz. T.C., Resmî Gazete, 20 Kânunsani 1929, S. 1097, ss. 6471-6472.

¹⁷ FULLER, Joseph V., 06/02/1922, Treaty between the United States of America, the British Empire, France, Italy, and Japan, Signed at Washington, February 6, 1922, Fuller, J. V., Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1922, United States Government Printing Office, Washington, C. 1, 1938, ss. 247-266.

Silahlarının Sınırlandırılması ve Azaltılması İçin Uluslararası Antlaşma (1930)¹⁸ ve Deniz Silahlarının Sınırlandırılması İçin Antlaşma (1936)¹⁹ akdedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin arifesinde San Francisco'da toplanan Uluslararası Örgütlenmeye Dâir Birleşmiş Milletler Konferansı (*United Nations Conference on International Organization*) neticesinde Birleşmiş Milletler Şartı (1945)²⁰ akdedilmiştir. Silahsızlanma Şart'ta uluslararası barış ve güvenliğin idâmesi bağlamında uluslararası işbirliği yoluyla düzenlenmesi gereken bir mesele olarak ele alınmıştır. Şart'ın 11. ve 26. maddeleri hükümleri bu sahada Birleşmiş Milletler'in faaliyetinin genel çerçevesini oluşturmaktadırlar. Madde 11 Genel Kurul'un üye devletlere veya Güvenlik Konseyi'ne, silahsızlanma ile silahlanmanın düzenlenmesine hâkim olan ilkeler dâhil olmak üzere, uluslararası barış ve güvenliğin idâmesi hususunda işbirliğinin genel ilkelerine ilişkin tavsiyelerde bulunabileceğini öngörmektedir. Madde 26 ise insanî ve iktisadî kaynakların mümkün olan en küçük kısmının silahlanmaya ayrılması sûretiyle uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ve idâmesini teşvik etmek için Güvenlik Konseyi'nin silahlanmanın düzenlenmesine yönelik bir sistemin kurulabilmesi için üye devletlere sunulacak planların hazırlanmasıyla sorumlu olduğunu hüküm altına almaktadır.

---

¹⁸ League of Nations, 27/10/1930, International Treaty for the Limitation and Reduction of Naval Armament, signed at London, April 22, 1930, with Procès-verbal of Deposit of Ratifications, signed at London, October 27, 1930, and Exchange of Notes regarding the Interpretation of Article 19 of the Treaty; Tokio, May 21 and 24, 1930, and London, June 5, 1930, Treaty Series, C. CXII (1931), ss. 66-96.

¹⁹ League of Nations, 25/03/1936, Treaty for the Limitation of Naval Armament, with Protocol of Signature and Additional Protocol. Signed at London, March 25th, 1936, Treaty Series, C. CLXXXIV (1938), ss. 115-143.

²⁰ Akdedildiği ilk haliyle Birleşmiş Milletler Şartı'nın İngilizce resmî metni için bkz. 26/06/1945, Charter of the United Nations, United Nations, Yearbook of the United Nations, 1946-1947, New York, 1947, C. 1, ss. 831-843. Tâdil edilmiş Şart'ın İngilizce resmî metni için bkz. United Nations, Yearbook of the United Nations, 1973, C. 27, New York, 1976, ss. 977-987. Şart'ın ilk halinin Türkçe resmî tercümesini içeren 4801 sayılı ve 15/08/1945 tarihli "Sanfransisko'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılmış ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkında kanun" için bkz. T.C., Resmî Gazete, 24 Ağustos 1945, S. 6092, ss. 9244-9248. Tâdil edilmiş Şart'ın güncel bir Türkçe tercümesi için bkz. GÜNDÜZ, Aslan, Milletlerarası Hukuk. Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar, 6. Baskı, Beta, İstanbul, 2013, ss. 110-128.

Birleşmiş Milletler Şartı çerçevesinde silahsızlanma uluslararası barış ve güvenliğin idâmesi bağlamına yerleşmektedir. Bu bakımdan devletlerin silahlanmaya yönelik harcamalarının azaltılması ve kaynakların insanlığın refahı için kullanımının sağlanması amaçlanmaktadır. Silahsızlanma alanında Şart işbirliği kavramına merkezî bir rol atfetmektedir. Temel amaç silahsızlanmanın devletler arasında karşılıklı rızaya dayalı yöntemlerle düzenlenmesidir. Bununla beraber barışın tehdidi veya bozulması ile tecavüz fiili durumlarında Güvenlik Konseyi Şart'ın VII. bölümü temelinde silahsızlanma alanında zorlayıcı tedbirlerin uygulanmasını kararlaştırabilir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ilk kararı kitle imhâ silahlarının yarattığı tehlikeler göz önünde bulundurularak nükleer enerjinin keşfinden kaynaklanan sorunlara dâir olmuştur.²¹ Genel Kurul'un 502 (VI) sayılı kararıyla Atom Enerjisi Komisyonu (*Atomic Energy Commission*) lağvedilerek Güvenlik Konseyi'ne bağlı Silahsızlanma Komisyonu (*Disarmament Commission*) kurulmuştur. Yeni Komisyon kitle imhâ silahlarının ortadan kaldırılması da dâhil olmak üzere tüm silahlı kuvvetlerin ve silah türlerinin düzenlenmesi, sınırlandırılması ve dengeli bir şekilde azaltılmasına yönelik uluslararası antlaşmaların hazırlamakla görevlendirilmiştir.²²

1950'li yıllarda artan nükleer denemelerin çevre ve insan hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinden endişelenen Jawaharlal Nehru, Japon Parlamentosu'nun da desteğiyle Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Komisyonu'na nükleer denemelerin tamamen yasaklanmasını düzenleyen bir antlaşma taslağı sunmuştur (29 Temmuz 1954).²³ Söz konusu taslak Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması

---

²¹ United Nations, G.A. res. 1 (I), “*Establishment of a Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of Atomic Energy*”, A/RES/1(I), 24/01/1946, Resolutions adopted by the General Assembly during the First Part of Its First Session from 10 January to 14 February 1946, A/64, Church House, Westminster, London, 1946, s. 9.

²² United Nations, G.A. res. 502 (VI), “*Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; international control of atomic energy*”, A/RES/502(VI), 11/01/1952, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixth Session, 6 November 1951 – 5 February 1952, Official Records: Sixth Session, Supplement No. 20 (A/2119), New York, 1985, ss. 1-2.

²³ JOHNSON, Rebecca, “*The United Nations and Disarmament Treaties*”, United Nations, UN Chronicle, (<https://www.un.org/en/chronicle/article/united-nations-and-disarmament-treaties>, Erişim Tarihi: 10.12.2021).

(1996)²⁴'nın hazırlanmasında dikkate alınmıştır. 1959-1961 yılları arasında silahsızlanma sahasında BM Genel Kurulu'nun öncelikleri nükleer denemelerin yasaklanmasının yanı sıra nükleer silahların üretilmesi, el değiştirmesi, konuşlandırılması ve yaygınlaşmasıyla mücadele (*non-proliferation*) olmuştur.

Alınan kararlar doğrultusunda nükleer silahsızlanma bakımından uluslararası işbirliğinin önemi vurgulanarak, nükleer denemelerin yasaklanması ve nükleer silahsızlanma bakımından nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin de söz hakkı olduğu,²⁵ nükleer silahların ayırım gözetmeksizin savaşan taraflara dâhil olmayan herkesi hedef aldığı, uluslararası ve insancıl hukuka aykırı düştüğü belirtilerek bütün insan ırkının sonunu getirebileceği,²⁶ nükleer silahsızlanma adına nükleer silahlara sahip olan veya olmayan bütün devletlerin uluslararası işbirliği çerçevesinde hareket etmelerinin önemi vurgulanmıştır.²⁷

ABD, SSCB ve Birleşik Krallık arasında, “Kısmî Deneme Yasağı Antlaşması” (“Partial Test-Ban Treaty”) olarak da anılan, Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Antlaşma (1963)²⁸ (PTBT)'nin akdedilmesiyle nükleer denemelerde sınırlamaya gidilmiştir. Bu antlaşma yer altında

---

²⁴ CTBTO, 10/09/1996, Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT) and Text on the Establishment of a Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, (https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/CTBT_English_withCover.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2020).

²⁵ United Nations, G.A. res. 1664 (XVI), “*Question of disarmament*”, A/RES/1664 (XVI), 04/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No:17 (A/5100), C. 1, New York, 1962, s. 5.

²⁶ United Nations, G.A. res 1653 (XVI), “*Declaration on the prohibition of the use of nuclear and thermo-nuclear weapons*”, A/RES/1653(XVI), 24/11/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No:17 (A/5100), C. 1, New York, 1962, s. 4.

²⁷ United Nations, G.A. res. 1665 (XVI), “*Prevention of the wider dissemination of nuclear weapons*”, A/RES/1665(XVI), 04/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No: 17 (A/5100), New York, 1962, C. 1, s. 5.

²⁸ United Nations, 05/08/1963, Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water. Signed at Moscow, on 5 August 1963, Treaty Series, C. 480 (1963), ss. 43-49.

nükleer denemelerin gerçekleştirilmesini yasaklamaması sebebiyle nükleer silahlara sahip devletlerin çıkarlarını koruduğu yönünde eleştirilmiştir.

Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (1968)²⁹ (NPT) kabul edilmiştir. NPT, PTBT'nin belirlediği ilkeler temelinde daha kapsamlı düzenlemeler getirmiştir. Nükleer silahlanma yarışının en kısa sürede durdurulması, nükleer silahsızlanma alanında etkili tedbirlerin alınabilmesi, sıkı ve etkili bir uluslararası denetim sağlanabilmesine yönelik bir antlaşmanın akdi için iyi niyet ilkesi doğrultusunda müzâkerelere devam edilmesini öngörmüştür (madde 6).

Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Toksinli Silahların Geliştirilmesi, Üretimi ve Stoklanmasının Yasaklanmasına ve Bunların İmhâsına Dâir Sözleşme (1972)³⁰ (BWC/BTWC) akdedilmiştir. Önceki antlaşmaların aksine BTWC söz konusu silahlara sahip olan devletler ile olmayan devletler arasında ayrıma gitmemektedir. Bakteriyolojik (biyolojik) ve toksinli silahlar ile bunların ekipmanlarının ve teslimat araçlarının geliştirilmesini, üretilmesini, stoklanmasını, edinilmesini veya elde tutulmasını yasaklamak ve önlemek için tedbirlerin alınması ve mevcut stokların imhâsı konularında bütün devletlere düşen genel yükümlülükleri düzenlemektedir (madde 5 ve madde 16 § 1).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Silahsızlanma Hakkındaki İlk Özel Birleşimi (SSOD-1) (1978) kapsamında bir silahsızlanma konferansının

---

²⁹ United Nations, 01/07/1968, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 1 July 1968, Treaty Series, C. 729 (1970), ss. 169-175. "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Andlaşma" adıyla antlaşmanın Türkçe resmî tercümesini içeren 7/18274 sayılı ve 24/09/1979 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 28 Kasım 1979, S. 16823, ss. 36-45.

³⁰ United Nations, 10/04/1972, Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972, Treaty Series, C. 1015 (1976), ss. 163-169. "Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silâhların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhâsına İlişkin Sözleşme" adıyla sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren 7/8557 sayılı ve 15/06/1974 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 6 Ağustos 1974, S. 14968, ss. 1-2.

toplanmasının gerekliliği ifade edilmiş ve silahsızlanma ile ilgili meselelerde uluslararası işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.³¹

Soğuk savaş sırasında ve sonrasında ABD ve SSCB arasında silahsızlanma alanında çok sayıda ikili antlaşma akdedilmiştir:

- Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlanmasına İlişkin Bazı Tedbirlere Dâir Geçici Anlaşma (1972)³² (SALT – I Treaty);
- Anti-Balistik Füzelere Antlaşması (1972)³³ (ABM);
- Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlanmasına Dâir Antlaşma (1979) (SALT – II Treaty)³⁴;
- Orta ve Kısa Menzilli Füzelere Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Antlaşma (1987)³⁵ (INF);
- Stratejik Taarruz Silahlarının Azaltılması Antlaşması (1991)³⁶ (START – I);

---

³¹ United Nations, G.A. res. S-10/2, “*Final Document of the Tenth Special Session of the Assembly*”, A/RES/S-10/2, 30/06/1978, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its Tenth Special Session, 23 May – 30 June 1978, Official Records: Tenth Special Session, Supplement No. 4 (A/S-10/4), New York, 1978, ss. 12-13.

³² United Nations, 26/05/1972, Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms, Treaty Series, C. 944 (1974), ss. 3-6.

³³ United Nations, 26/05/1972, Treaty on the Limitation of Anti-ballistic Missile Systems, Treaty Series, C. 944 (1974), ss. 13-67.

³⁴ U.S. Department of State, 18/06/1979, Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, Together with Agreed Statements and Common Understandings Regarding the Treaty, (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/5195.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

³⁵ United Nations, 08/12/1987, Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, Treaty Series, C. 1657 (1991), ss. 2-19.

³⁶ U.S. Department of State, 31/07/1991, The Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms Signed in Moscow on July 31, 1991, (<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/27360.pdf>, Erişim Tarihi:12.12.2021).

- Stratejik Taarruz Silahlarının Azaltılması Antlaşması (1993)³⁷ (START – II);
- Stratejik Taarruz Silahlarının Azaltılması Antlaşması (2010)³⁸ (“Yeni START”).

Bahsi geçen antlaşmalar, özellikle de yabancı askerî üslerin kapatılması yönündeki baskılar sonucunda imzalanan INF³⁹, uluslararası toplum tarafından olumlu karşılanmıştır. İkili görüşmelerle başlayan ve soğuk savaşı sona erdiren sürecin hızlanması, Silahsızlanma Konferansı’nın çalışmalarını hızlandırmış ve küresel silahsızlanmanın önemli hedeflerinden olan ve uzun süredir görüşülen Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Depolanmasının ve Kullanımının Yasaklanmasına ve Bunların İmhâsına Dâir Sözleşme (1993) (CWC)⁴⁰,nin imzalanması ve Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996)’na ilişkin müzâkerelerin başlaması mümkün olmuştur.

Soğuk savaş sonrası dönemde ise uluslararası silahsızlanma ve denetim girişimleri farklı şekillerde sonuçlanmıştır. Silah üreticisi bazı devletlerin muhâlefeti sebebiyle 1995’ten beri mevcut antlaşmaları güçlendirme çalışmaları akamete uğramış ve

---

³⁷ U.S. Department of State, 03/01/1993, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, (<https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102887.htm#treatytext>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

³⁸ U.S. Department of State, 08/04/2010, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, (<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

³⁹ HOLMES, Amy Austin, *Social Unrest and American Military Bases in Turkey and Germany Since 1945*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 238-240.

⁴⁰ United Nations, 13/01/1993, Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, Treaty Series, C. 1975 (2000), ss. 3-480. “Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhâsı ile İlgili Sözleşme” adıyla sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren 97/9320 sayılı ve 29/04/1997 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 3 Mayıs 1997, S. 22978 Mükerrer, ss. 1-109.

Silahsızlanma Konferansı zaman zaman işlevsiz hale gelmiştir.⁴¹ Bu tutum Genel Sekreter Ban Ki-moon tarafından eleştirilmiştir.⁴²

Buna karşılık çeşitli girişimler sonucunda birtakım olumlu sonuçlar elde edilebilmiştir. Devletlerin uluslararası sivil toplum örgütleriyle işbirliği sonucunda Anti-Personel Mayınlarının Kullanımının, Stoklanmasının, Üretimini ve Transferinin Yasaklanması Sözleşmesi (1997)⁴³ (“Ottawa Sözleşmesi”) ve Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008)⁴⁴ (CCM)’nde anti-personel kara mayınları ve misket bombalarının üretimi, ticâreti, kullanımı ve stoklanması yasaklanmıştır. Taraf devletlere ayrıca söz konusu silahların denetiminde ve yol açtıkları zararların giderilmesinde işbirliğinde bulunma yükümlülüğü getirilmiştir. Birleşmiş Milletler himâyesindeki müzâkereler neticesinde küçük ve ateşli silahların sınırlandırılmasını ve denetlenmesini amaçlayan 2001 Hafif Silahlar Eylem Programı⁴⁵ ve Silah Ticâreti Antlaşması (2013)⁴⁶ kabul edilmiştir. Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması ise 1996 yılında

---

⁴¹ KING, John H., “*Transforming the CD, The CD Discussion Series*”, UNIDIR Resources, Geneva, 2011, (<https://unidir.org/files/publications/pdfs/transforming-the-conference-on-disarmament-multilateral-arms-control-and-disarmament-for-a-pluralistic-world-371.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

⁴² United Nations, “*Secretary-General Calls on Delegates to End Stagnation in Disarmament Conference, Seize ‘Collective Opportunity to Build a Safer World’, at Headquarters Meeting*”, Meetings Coverage and Press Releases, SG/SM/13138 DCF/458, 24.09.2010, (<https://www.un.org/press/en/2010/sgsm13138.doc.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

⁴³ 03/12/1997, Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, United Nations, Treaty Series, C. 2056 (1999), ss. 241-252. Sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren “Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun” için bkz. T.C. Resmî Gazete, 15 Mart 2003, S. 25049.

⁴⁴ United Nations, 03/12/2008, Convention on Cluster Munitions, Treaty Series, C. 2688 (2014), ss. 39-184.

⁴⁵ United Nations, “*2001 Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, Report of the United Nations Conference on the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, New York, 9-20 July 2001, A/Conf.192/15*”, New York, 2001, s. 6, §§ 22-24, ([https://undocs.org/en/A/CONF.192/15\(Supp\)](https://undocs.org/en/A/CONF.192/15(Supp)), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

⁴⁶ United Nations, 03/06/2013, Arms Trade Treaty, Treaty Series, C. 3013 (2014), ss. 315-331.

imzalanmış olmakla beraber antlaşmanın hayata geçirilebilmesi bakımından kilit rol üstlenen nükleer silah sahibi devletlerin onaylamamış olması sebebiyle hâlen yürürlüğe girmemiştir.⁴⁷

2013 yılından itibaren Birleşmiş Milletler'e üye devletler ve sivil toplum örgütleri tarafından, olası bir nükleer felaketin yıkıcı etkileri vurgulanarak, uluslararası alanda kitle imhâ silahlarının sınırlandırılması ve denetimi adına yeni bir girişim başlatılmıştır. Bu girişim 7 Temmuz 2017'de BM Genel Kurulu kararıyla Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması⁴⁸'nin (TPNW) kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Antlaşma 22 Ocak 2021 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Silahsızlanmayı düzenleyen antlaşmalar bakımından en son gelişme ise Nükleer Silahlar veya Diğer Patlayıcı Nükleer Cihazlar İçin Çekirdek Materyallerin Üretimini Yasaklayan Antlaşma (*Treaty Banning the Production of Fissile Material for Nuclear Weapons or Other Nuclear Explosive Devices*) (FMCT) olmaktadır.⁴⁹ FMCT taslağına ilişkin en son 2019 yılında UNODA önderliğinde bilim insanları ile birlikte bir çalıştay düzenlenmiştir.⁵⁰

---

⁴⁷ United Nations Office for Disarmament Affairs, “*Comprehensive Test-Ban Treaty (CTBT)*”, (<https://www.un.org/disarmament/wmd/nuclear/ctbt>, Erişim Tarihi: 16.12.2020).

⁴⁸ 07/07/2017, Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, (<https://undocs.org/A/CONF.229/2017/8>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).

⁴⁹ CRODDY, Eric / WIRTZ, James / LARSEN, Jeffrey, Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology and History, C. 2, ABC-CLIO, California, 2004, ss. 132-134.

⁵⁰ United Nations, “*Expert meeting to facilitate dialogue on possible negotiations of a Fissile Material Cut-Off Treaty (FMCT) concludes in Bangkok*”, (<https://www.un.org/disarmament/update/expert-meeting-to-facilitate-dialogue-on-possible-negotiations-of-a-fissile-material-cut-off-treaty-fmct-concludes-in-bangkok/>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

C. İNSANÎ VE İKTİSADÎ BOYUTLAR

2007-2016 yılları arasında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği yapmış olan Ban Ki-Moon, XXI. asırda silahlanma ve barış arasındaki ilişkiyi “Dünya aşırı silahlanıyor, fakat barış yetersiz finanse ediliyor” şeklinde ifade etmiştir. Silahsızlanmanın ihtiyaç Silahsızlanmaya ayrılan kaynaklar yetersiz olduğu gibi, silahlanmaya ayrılan kaynaklar bir aşırılık söz konusudur. Askerî harcamalardaki orantısızlığın bir örneği olarak 2016’da küresel askerî harcamaların 1,7 trilyon dolara ulaşmasına rağmen bugünkü Birleşmiş Milletler’in barışı koruma bütçesinin, küresel askerî harcamaların yüzde birinden daha az olduğu görülmektedir. Bu durum çoğu kez silahsızlanmaya yönelik girişimlerin yetersiz kalmasına neden olmaktadır.⁵¹

Askerî harcamaların getirdiği ekonomik yük, özellikle yoksul kesim üzerinde etkilerini göstermektedir. İhtiyaç duyulan eğitim, sağlık, gıda ve su gibi sosyal ve alt yapı yatırımları yerine silahlanmaya orantısız bir bütçe ayrıldığında bunun insanlara olan maliyeti daha fazla olmaktadır. Bu durum da açlık, sefalet ile savaş korkusuyla yaşayan toplumlar açısından bir huzursuzluk ve güvensizlik ortamını doğurarak, uluslararası barış ve güvenlik ortamını tehdit etmektedir.

XX. asrın ikinci yarısı her ne kadar uluslararası barış ve güvenlik açısından büyük umutlarla başlamış olsa da soğuk savaş büyük bir silahlanma yarışıyla beraber birçok vekâlet savaşını, ulusal bağımsızlık mücadelesini, devlet içi çatışmaları, soykırımlar ile diğer insanlık dramlarını da getirmiştir. Bu çatışmalar sonucunda ölen insan sayısının 60 ilâ 100 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Silahlanma yarışında 1980’li yılların ortalarına gelindiğinde bir yılda, kitle imhâ silahları başta olmak üzere toplam 1 trilyon ABD doları harcandığı ifade edilmektedir.⁵² Bu rakam 2018 yılında 1,8 trilyon dolara ulaşmıştır. Son rakamlara göre askerî harcamalarda Amerika Birleşik Devletleri, kendinden sonra gelen sekiz devletin toplamından fazla olmak

---

⁵¹ United Nations Office for Disarmament Affairs, “*The World is over-armed, and peace is underfunded*”, (<https://www.un.org/disarmament/update/20120830>, Erişim Tarihi: 10.10.2020).

⁵² GILLIS, s. 2.

üzere 649 milyar dolarla birinci, 250 milyar dolarlık harcamayla Çin Halk Cumhuriyeti ikinci sıradadır.⁵³

XXI. asırdaki modern silahlı çatışmaların büyük bir kısmı çeşitli silahlı gruplar arasında meydana gelmekte, silahlı çatışma kurbanlarının çoğunluğunu kadınlar, çocuklar, yaşlılar, fiziksel engelliler ve yoksullar oluşturmakta, sonrasında ise kitlesel göç dalgaları görülmektedir. Küresel ekonomik kriz dönemlerindeki savunma harcamaları, yoksul devletleri ekonomik yönden çok daha fazla yıpratmaktadır. Silahlı çatışmalarla beraber gelen ekonomik sıkıntılar, kalkınmayı neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanına göre, silahlı çatışmalar gelişmekte olan bir Afrika devletinin ekonomisini ortalama yüzde 15 küçültmektedir.⁵⁴ Askerî çatışmaların bir uzantısı olan yasadışı silah ticâretinin Afrika'daki yıllık parasal değerinin ise 1 milyar dolar olduğu ifade edilmektedir. Bu rakamın, küçük ve hafif silahların (*small arms and light weapons*) küresel ticâretinin yüzde 10 ilâ 20'sini ifade ettiği belirtilmekte ve Afrika'da bu şekilde 100 milyondan fazla küçük ve hafif silahın dolaşımında olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵

Günümüzde dünya çapında yaklaşık 100 devlet ve 1.000'den fazla şirket tarafından üretilen tahmini 875 milyon küçük ve hafif silah bulunmaktadır. Bu silahlar, devletler ve devlet dışı silahlı gruplar tarafından temin edilmektedir. 2017 yılında silah üreticisi ilk 100 şirketin 398,2 milyar dolar tutarında satış yaptığı ve küresel silah ticâretinin değerinin de en az 95 milyar dolar olduğu ifade edilmektedir.⁵⁶ Devletlerin, üretilen ve ihraç edilen küçük ve hafif silahlar konusunda şeffaf bilgi vermek

---

⁵³ SIPRI, “World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018”, (<https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018>, Erişim Tarihi: 26.09.2020).

⁵⁴ GILLIS, s. 4.

⁵⁵ ADENIYI, Adesoji, “The Human Cost of Uncontrolled Arms in Africa, Cross-national Research on Seven African Countries”, OXFAM Research Reports, 2017, (https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/rr-human-cost-uncontrolled-arms-africa-080317-en.pdf, Erişim Tarihi: 17.12.2021).

⁵⁶ Amnesty International, “Killer Facts: The Scale of the Global Arms Trade, Transfers of Heavy Conventional Weapons, the Top 10 Exporters of Conventional Arms (excluding small arms/ light weapons – SALW)”, (<https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2016/08/killer-facts-the-scale-of-the-global-arms-trade>, Erişim Tarihi: 30.12.2020).

bakımından isteksiz davranmaları sebebiyle tam doğru bir değerlendirme yapabilmek ise mümkün değildir. Yasa dışı silah ticaretinin takibi ise çok daha zordur. Çünkü birçok küçük ve hafif silah ihracatçısı bunların üreticisi değildir ve yasal olarak temin edilen küçük ve hafif silahların önemli bir kısmı yolsuzluk, el koyma ya da kaybolma sebebiyle yasadışı pazarlara intikal etmektedir.⁵⁷

Uluslararası silahsızlanmanın üzerinde durduğu diğer bir konu ise kara mayınları ve patlamamış msket bombalarının yarattığı hayatî ve çevresel tehlikedir. Çok sayıda devletin askerî envanterinde milyonlarca kara mayını ve msket bombası bulunmaktadır. Her gün, dünyanın çeşitli bölgelerinde çok sayıda insan unutulmuş kara mayınlarına basarak hayatlarını veya uzuvlarını kaybetmektedir. Bu kayıplar çoğunlukla silahlı çatışma sonrasında gerçekleşmekle birlikte kara mayınlarının kurbanların çoğunu siviller oluşturmaktadır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre ise son yıllarda Libya, Sudan, Suriye, Ukrayna ve Yemen'de gerçekleşen saldırılar ve silahlı çatışmalarda kullanılan msket bombaları çok sayıda sivil kayba neden olmuştur.⁵⁸ Bu sebeple kara mayınları ve msket bombalarını düzenleyen uluslararası sözleşmeler kara mayınları ve msket bombalarının stoklanmasını, transferini ve kullanımını yasaklamakla birlikte, taraf devletlere var olan kara mayınlarının temizlenmesi ve zarar gören bölgelere destek olunması bakımından aktif yükümlülükler getirmektedir.

Devletler ekonomik etkenleri de göz önünde bulundurarak güvenlik kavramını yeniden ele almaktadırlar. Silah harcamalarının azaltılması konusunda her ne kadar olumlu gelişmeler kaydedilmiş olsa da silahlanma yarışı devam etmektedir. Silahlanma yarışı silahsızlanma hedeflerine kısa sürede ulaşılabilmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Silahlanmaya ayrılan kaynakların serbest kalması ve insanlığın olumlu gelişimine yönelik alanlara ayrılması bütün insanlığın refahına yönelik olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir.⁵⁹

---

⁵⁷ Small Arms Survey, "Global Firearms Holdings", (<https://www.smallarmssurvey.org/database/global-firearms-holdings>, Erişim Tarihi: 19.12.2021).

⁵⁸ ICBL, "Land Mine Monitor 2020", (<http://www.the-monitor.org/media/3168934/LM2020.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

⁵⁹ United Nations, G.A. res. 33/71, "Military and Nuclear Collaboration with Israel", 14/12/1978, A/RES/33/71, Resolutions adopted by the General Assembly during its thirty-third session 19

D. SİLAHSIZLANMA VE GÜVENLİK

1. Uluslararası Barış ve Güvenlik

a. Bir Güvenlik Vâsıtası

Devletler silahlanmanın dayanağı olarak ulusal güvenliklerini ve dolayısıyla da Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. maddesinde tanınan meşrû müdâfaa hakkını öne sürmektedirler. Uluslararası barış ve güvenlik açısından silahlanmanın olumlu veya olumsuz etkileri her zaman tartışma konusu olmuştur. Bu doğrultuda silah alımları bazen uluslararası alanda güç dengesini koruyan bir unsur olarak kabul edilirken çoğu zaman uluslararası çatışmalar ve güvensizlik ortamının yaratılması yönündeki temel nedenlerden biri olarak kabul edilmiştir. Son görüş, özellikle devletlerin silahlanmasının savunma ya da saldırı amaçlı olduğunun bilinmemesi sebebiyle diğer devletler açısından güvenlik endişeleri yarattığını savunmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da diğer devletler de kendi güvenliklerini gerekçe göstererek silahlanma yoluna gitmekte ve bu süreç de silahlanma yarışı olarak ifade edilmektedir. Bu süreçte yer alan devletlerin millî güvenlik politikaları her ne kadar saldırgan bir tutum kazanmaya başlarsa silahlanma yarışları da aynı düzeyde şiddetlenmektedir. Söz konusu sürecin giderek şiddetini arttırması ise birbirleri ile silahlanma yarışına giren devletler arasında sıcak çatışmalara dönüşme riskini arttırmakta, bu süreç ise uluslararası barış ve güvenlik ortamına giderek daha fazla zarar vermektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı bu sebeple “kimsenin istemediği kaçınılmaz savaş” olarak adlandırılmış ve bu ifade ile özellikle savaş öncesi Almanya ile İngiltere arasındaki silahlanma yarışına dikkat çekilerek silahlanmanın gelecekteki sıcak çatışmalara olan katkısı vurgulanmıştır.⁶⁰

Silahsızlanma müessesesi söz konusu silahlanma yarışlarının ve gelecekte neden olabilecekleri daha olumsuz sonuçların önüne geçilebilmesi bakımından silahların bulundurulması, elde edilmesi, sağlanması, kullanılması konusunda birtakım düzenlemeler ve sınırlamalar getirmeyi ve var olan silahların imhâsını

September-21 December 1978, 15-29 January and 23-31 May 1979, (A/33/45), New York, 1979, ss. 47-53.

⁶⁰ CASEY-MASLEN / VESTNER, ss. 45-46.

hedeflemektedir. Bu doğrultuda sıcak çatışmaların meydana gelme riski azaltılmakla birlikte silahlanmanın getirdiği ekonomik yükün de önüne geçilerek insanlığın sahip olduğu kaynakların olumlu amaçlara aktarılması amaçlanmaktadır. Tek taraflı kısmî silahsızlanma uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması yönündeki bütün hedeflere ulaşılmasını mümkün kılmamaktadır. Ancak antlaşmalar temelinde silahların sınırlandırılmasının uluslararası örgütler vâsıtasıyla denetlenmesi taarruz amaçlı silah alımları ve kullanımlarının önüne geçerek uluslararası barış ve güvenlik ortamına katkı sağlayabilmektedir.

b. Silahsızlanma Teşebbüsü

Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. maddesinde silahsızlanma ile uluslararası barış ve güvenlik arasındaki ilişkinin çerçevesi belirlenmiştir. Bu doğrultuda bağımsız ve egemen devletlerin asıl amacı uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıdır. Uluslararası barış ve güvenlik ortamına yönelik bir tehdit ortaya çıkması durumunda ise, Şartı madde 33 ve 52 çerçevesinde söz konusu tehditlerin bertaraf edilmesi adına müzâkere etme ve düzenlemelerde bulunma başta olmak üzere barışçıl yollara başvurulması esas kabul edilmiştir. Bazı durumlarda ise Şart, madde 53 hükmü uyarınca barışçıl yollar doğrultusunda kararlaştırılan esaslara riayet edilmemesi veya barışçıl yolların takviye edilmesi gereken durumda BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla hayata geçirilen tedbirler de söz konusu olabilmektedir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi amacıyla genel işbirliği ilkeleri ışığında silahsızlanma konusunda taraf devletlere veya Güvenlik Konseyi'ne BM Şartı madde 11 kapsamında tavsiyelerde bulunabilmektedir. Devletler ise barış ve güvenliğe yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması adına, kolektif çalışma ve bir tehlike karşısında derhal harekete geçme yükümlülüğüne sahiptir. Etkin ve toplu önlemler yoluyla silahsızlanmanın düzenlenmesi ve hayata geçirilmesi ise, yıkıcı amaçların önüne geçerek gelecek nesillerin, insanî ve ekonomik kaynakların güvenliğini sağlamaktadır.⁶¹

---

⁶¹ United Nations, G.A. res. 1378 (XIV), "General and Complete Disarmament", 20/10/1959, A/RES/1378 (XIV), Resolutions Adopted by the General Assembly during its Fourteenth Session 15 September-13 December 1959, Official Records: Fourteenth Session, (A/4354), New York, 1960, s. 3.

Silahsızlanmanın başarısı, etkin bir güvenlik sisteminin kurulması ile iç içe ve karmaşık bir süreçtir. Henüz etkili bir uluslararası güvenlik mekanizması oluşturulamaması ve silahlanma yarışının devam etmesi bu süreci yavaşlatmaktadır. Düzgün işlemeyen bir silahsızlanma mekanizması da karşılıklı olarak uluslararası barış ve güvenliğe zarar verecektir. Bu doğrultuda, silahsızlanma ile uluslararası güvenlik kavramlarının paralel ve koordineli bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlantı ise, kesin bir katılık anlamına gelmemektedir. Silahsızlanma alanında yapılacak bazı düzenlemeler, karşılığında uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi adına aynı ölçüde düzenlemeler ve tedbirleri gerektirmeyebilir. Buna karşılık, bazı uluslararası güvenlik düzenlemeleri ve tedbirleri söz konusu olmadıkça hayata geçirilmesi mümkün olmayan silahsızlanmaya ilişkin düzenlemeler de söz konusu olmaktadır. Bu noktada kastedilmek istenen, silahsızlanmaya ilişkin düzenlemeler her ne kadar geniş kapsamlı olur ve askerî açıdan daha yüksek bir öneme sahip olursa karşılığında o düzeyde uluslararası güvenlik alanında diğer birtakım adımların atılmasını da gerekli kılmaktadır.⁶²

Silahsızlanma, esasen uluslararası güvenliğin bir vâsıtası olmakla birlikte, bu durum güvenlik kavramıyla birbirine çok yakın ve bütünleyici bir nitelik arz etmektedir. Her ne kadar silahsızlanma ve uluslararası güvenlik kavramları bazen ayrı olarak yorumlanabilse de, doğrudan ya da dolaylı olarak silahsızlanma ya da uluslararası güvenlik alanında atılacak olan olumlu her bir adım diğerini de etkilemektedir.

---

⁶² United Nations, “*Study on the Relationship between Disarmament and International Security, Report of the Secretary-General, A/36/597*”, 1981, ss. 7-9, (<https://www.un.org/disarmament/wp-content/uploads/2017/04/A-36-597.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

2. Ulusal Güvenlik

Ulusal güvenlik ifadesi sık karşılaşılan ve farklı şekillerde açıklanabilen bir kavramdır. Bireysel düzeyde, şiddet kavramına dikkat çeken bazı görüşler felsefi, ahlakî veya dinî gerekçelerle kuvvet kullanımına o denli karşıdırlar ki, insan hayatının korunması dâhil hiçbir şey bu tür bir şiddeti haklı çıkarmaya yeterli değildir. Kaldı ki, şiddetten kaçınmanın birincil amaç olması, silahsızlanma ile ulusal güvenlik arasındaki ilişkiyi açıklamamıza da yardımcı olmaktadır. Şiddetin tamamen önlenmesi mutlak amaç olunca, bu amacın en basit güvencesi de silahsızlanma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulusal güvenlik, en basit tanımıyla, ulusal varlığın korunmasıdır. Bunun ötesinde, kavram askerî ve siyasî unsurlar ile genel ulusal ve dış politika hedefleri vâsıtasıyla açıklanmaktadır. Bu tür hedeflerin desteklenmesi adına askerî imkânların seferber edilmesi ise ulusal güvenlik açısından olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durum örneğin, satın alınmak istenen silahlara ilişkin ekonomik veya siyasî engeller ya da rakip askerî güçlerin aynı şekilde silahlanmaları sebebiyle söz konusu olabilmektedir. Bu unsurlar arasındaki çatışmaya rağmen ulusal güvenlik kavramına ilişkin genel anlayış, ulusal güvenliğin dış politika hedefleri ile bir bütün olduğu yönündedir.⁶³

Daha sonra açıklanacak olan genel ve tam silahsızlanma fikri yaygınlık kazanmadan önce ulusal güvenlik konusunda Vestfalya devlet modeli kabul görmekteydi. Bu doğrultuda ulusal güvenliğin korunması ve devlet devamlılığının sağlanabilmesi adına devlet, kuvvet kullanma meşruiyetine sahip tek varlık olarak tanımlanmaktaydı. Yüzyıllar boyunca geçerli olan bu sistemde, devletin ulusal bütünlüğüne ve egemenlik haklarına bir müdahale söz konusu olması durumunda öncelikle askerî yollarla yanıt verilmesi esası kabul görmekteydi.⁶⁴

---

⁶³ BRENNAN, Donald G., “*Setting and Goals of Arms Control*”, *Arms Control, Disarmament and International Security* (Editör: BRENNAN, Donald G.), George Braziller, New York, 1961, ss. 19-42.

⁶⁴ WARNER, Daniel, *An Ethic Responsibility in International Relations*, Lyne Rienner Publishers, London, 1991, ss. 9-10.

Günümüzde güç kavramı, ekonomi, demografik dinamizm, teknolojik kapasite, yenilikçilik ve diğer askerî olmayan unsurlar bütününde ele alınmaktadır. Dolayısıyla, ulusal güvenlik kavramı da ulusal sınırların ötesinden kaynaklanan karmaşık, birbiriyle ilişkili tehditlerle (iklim değişikliği, salgın hastalıklar, terörizm, kontrolsüz göç, organize suçlar, finansal krizler, enerji, su ve diğer doğal kaynaklara erişim vb.) mücadele kapsamında değerlendirilmektedir. Söz konusu gelişmeler ışığında görülmektedir ki bu şekildeki yeni tehditlerle sadece silahlanma ile mücadele edilmesi mümkün değildir. Bu gelişmeler ışığında silahlanmaya dayalı millî güvenlik, uluslararası toplum tarafından giderek dışlanmaya başlanan bir kuruma dönüşmeye başlamıştır.

Ulusal güvenliğe olan yeni yaklaşımın benimsenmesiyle birlikte, Birleşmiş Milletler Şartı'nın madde 36 hükmü doğrultusunda "silahlanmaya mümkün olan en düşük insan ve ekonomik kaynakların ayrılması suretiyle uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve korunmasının teşvik edilmesi adına silahlanmanın düzenleneceği bir sistemin kurulması esası" uygulanma imkânı bulmuştur. Bu prensip çerçevesinde, güvenlik alanında işbirliğine dayalı ve askerî unsurlara mümkün olduğunca az kaynak aktarılması suretiyle, kaynaklardan tasarruf edilecek bir sistemin önu açılarak, askerî olmayan modern güvenlik tehditleriyle mücadele edilmesi hedeflenmiştir.

Ulusal güvenlik açısından küresel silahsızlanmayı, genel olarak silahlanma politikalarına yönelik kooperatif veya çok taraflı bir yaklaşım olarak kabul edebilmek mümkündür. Başarılı bir silahsızlanma ve silahların kontrolü de öncelikle ulusal güvenlikle ilgilidir. Çünkü burada asıl amaçlanan, daha düşük silahlanma seviyeleriyle ulusal güvenliği korumak ve geliştirmektir. Bu yaklaşım, silahlanma politikalarının (söz konusu silahların üretim, geliştirme, konuşlandırma, kullanım vs.) uluslararası kurumlar ve antlaşmalar aracılığıyla istenilen düzeyde tutulmasını mümkün kılarak, ulusal güvenliğe yönelik tehditleri de sınırlandırmaktadır.⁶⁵

---

⁶⁵ UNODA, Rethinking General and Complete Disarmament in the Twenty-First Century, Occasional Papers, S. 28, United Nations, 2016, s. 30.

Silahsızlanma en basit anlamda, tek taraflı olarak sınırlı veya kapsamlı yollarla silahların azaltılması veya sınırlandırılması imkânıdır. Silahsızlanmanın ulusal bakımdan temel amacı ise, silahlanma politikalarının getirdiği riskleri en aza indirmek, uluslararası düşmanlıkların ve çatışmaların temel sorunlarının çözülmesi bakımından ulusal hedefleri gerçekleştirerek ulusal güvenliği arttırmaktır. Bu amaç doğrultusunda ulusal açıdan silahsızlanmaya olan yaklaşımlar iki türdür. Birincisi, şu an için var olan silahlanma politikalarının gözden geçirilmesi ve somut tehlikelerinin önüne geçilmesinden ibaret olan sınırlı yaklaşım, ikincisi ise uluslararası taahhütlere bağlılık ve maksimum (ulusal ve uluslararası) güvenliğin sağlanabilmesi açısından, silahlanmanın uluslararası antlaşmalara uygunluğunu sağlamak şeklinde olan kapsamlı yaklaşımdır. Kapsamlı önlemler kendiliğinden, bağımsız ve sınırlı birtakım tedbirlere kıyasla daha güvenilir olmaları, kolay tâkip edilebilmeleri ile geniş kapsamlı bir silahsızlanmaya karşılık gelmeleri sebebiyle daha fazla kabul görmektedir.⁶⁶

Birleşmiş Milletler açısından ulusal güvenliğin sağlanması amacıyla bölgesel silahsızlanma antlaşmalarına uygunluğun sağlanması ve denetlenmesi, küresel silahsızlanmanın odak noktalarından kabul edilmektedir.⁶⁷ Çünkü, bölgesel uluslararası ilişkiler silahsızlanmaya ilişkin uzlaşmazlıkların en yoğun karşılaştığı alandır. Bu doğrultuda ulusal güvenlik açısından da, silahsızlanma alanındaki en büyük başarılar bölgesel ve iki taraflı çalışmalar sonucunda elde edilmektedir.⁶⁸ Bu süreç çerçevesinde, uluslararası silahsızlanma alanındaki danışma, karar ve icra mekanizmalarının oluşturulmaları ile uygulanmaları da, silahlanmaya ilişkin meselelerinin çözülmesinde barışçıl ve düzenli yöntemlere başvurulmasını teşvik ederek,⁶⁹ bölgesel istikrar ile ulusal güvenliği güçlendirmektedir.⁷⁰

---

⁶⁶ BRENNAN, ss. 30-31 ve s. 38.

⁶⁷ DHANAPALA, Jayantha, The United Nations, Disarmament and Security, United Nations, New York, 1991, ss. 116.

⁶⁸ DHANAPALA, s. 95.

⁶⁹ BRENNAN, s. 40.

⁷⁰ DHANAPALA, s. 113.

II. SİLAHSIZLANMANIN HUKUKÎ DAYANAKLARI

A. ANTLAŞMALAR

1. Tasnif

Birleşmiş Milletler Şartı'nın kabulünden sonraki süreçte ve silahlanma yarışıyla özellikle kitle imhâ silahlarının yıkıcı etkilerinin görülmesiyle birlikte silahsızlanma antlaşmaları, düzenledikleri silahlanma alanları bakımından nükleer silahlar, kitle imhâ silahları ve konvansiyonel silahlar olmak üzere üç ana başlık altında ele alınmaya başlamıştır.

a. Nükleer Silahlar

aa. Üretim, Kullanım ve Denemeler

- Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Denemelerini Yasaklayan Antlaşma (1963)⁷¹ ;
- Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması (1968)⁷²;
- Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996)⁷³;
- Nükleer Terörizm Eylemlerinin Bastırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (2005)⁷⁴;

⁷¹ United Nations, 05/08/1963, Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water. Signed at Moscow, on 5 August 1963, Treaty Series, C. 480 (1963), ss. 43-49.

⁷² United Nations, 01/07/1968, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 1 July 1968, Treaty Series, C. 729 (1970), ss. 169-175. “Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Andlaşma” adıyla antlaşmanın Türkçe resmî tercümesini içeren 7/18274 sayılı ve 24/09/1979 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 28 Kasım 1979, S. 16823, ss. 36-45.

⁷³ CTBTO, 10/09/1996, Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT) and Text on the Establishment of a Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, (https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/CTBT_English_withCover.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2020).

⁷⁴ United Nations, 13/04/2005, International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, Treaty Series, C. 2445 (2007), ss. 137-148. “Nükleer Terörizmin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme” adıyla sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren 2012/3010 sayılı ve 02/04/2012 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C. Resmî Gazete, 8 Mayıs 2012, S. 28286.

- Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017)⁷⁵.

ABD ve SSCB/Rusya Federasyonu arasında soğuk savaş ve sonrasında akdedilen ikili antlaşmalar:

- Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlanmasına İlişkin Bazı Tedbirlere Dâir Geçici Anlaşma (1972)⁷⁶ (“Stratejik Silahların Sınırlanması Görüşmeleri – I Antlaşması”) (“Strategic Arms Limitation Talks – I Treaty”) (SALT – I Treaty);
- Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlanmasına Dâir Antlaşma (1979)⁷⁷ (“Stratejik Silahların Sınırlanması Görüşmeleri – II Antlaşması”) (“Strategic Arms Limitation Talks – II Treaty”) (SALT – II Treaty);
- Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlandırılması Antlaşması (1979) (SALT – II)⁷⁸;
- 1987 Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Füzelerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Antlaşma (1987) (Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması) (INF)⁷⁹;

---

⁷⁵ United Nations, 07/07/2017, Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, (<https://undocs.org/A/CONF.229/2017/8>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).

⁷⁶ United Nations, 26/05/1972, Interim Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms, Treaty Series, C. 944 (1974), ss. 3-6.

⁷⁷ U.S. Department of State, 18/06/1979, Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, Together with Agreed Statements and Common Understandings Regarding the Treaty, (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/5195.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

⁷⁸ U.S. Department of State, 18/06/1979, Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, Together with Agreed Statements and Common Understandings Regarding the Treaty, (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/5195.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

⁷⁹ United Nations, 08/12/1987, Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter Range Missiles, Treaty Series, C. 1657 (1991), ss. 2-19.

- Amerika Birleşik Devletleri ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği Arasında Stratejik Saldırı Silahlarının Daha Fazla Azaltılması ve Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma (1991) (Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması – I) (START – I)⁸⁰;
- Amerika Birleşik Devletleri ve Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği Arasında Stratejik Saldırı Silahlarının Daha Fazla Azaltılması ve Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma (1993) (Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması – II), (START – II)⁸¹;
- Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Taarruz Kuvvetlerini Azaltma Anlaşması (2002) (Moskova Antlaşması), (SORT)⁸²;
- Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Taarruz Silahlarının Daha Fazla Azaltılması ve Sınırlandırılmasına İlişkin Önlemler Antlaşması (2010) (Yeni START)⁸³.

---

⁸⁰ U.S. Department of State, 31/07/1991, Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms Signed in Moscow on July 31, 1991, (<https://2009-2017.state.gov/documents/organization/27360.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

⁸¹ U.S. Department of State, 03/01/1993, Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, (<https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102887.htm#treatytext>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

⁸² United Nations, 24/05/2002, Treaty Between the United States Of America And The Russian Federation On Strategic Offensive Reductions (Sort / Treaty Of Moscow), Treaty Series. C. 2350, (2005), ss. 415-417.

⁸³ NTI, 08/04/2010, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms (<https://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/treaty-between-the-united-states-of-america-and-the-russian-federation-on-measures-for-the-further-reduction-and-limitation-of-strategic-offensive-arms>, Erişim Tarihi: 21.03.2021).

bb. Arındırılmış Bölgeler

- Ay ve Diğer Gök Cisimleri de Dâhil Olmak Üzere, Uzayın Keşfi ve Kullanımında Devletlerin Faâliyetlerini Yöneten İlkeler Üzerine Antlaşma (1967)⁸⁴;
- Latin Amerika ve Karayipler’de Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (1967)⁸⁵ (“Tlatelolco Antlaşması”);
- Nükleer Silahların ve Diğer Kitle İmhâ Silahlarının Deniz Yatağına, Okyanus Tabanına ve Alt Toprağına Yerleştirilmesinin Yasaklanması Antlaşması (1971)⁸⁶ (“Deniz Yatakları Antlaşması”);
- Devletlerin Aydaki ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faâliyetlerinin Düzenlenmesi Hakkındaki Antlaşma (1979)⁸⁷ (“Ay Antlaşması”);
- Afrika Nükleer Silahlardan Arî Bölge Antlaşması (1996)⁸⁸ (“Pelindaba Antlaşması”);
- Güneydoğu Asya Nükleer Silahlardan Arî Bölge Antlaşması (2006) (CANFWZ)⁸⁹.

---

⁸⁴ United Nations, 27/01/1967, Treaty on principles governing the activities of States in the exploration and use of outer space, including the moon and other celestial bodies, Treaty Series, C. 610, 1967, ss. 205-212. Antlaşmanın Türkçe resmî tercümesini içeren “Ay ve diğer gök cisimleri dahil, uzayın keşif ve kullanılmasında devletlerin faâliyetlerini yöneten ilkeler hakkında Antlaşma” için bkz. T.C., Resmî Gazete, 23 Ekim 1967, S. 12732, ss. 1-4.

⁸⁵ United Nations, 14/02/1967, Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America, Treaty Series, C. 634 (1968), ss. 326-356.

⁸⁶ United Nations, 11/02/1971, Treaty on the prohibition of the emplacement of nuclear weapons and other weapons of mass destruction on the sea-bed and the ocean floor and in the subsoil thereof, Treaty Series, C. 955 (1974), ss. 115-120.

⁸⁷ United Nations, 05/12/1979, Agreement governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, Treaty Series, C. 1363 (1984), ss. 22-28.

⁸⁸ United Nations, 11/04/1996, African Nuclear Weapon Free Zone Treaty, United Nations Office for Disarmament Affairs, (<https://treaties.unoda.org/t/pelindaba>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁸⁹ 08/09/2006, Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia, United Nations, Treaty Series, C. 2970 (2014), ss. 93-100.

b. Diğer Kitle İmhâ Silahları

aa. Biyolojik ve Kimyasal Silahların Kullanım, Üretim ve Depolanması

- Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Toksin Silahlarının Geliştirilmesi, Üretilmesi ve Depolanmasının Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme (1972) (“Biyolojik Silahlar Sözleşmesi”) (BWC/BTWC)⁹⁰;
- Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Depolanmasının ve Kullanımının Yasaklanmasına ve Bunların İmhasına Dâir Sözleşme (1993) (“Kimyasal Silahlar Sözleşmesi”) (CWC).⁹¹

bb. İklim Koşullarının Askerî Kullanımı

- Çevresel Modifikasyon Tekniklerinin Askerî veya Herhangi Bir Düşmanca Kullanımının Yasaklanması Sözleşmesi (1977)⁹² (“Çevresel Modifikasyon Sözleşmesi”) (ENMOD).

---

⁹⁰ United Nations, 10/04/1972, Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972, Treaty Series, C. 1015 (1976), ss. 163-169. “Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silâhların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanması Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme” adıyla sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren 7/8557 sayılı ve 15/06/1974 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 6 Ağustos 1974, S. 14968, ss. 1-2.

⁹¹ United Nations, 13/01/1993, Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, Treaty Series, C. 1975 (2000), ss. 3-480. “Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme” adıyla sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren 97/9320 sayılı ve 29/04/1997 tarihli bakanlar kurulu kararı için bkz. T.C., Resmî Gazete, 3 Mayıs 1997, S. 22978 Mükerrer, ss. 1-109.

⁹² United Nations, 18/05/1977, Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, Treaty Series, C. 1108 (1978), ss. 151-155.

c. Konvansiyonel Silahlar

aa. Arındırılmış Bölgeler

- Antarktika Antlaşması (1961)⁹³.

Antlaşma Antarktika kıtasının yalnızca barışçıl amaçlarla kullanmasını zorunlu kılmaktadır. Her tür silahın denenmesi dâhil olmak üzere askerî nitelikteki her türlü unsurun Antarktika kıtası üzerinde bulundurulması yasaklanmıştır. Bu doğrultuda özellikle nükleer denemeler ve radyoaktif atıkların önüne geçilmesi amaçlanmaktadır.

bb. Üretim, Kullanım ve Ticâret

- Aşırı Yaralayıcı veya Ayrım Yapmayan Etkilere Sahip Addedilebilecek Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalara Dâir Sözleşme (1980)⁹⁴ (CCWC);
- Anti-Personel Mayınlarının Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmihâsına İlişkin Sözleşme (1997)⁹⁵ (“Ottawa Sözleşmesi”);

⁹³ United Nations, 01/12/1959, The Antarctic Treaty, Treaty Series, C. 402 (1961), ss. 71-84.

⁹⁴ United Nations, 10/10/1980, Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III), Treaty Series, C. 1342 (1983), ss. 163-172. Sözleşmenin Türkçe resmî tercümesini içeren “Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayrım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi ve Sözleşmenin 1 inci Maddesinde Yapılan Değişiklik ile Eki I., Tadil Edilmiş II. ve IV. Protokollerin, Sözleşmeye Çekince Konulmak Suretiyle Onaylanması Hakkında Karar” için bkz. T.C., Resmî Gazete, 4 Ocak 2005, S. 25690.

⁹⁵ United Nations, 18/09/1997, Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, Treaty Series, C. 2056, 1999, ss. 241-252. Antlaşmanın Türkçe resmî tercümesini içeren “Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmihâsı ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun” için bkz. T.C., Resmî Gazete, 15 Mart 2003, S. 25049.

- Ateşli Silah, Mühimmat, Patlayıcı ve Diğer İlgili Malzemelerin Yasadışı Üretimi ve Kaçakçılığına Karşı Amerikalar Arası Sözleşme (1990) (CIFTA)⁹⁶;
- Konvansiyonel Silah Alımlarında Şeffaflığa İlişkin Amerikalar Arası Sözleşme (1999)⁹⁷;
- Birleşmiş Milletler Sınırşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesini tamamlayan Ateşli Silahların, Parçalarının ve Bileşenlerinin ve Mühimmatının Yasadışı Üretimi ve Kaçakçılığına Karşı Protokol (2001)⁹⁸ (“BM Ateşli Silahlar Protokolü”);
- Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008)⁹⁹ (CCM);
- Silah Ticâreti Antlaşması (2013)¹⁰⁰ (ATT).

cc. Askerî Kuvvetler ve Silah Sistemleri

- Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (1990)¹⁰¹.

⁹⁶ United Nations, 14/11/1997, Inter-American Convention against the illicit manufacturing of and trafficking in firearms, ammunition, explosives and other related materials, Treaty Series, C. 2029 (1998), ss. 55-68.

⁹⁷ United Nations, 07/06/1999, Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions (<http://disarmament.un.org/treaties/>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁹⁸ Treaty Series, 31/05/2001, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime in United Nations, C. 2326 (2005), ss. 237-246. Protokolün Türkçe resmî tercümesini içeren “Sınırşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek Ateşli Silahlar, Parçaları ve Aksamaları ile Mühimmatının Yasadışı Üretimine ve Kaçakçılığına Karşı Protokol’ün Onaylanması Hakkında Karar” için bkz. T.C., *Resmî Gazete*, 26 Nisan 2004, S. 25444.

⁹⁹ United Nations, 30/05/2008, Convention on Cluster Munitions, Treaty Series, C. 2688 (2010), ss. 92-114.

¹⁰⁰ United Nations, 02/04/2013, Arms Trade Treaty, Treaty Series, C. 3013 (2014), ss. 315-331.

¹⁰¹ United Nations, 19/11/1990, Treaty on Conventional Armed Forces in Europe Treaty, Treaty Series. C. 2441 (2007), ss. 288-407. “Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Antlaşma” adıyla Türkçe resmî tercümesi için bkz. T.C., *Resmî Gazete*, 6 Temmuz 1992, S. 21276 Mükerrer, ss. 2-97.

2. Silahsızlanma Antlaşmalarının Temel Unsurları

Uluslararası silahsızlanma antlaşmaları silahlanmanın küresel olarak önüne geçilebilmesi ve silahlanmanın insanlığın sahip olduğu kaynaklarda neden olduğu kaybın en aza indirilmesi amacıyla birtakım temel unsurlar içermektedir. Bu unsurlar silah stoklarının ve kullanılmış silah ve mühimmatlar ile kalıntılarının imhâsı ve temizlenmesi, silah transferleri, silah üretimi, silah geliştirmeleri ve denemeleri, silahların kullanımı, veri değişimi ve şeffaflık, yasaklı faaliyetlere destek olunmasının önüne geçilmesi, mağdurlara yardım, denetim hükümleri ve antlaşmalardan çekilmeye ilişkin konuların düzenlenmesidir.

a. Stokların İmhâsı

Silah stoku, miktar konusunda herhangi bir sınırlama söz konusu olmaksızın herhangi bir silah birikimini ifade etmektedir. Günümüzde silahsızlanma denince akla gelen ilk unsur da belirli bir silah stokunun imhâsının bir sözleşme kapsamında düzenlenmesidir. Günümüzde de çoğu silahsızlanma antlaşması temelde bu konuya değinmekte, konvansiyonel veya kitle imhâ silahlarına ilişkin stokların imhâsını düzenlemektedir. Söz konusu silah stokları, üretimi tamamlanmış silahları kapsamakla birlikte, silah veya mühimmatların birbirleri ile ilişkili belirli kısım ve parçalarının da stoklandığı durumları kapsamaktadır. Örnek vermek gerekirse, özellikle mühimmatlar konusunda güvenlik gerekçesiyle detonatörler patlayıcı maddeden ayrı bölgelerde saklanmakla birlikte her ikisi de silah stoku olarak kabul edilmektedir.¹⁰²

Silah stoklarının imhâsı konusunda uluslararası sözleşmeler ise konuyu düzenlerken öncelikle silah stoklarına ilişkin birtakım sınırlamalar ve kısıtlamalar getirmekle birlikte, daha sonra var olan silah stoklarının imhâsına ilişkin yöntemleri belirlemektedirler. Bahsedilen yöntemler antlaşmaya taraf olan devletler açısından aktif bir imhâ ya da söz konusu silahların kullanımından zarar gören devletlere destek olma yükümlülüğü ve bu yükümlülüklerle ilişkin bir zaman sınırlamasına karşılık gelmektedir. Söz konusu süre sözleşmenin konuya ilişkin hükümlerine göre uzatılabilme imkânına sahip olmakla birlikte genellikle silah stoklarının imhâsını

---

¹⁰² CASEY-MASLEN / VESTNER, s. 34.

düzenleyen uluslararası sözleşmeler bakımından sürelerin kesinliği söz konusudur.¹⁰³ Fakat istisna da olsa bazı durumlarda söz konusu uluslararası yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi açısından taraf devletlerin talebi üzerine ek süre tanınması da mümkün olabilmektedir.¹⁰⁴ Ender durumlarda ise, söz konusu uluslararası sözleşmeler bakımından herhangi bir şekilde süre konusuna değinilmeyen durumlar da söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁵

b. Kullanılmış Silah ve Mühimmatların İmhâsı

Silahlı çatışmalarda kullanılan silahlar ile mühimmatlardan kastedilen kara mayınları ve misket bombalarıdır. Bunlar Ottawa Sözleşmesi (1997) ve Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) tarafından düzenlenmektedirler. Her iki uluslararası sözleşme de taraf devletlere söz konusu silahların imhâsı ve bunların kullanımından zarar gören devlet ve bölgelere destek olunması, temizleme çalışmaları ve insanî yardımda bulunulması bakımından aktif yükümlülükler getirmektedir.

c. Transfer

Uluslararası silahsızlanma sözleşmeleri bakımından silah stoklarının imhâsı dışında en çok değinilen konu ise silah ticâreti ve transferlerinin düzenlenmesi ve sınırlanmasıdır. Özellikle Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), Kimyasal Silahlar

---

¹⁰³ Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972) ve Ottawa Sözleşmesi (1997)'nde söz konusu silahların imhâsı ve zarar gören alanların temizlenmesi konusunda katı bir tutum benimsenmiş olmakla birlikte, sürelerle ilişkin hükümlerde taraf devletlere uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri bakımından herhangi bir ek süre tanınmamıştır.

¹⁰⁴ Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) taraf devletlerin talebi ve karşılıklı uzlaşma esası doğrultusunda kimyasal silah stoklarının imhâsı bakımından 2012 yılına kadar 5 yıllık bir ek süre verilmesine imkân tanımaktadır. Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) de misket mühimmatı stoklarının imhâsı bakımından diğer taraf devletlerin onayıyla ve ilgili taraf devletin talebi üzerine, süre uzatımına imkân vermektedir.

¹⁰⁵ 22 Ocak 2021 tarihinde yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017), sözleşmeye ilişkin uluslararası yükümlülüklerin uzatılıp uzatılamayacağını belirlememekle birlikte, konunun düzenlenmesini taraf devletlerin ilk resmî buluşmasına bırakmaktadır. Söz konusu buluşma, sözleşmenin ilgili hükümleri doğrultusunda yürürlüğe girme tarihinden itibaren bir yıl içerisinde gerçekleştirilecektir.

Sözleşmesi (1993), Ottawa Sözleşmesi (1997), Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017) bakımından bu durum göze çarpmaktadır. Ek protokoller doğrultusunda sonradan da yeni ortaya çıkan silah tipleri bakımından sınırlamalara gidilmesi de söz konusu olabilmektedir.¹⁰⁶ Bazı durumlarda ise transfer yasakları özellikle kitle imhâ silahları bakımından Nükleer Silahların Yaygınlaşmasıyla Mücadele Antlaşması (1968) madde 1 hükmüne de olduğu gibi söz konusu silahların üretim ve geliştirme yönündeki faaliyetlere desteği de kapsayabilmektedir.

Silah Ticâreti Antlaşması (2013)'nın madde 2 § 2 hükmü transfer kavramını ihracat, ithalat, transit, trans-nakliyat ve komisyonculuk olarak ifade etmektedir. Silah ticâreti silahlı silahsızlanma hukukunun yanı sıra ticâret hukukunu da ilgilendirebilmektedir. Buna karşılık Birleşmiş Milletler konunun esas bakımından silahlı silahsızlanma hukuku kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁷

d. Üretim

Uluslararası silahlı silahsızlanma antlaşmaları silah üretimini sınırlandırmaya ya da bazı durumlarda ise tamamen yasaklamaya yönelik hükümler içermektedir. Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993), Ottawa Sözleşmesi

---

¹⁰⁶ United Nations, Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices (Protocol II as amended on 3 May 1996) annexed to the 03.05.1996 Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Treaty Series, C. 1342, (1983), ss. 163-172. Antlaşma ve protokollerinin Türkçe resmî tercümesini içeren “Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi” için bkz. T.C., Resmî Gazete, 4 Ocak 2005, S. 25690.

¹⁰⁷ Silah Ticâreti Antlaşması Birleşmiş Milletler'in resmî internet sitesinin silahlı silahsızlanma antlaşmaları bölümünde yer almakla birlikte 1996 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 06.11.1991 tarihli ve 46/36H sayılı kararında yer alan ve Birleşmiş Milletler Silahlı Silahsızlanma Komisyonu tarafından hazırlanan rehberde de silahların ticâreti uluslararası silahlı silahsızlanma alanında değerlendirilen bir konu olarak ifade edilmektedir. Bknz. United Nations, G.A. res 46/36H, “*International Arms Transfers*”, A/RES/46/36H, 06/11/1991, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Forty-Sixth Session, 17 September-20 December 1991, General Assembly Official Records, Supplement No:49, (A/46/49), C. 1, New York 1992, s. 71.

(1997) ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017) belirli silahların üretimini tamamen yasaklayan hükümler içerebilmektedir.

Üretim konusunda kesin bir tanımlama bulunmasa da, üretimden bugün anlaşılana sadece fabrikada üretimle sınırlı kalmayarak halihazırda var olan silahların adaptasyon ve modifikasyon çalışmalarını da kapsamaktadır. Üretimine ilişkin düzenlemeler, silah üretimiyle birlikte üretim tesislerine ilişkin hükümler içermektedir. Örneğin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) madde 105 § 4 hükmü kimyasal silahların yanında kimyasal silah üretim tesislerinin imhâsını da düzenlemektedir. Üretimin denetlenebilmesi açısından Ottawa Sözleşmesi (1997)'nin madde 7 § 1 (e) hükmünde olduğu gibi düzenli raporlamalarda bulunulması esastır. Bu şekilde bir antlaşmaya taraf olan devletin silah üretim seviyeleri, yasaklanan silahların imhâ ya da dönüşüm süreçleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

e. Geliştirme

Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993), Ottawa Sözleşmesi (1997), Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) ve Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017) belirli özelliklere sahip konvansiyonel silahların ve kitle imhâ silahlarının geliştirilmesinin önüne geçmeyi ya da tamamen yasaklamayı amaçlamaktadır. Her ne kadar silahların geliştirilmesi uluslararası birçok antlaşma tarafından düzenlenen bir konu olsa da geliştirme faaliyetinin kesin tanımı bulunmamaktadır. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin genel yorumu ışığında geliştirme, silah üretimine hazırlık olarak ifade edilmektedir. Geliştirme çalışmaları, silah prototipleri, denemeleri, tasarım ve simülasyonları içermektedir.¹⁰⁸

f. Denemeler

Denemeler her ne kadar geliştirme kapsamında değerlendirilebilse de bazı durumlarda silahsızlanma antlaşmaları tarafından özel olarak düzenlenen bir konu olduğu göze çarpmaktadır. Denemeler belirli silahların kontrollü koşullar altında

---

¹⁰⁸ KRUTZCH, Walter / TRAPP, Ralf, A Commentary on the Chemical Weapons Convention, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1994, s. 13.

yapay hedeflere karşı kullanılması, test edilmesini içermektedir. Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Testlerinin Yasaklanması Antlaşması (1963) (Kısmî Deneme Yasağı Antlaşması) ve 1996 Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması silah denemelerini özel olarak düzenleyen antlaşmalardandır.

Silah denemelerinin çoğu zaman ayrı bir konu olarak değerlendirilmesinin nedeni, özellikle kitle imhâ silahları (nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar) açısından bahsedilen denemelerin ciddî güvenlik, sağlık ve çevresel tehlikeler barındırıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı yasaklanan konvansiyonel silahlarda ise, tehlikenin kitle imhâ silahlarına kıyasla daha düşük olması sebebiyle kısıtlı olarak denemeler yapılabilmesine imkân tanınmaktadır. Bazı durumlarda kısıtlı silah denemeleri ile kara mayınları ve misket bombalarını düzenleyen antlaşma hükümlerinde olduğu gibi kullanılmış silah ve mühimmatların bulunduğu alanların temizlenmesine yönelik teknikler geliştirebilmesi de amaçlanabilmektedir.¹⁰⁹

g. Kullanım

Kullanım kavramı bir silahın çatışma sırasında fiilen kullanımını ve sonrasını içermektedir. Ottawa Sözleşmesi (1997) mayınların çatışma sırasında kullanımını yasaklamaktadır. Ayrıca çatışma sonrasında yerleştirilmiş bulunan kara mayınlarının tekrar kullanımını önlemek amacıyla temizlenme ve imhâ açısından taraf devletlere etkin yükümlülükler getirmektedir.¹¹⁰

Bazı durumda belirli bir silahın kullanımını önceden düzenleyen genel bir antlaşmanın bulunması halinde daha sonra kabul edilen antlaşmalar aynı tip silahın kullanımını detaylı olarak tekrar düzenlenmemektedir. Örneğin Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972) açısından kullanım konusunda açıkça bir yasaklama söz konusu değildir. Bunun asıl nedeni biyolojik silahların kullanımının Cenevre Protokolü (1925) kapsamında zaten yasaklanmış olmasıdır. Bu sebeple Biyolojik Silahlar Sözleşmesi

---

¹⁰⁹ Ottawa Sözleşmesi (1997), madde 3 § 1; Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008), madde 3 § 6.

¹¹⁰ MASLEN, Stuart Casey, Commentaries on Arms Control Treaties. The Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production, and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, Oxford University Press, Oxford, New York, C. 1, 2. Baskı, 2005, §§ 1.22-1.27.

(1972) kullanım yasağı bakımından Protokol'e atıf yapmaktadır. Diğer durumlarda ise kullanım daha detaylı bir biçimde düzenlenmektedir. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) kullanım açısından ikili bir ayrıma giderek madde 1 § 5 hükmünde belirli türde kimyasalların savaş dışında kalan toplumsal olaylara müdahalede kullanılmasını mümkün kılmakla birlikte madde 2 § 9 (d) doğrultusunda savaşlarda kullanılan kimyasal maddeler konusunda kesin bir yasağı ifade etmektedir.

h. Mağdurlara Yardım

Savaş ve sıcak çatışma mağdurları kullanılan silahlar sebebiyle sonraki dönemlerde çeşitli yardımlara ihtiyaç duymaktadırlar. Tıbbî destek, rehabilitasyon, topluma kazandırma ve tazminatlar söz konusu yardımlar arasında ifade edilebilir. Mağdurlara yardım hükümlerine özellikle kitle imhâ silahlarını ve hedefte ayırım gözetmeyen konvansiyonel silahları düzenleyen antlaşmalar tarafından yoğun olarak yer verilmektedir. Örneğin Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) madde 5 hükmü bu tip silahlardan mağdur olanlara destek sağlanması amacıyla taraf devletlere kapsamlı yükümlülükler getirmektedir.

ı. Veri Teâtisi ve Şeffaflık

Silahsızlanma, devletlerarası işbirliğine yoğun olarak yer veren bir süreçtir. Silahsızlanma mekanizmalarının işleme ve antlaşmaların uygulanabilmesi açısından karşılıklı güven ve şeffaflık ortamının pekiştirilmesi esastır. Bu açıdan doğru ve etkin veri paylaşımı büyük önem arz etmektedir. Söz konusu hükümler Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) madde 7 §§ 1-3 hükümlerinde olduğu gibi yıllık raporlar sunulması ve sunulan raporların incelenme ve değerlendirilmesi amacıyla düzenli konferanslar veya toplantılar düzenlenmesini içerebilmektedir.

i. Denetim

Denetim devletlerin taraf oldukları uluslararası antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerine uyumun doğrulanması sürecini ifade etmektedir. Silahsızlanma hukuku bakımından ise denetim hayata geçirilebilme açısından zor bir süreçtir çünkü genel olarak bağımsız ve egemen bir devletin toprakları üzerinde yabancı denetim

unsurlarına belirli hak ve yetkiler tanınmasını içermektedir. Denetim hükümlerinin kararlaştırılması da uzun ve bazen de sancılı görüşme süreçlerini beraberinde getirmektedir. Denetim hükümlerinin kararlaştırılması sürecine devletlerin istekli katılımı etkin bir denetim rejiminin oluşturulmasını sağlamaktadır. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) örneğinde denetim hükümlerinin görüşülmesi uzun yıllar sürmüş, bu durum da sözleşmenin yürürlüğe girmesinin uzun yıllar ertelenmesine neden olmuştur. Fakat bu gecikmenin olumlu bir sonucu olarak Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) son derece etkili bir denetim mekanizmasına sahip olmuştur. Bu mekanizmanın belirleyici unsuru Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (*Organization for the Prohibition of Chemical Weapons*) (OPCW)'dür.¹¹¹

j. Yasaklanmış Faâliyetlerin Desteklenmemesi

Uluslararası silahsızlanma antlaşmaları taraf devletlere belirli yasaklar ve sınırlamalar getirmekle birlikte aynı konularda diğer devletlere destek olma, cesaretlendirme ya da teşvik etme olarak değerlendirilebilecek faâliyetlerde bulunmayı da yasaklamaktadır. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) madde 1 (d), Ottawa Sözleşmesi (1997) madde 1 (c), Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008) madde 1 (c), Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017) madde 1 (e) bu yöndeki girişimleri önleyebilmek adına taraf devletlere pasif yükümlülükler getirmektedir.

Destekleyici, cesaretlendirici ve teşvik edici faâliyetler açısından geniş kapsamlı bir yaklaşım söz konusudur. Örnek vermek gerekirse Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nde "hiçbir durumda yasaklanan faâliyetlere katkı sağlama amaçlı olarak, herhangi bir tarafa destek vermeme, cesaretlendirmeme ve teşvik etmeme" hükmü yer almaktadır.¹¹² Kaldı ki bu noktada sözleşmenin değinmediği meseleler hakkında belirsizlikler söz konusu olabilmektedir. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) kimyasal maddelerin üçüncü devletler üzerinden transit geçişini düzenlememektedir.

---

¹¹¹ OPCW, "*History. Looking Back Helps Us Look Forward*", (<https://www.opcw.org/about/history>, Erişim Tarihi: 28.03.2021.)

¹¹² KRUTZCH, Walter / MYJER, Eric J. / TRAPP, Ralf, *The Chemical Weapons Convention: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2014, s. 15.

Bu sebeple kimyasal silah olarak kabul edilebilecek unsurların sözleşmeye taraf başka bir devlet üzerinden transit geçişine imkân sağlanmasının destekleyici faaliyet olarak sayılıp sayılamayacağı belirsizdir. Çünkü silahsızlanma antlaşmaları genellikle tamamen yasaklanan veya sınırlanan faaliyetleri açıkça tanımlamaktadırlar.¹¹³

k. Çekilme

Çoğu silahsızlanma antlaşması belirli koşullar altında taraf devletlerin çekilmesine imkân vermektedir. Çekilme konusunda Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi genel esasları düzenlemektedir. Sözleşmenin madde 42, 54, 56 hükümleri doğrultusunda uluslararası bir antlaşmaya taraf olan devletin ilgili antlaşmadan çekilebilmesi için söz konusu antlaşmanın doğrudan ya da dolaylı olarak buna izin vermesi gerekmektedir.¹¹⁴ Doğrudan çekilmeye ilişkin hükümler genellikle bir ön bildirim şartını içermekle birlikte Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (2017) madde 17 hükmünde olduğu gibi çekilme nedeninin gerekçelendirilmesi zorunluluğu söz konusu olabilmektedir. Diğer hallerde ise dolaylı olarak sözleşmeye taraf diğer bir devletin yükümlülüklerini ihlâl etmesi durumunda mütekabiliyet ilkesi doğrultusunda sözleşmeden çekilme de mümkün olmaktadır.

Her ne kadar devletlerin silahsızlanma sözleşmelerinden çekilmeleri mümkün olsa da silahsızlanma ile ilgili meseleler başta olmak üzere uluslararası teamüllerle bağlı olmaya devam edecektir. Ottawa Sözleşmesi (1997)'nin madde 20 § 4 hükmü uyarınca, herhangi bir tarafın sözleşmeden çekilmesi halinde bu durum ilgili taraf devletin uluslararası hukukun ilgili kurallarınca bağlılığını etkilemeyeceği ifade edilmiştir.

Modern anlamda en tartışmalı çekilme süreci Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin (Kuzey Kore) Nükleer Silahların Yaygınlaşmasıyla Mücadele Antlaşmasından (NPT) çekilmesi sırasında söz konusu olmuştur. 10 Ocak 2003 tarihinde Kuzey Kore her ne kadar 3 aylık bir ön bildirim şartı söz konusu olsa da

---

¹¹³ CASEY-MASLEN / VESTNER, s. 40.

¹¹⁴ United Nations, 23/05/1969, Vienna Convention on Law of Treaties, Treaty Series, C. 1155 (1980), ss. 331-353.

anında etkili olmak kaydıyla NPT'den¹¹⁵ ve NPT'nin ilgili hükümleri uyarınca Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile yapmış olduğu Güvenlik Tedbirleri Antlaşmasından da çekildiğini beyan etmiştir.¹¹⁶

Başka bir dikkate değer çekilme vakası ise 2002 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Anti-balistik Füze Antlaşması'ndan (ABM) çekilmesi sırasında gündeme gelmiştir. Amerika Birleşik Devletleri 2018 yılında Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (1987) (INF)'ndan da çekildiğini açıklamıştır.¹¹⁷ INF'nin madde 15 hükmü olağanüstü gelişmelerin varlığı halinde ve bu gelişmelerin bir taraf devletin üstün menfaatlerini tehdit etmesi durumunda çekilmeye imkân tanımaktadır. 6 aylık ön bildirim şartı doğrultusunda 2019 Şubat ayında yapılan bildirim ardından karşılıklı olarak Rusya Federasyonu da antlaşmadan çekildiğini beyan etmiş, tarafların antlaşma ile açıkça bağlı olmadıklarını beyan etmelerinin sonucu olarak Ağustos 2019'da INF kendiliğinden yürürlükten kalkmıştır.

---

¹¹⁵ Arms Control Association, “*NPT Withdrawal: Time for the Security Council to Step in*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2005-05/features/npt-withdrawal-time-security-council-step>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

¹¹⁶ American Society of International Law, “*North Korea's Withdrawal from the Nuclear Non-Proliferation Treaty*”, (<https://www.asil.org/insights/volume/8/issue/2/north-koreas-withdrawal-nuclear-nonproliferation-treaty>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

¹¹⁷ Arms Control Association, “*U.S. Completes INF Treaty Withdrawal*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2019-09/news/us-completes-inf-treaty-withdrawal>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

B. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KARARLARI

1. Genel Kurul

a. 1 Sayılı Karar¹¹⁸

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun ilk kararı silahsızlanma meselesini dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Kararda nükleer enerjinin keşfinden kaynaklanan tehlikelere dikkat çekilerek nükleer enerji ile ilgili meselelerle ilgilenmek üzere bir Komisyon oluşturulması hedeflenmiştir.

b. S-10/2 Sayılı Karar¹¹⁹

Karar, nükleer silahlara, silahlanma yarışına ve devletler arasında olası bir savaşın insanlığın geleceği bakımından arz ettiği tehlikelere dikkat çekmektedir. Silahsızlanma, silahların sınırlandırılması, genel ve tam silahsızlanma ile denetim kavramlarına ilk kez bu kararda yer verilmiştir. Karar silahsızlanmayı silahlı çatışma tehlikesinin önlenmesi, uluslararası barış ve güvenliğin güçlendirilmesi ile insanlığın sosyo-ekonomik ilerleyişi açısından gerekli bir müessese olduğunu ifade etmektedir.

Karar daha sonra genel ve tam silahsızlanma alanında Birleşmiş Milletler'in üstlendiği rolü tanımlamış, uluslararası işbirliği ve kararlılık esasını çerçevesinde, etkin uluslararası kontrol (denetim) altında genel ve tam bir silahsızlanma hedefi belirlemiştir.

---

¹¹⁸ G.A. res. 1 (I), "Establishment of a Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of the Atomic Energy", A/RES/1(I), 24.01.1946, United Nations, Resolutions Adopted by the General Assembly During the First Part of Its First Session From 10 January to 14 February 1946, A/64, Church House, Westminster London 01.07.1946, s. 9.

¹¹⁹ G.A. res. S-10/2, "Final Document of the Tenth Special Session of the Assembly", A/RES/S-10/2, 30/06/1978, para.1, United Nations, Resolutions and Decisions of the General Assembly during its Tenth Special Session, Official Records: Tenth Special Session No:4 (A/S-10/4), New York, 1978, ss. 3-15.

c. 1665 (XVI) Sayılı Karar¹²⁰

Karar, nükleer silahların yaygınlaşmasının durdurulması ve tamamen ortadan kaldırılması amacıyla uluslararası yükümlülükler ve kapsamlı güvencelerin kararlaştırılması çağrısında bulunmaktadır.

d. 42/37 Sayılı Karar¹²¹

Karar kitle imhâ silahlarının (kimyasal ve biyolojik silahların) denetim usulleriyle ilgilidir. Karar Birleşmiş Milletler genel sekreterinden, herhangi bir üye devlet tarafından kimyasal ve bakteriyolojik (biyolojik) veya toksin silahlarının olası kullanımına ilişkin raporlar ışığında soruşturma başlatılması gerekliliğini ifade etmektedir. Soruşturma usulü bakımından ise karar genel sekreterin teknik konularda uzman yardımı alması gerektiğini, bu amaçla teknik konularda kılavuz ve prosedürler geliştirmesi gerekliliğini ifade etmektedir.

e. 45/57 Sayılı Karar¹²²

Karar Cenevre Protokolü (1925)'nü ihlâl eden veya etme eğiliminde bulunan tüm eylemleri şiddetle kınanmaktadır. Uluslararası toplum Protokol'ün belirlediği ilke ve esaslara sıkı bir şekilde uymaya dâvet etmektedir. Karar daha sonra ise 42/37 sayılı kararda ifade edilen kitle imhâ silahlarının denetim usullerine eklemeler yaparak Kimyasal ve Bakteriyolojik (Biyolojik) silah kullanım raporlarının zamanında ve

---

¹²⁰ G.A. res. 1665 (XVI) "Prevention of Wider Dissemination of Nuclear Weapons", A/RES/1665(XVI), 04/12/1961, United Nations, Resolutions Adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961-23 February 1962, Official Records, Sixteenth Session, Supplement No:17 (A/5100), C. 1, New York, 1962, s. 5.

¹²¹ United Nations, G.A. res 42/37, "Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons", A/RES/42/37, 30/11/1987, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-second session, 15 September-21 December 1987, Official Records, forty-second session, Supplement No:49 (A/42/49), C.1, United Nations, New York, 1988, ss. 71-73.

¹²² United Nations, G.A. res. 45/57, "Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons", A/RES/45/57, 04/12/1990, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-fifth session, 18 September-21 December 1990, Official records: forty-fifth session, Supplement No:49A (A/45/49), C.1, United Nations, New York 1991, ss. 60-62.

verimli bir şekilde soruşturulmasında teknik kılavuz ve prosedürlere ek olarak uzman gruplarının önerilerinin dikkate alınmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir. Karar daha sonra Kimyasal ve Biyolojik Silahların kullanılması durumunda Güvenlik Konseyi tarafından tedbirler kararlaştırılabileceğini ifade etmektedir.

f. 72/38 Sayılı Karar¹²³

Karar nükleer silahsızlanma ve yaygınlaşmayla mücadele (*non-proliferation*) kavramlarının birbiriyle ilişkisini açıklayarak her iki kavramı da birbirini pekiştiren, sistematik, beraber ve ileriye dönük bir nükleer silahsızlanma süreci oluşturduğunu ifade etmektedir.

2. Güvenlik Konseyi

a. 984 Sayılı Karar¹²⁴

Karar NPT'ye taraf olan fakat nükleer silah sahibi olmayan devletlere nükleer silahların yayılması tehdidine karşı güvenceler vermektedir. Nükleer silahların yayılmasını önlemek, nükleer enerjinin barışçıl kullanımı konusunda uluslararası işbirliğini kolaylaştırmak ve NPT'nin silahsızlanma alanındaki önemini vurgulamak için her türlü çabanın gösterilmesi gerekmektedir. Nükleer silaha sahip olmayan devletlerin güvenlik hakları meşru bir menfaat olarak kabul edilmektedir. Karar NPT'nin madde 6 hükmüne atıf yaparak nükleer silahlanma yarışının durdurulması ve nükleer silahsızlanma ile ilgili etkili tedbirlerin alınması ve uluslararası denetimin sağlanması adına iyi niyetle müzâkereleri sürdürme taahhüdüne riayet edilmesini ifade etmektedir.

---

¹²³ United Nations, G.A. res. 72/38, “*Nuclear Disarmament*”, A/RES/72/38, 04/12/2017, Resolutions adopted by the General Assembly during its seventy-second session, Resolutions 12 September-24 December 2017, General Assembly Official Records, Seventy-second Session Supplement No:49, C.1 United Nations, New York, 2018, ss. 238-242.

¹²⁴ United Nations, S.C. res. 984, “*Security Assurances against the Use of Nuclear Weapons to Non-nuclear Weapon States that are Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*”, S/RES/984, 11/04/1995, Resolutions and Decisions of the Security Council 1995, Security Council Official Records: Fiftieth Year, S/INF/51, United Nations, New York, 1998, s. 104.

b. 1540 Sayılı Karar¹²⁵

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kitle imhâ silahlarının yayılmasının önlenmesine ilişkin 1540 sayılı kararı 28 Nisan 2004 tarihinde oybirliğiyle kabul edilmiştir. Karar, Birleşmiş Milletler Şartı'nın madde 7 hükmü uyarınca kitle imhâ silahlarının devlet dışı aktörlere yayılmasını uluslararası barış ve güvenlik ortamına yönelik bir tehdit olarak kabul etmekte ve taraf devletlere konu ile ilgili iç mevzuatlarını düzenleme yükümlülüğünü ifade etmektedir.

Karar uluslararası silahsızlanma hukuku ve kitle imhâ silahlarının düzenlenmesi bakımından ilk kez devlet dışı unsurları açıkça ele alması ve bu yönüyle devletlere iç hukuklarında düzenlemelere gitme yükümlülüğü getirmesi sebebiyle nükleer silahların yaygınlaşmasıyla mücadele rejimine yeni bir katman eklemektedir.

1540 sayılı karar Birleşmiş Milletler Şartı'nın “barışa yönelik tehditleri, barış ihlallerini ve saldırı eylemlerini” kapsayan VII. bölümü kapsamında kabul edilmiştir. Kararın açılış paragrafında nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ve bunların teslimat araçlarının yaygınlaşmasının uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturduğu ifade edilmektedir. Bu temel esas çerçevesinde ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. bölümünde yer alan ilkeler kapsamında karar nükleer silahsızlanma bakımından 3 temel yükümlülük ifade etmektedir. Bunlar devletlerin nükleer, kimyasal veya biyolojik silahları ve bunların teslim araçlarını geliştirmeye, edinmeye, üretmeye, buldurmaya, nakletmeye, devretmeye veya kullanmaya teşebbüs eden devlet dışı aktörlere her türlü desteği vermekten kaçınması, bu amaçla uygun ve etkili yasaların kabul edilmesi ve bu yasaların etkin iç denetim mekanizmaları vâsıtasıyla hayata geçirilmesidir.

---

¹²⁵ United Nations, S.C. res. 1540, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*,” S/RES/1540 (2004), 28/04/2004, Resolutions and Decisions of the Security Council 2004, 1 August 2003-31 July 2004, Security Council Official Records, S/INF/59, 2004, ss. 214-217.

Karar ayrıca bir komite (1540 Komitesi) oluşturulmasını öngörmektedir. 1540 Komitesi'nin oluşturulmasında hedeflenen, kararın uygulanma sürecinde uluslararası işbirliği ve katılım esasının pekiştirilmesidir.¹²⁶

c. 2117 Sayılı Karar¹²⁷

Karar küçük ve ateşli silahlarla ilgili ilk tematik karardır. Şart'ın madde 51 hükmüncü düzenlenen meşrû müdâfaa hakkı, sportif ve ticarî hususlar dışında yasadışı transferlerini, stoklanmalarını ve kötü amaçlarla kullanılmalarını uluslararası barış ve güvenliğe karşı bir tehdit olarak tanımlamakta ve bu konularda alınacak yerel ve bölgesel tedbirlerin önemini vurgulamaktadır. Karar bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi, koordinasyon ve bilgi paylaşım mekanizmaları, gümrük ile ilgili meselelerde işbirliği, yasadışı silah transferlerinin önlenmesi, konusunda taraf devletlere yol göstermekte ve yükümlülükler getirmektedir. Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılan silah ambargolarına uyulması, denetimde yetkilendirilen müfettişlerinin erişiminin kolaylaştırılması ve izleme araçlarına ilişkin esasları düzenlemektedir.

---

¹²⁶ United Nations, "1540 Committee, Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004), General Information", (<https://www.un.org/en/sc/1540/about-1540-committee/general-information.shtml>, Erişim Tarihi: 23.05.2021).

¹²⁷ United Nations, S.C. res. 2117, "Small Arms and Light Weapons", S/RES/2117, 26/09/2013, Resolutions and Decisions of the Security Council, 1 August 2013-31 July 2014, Security Council Official Records, S/INF/69, United Nations, 2015, ss. 275-280.

C. DİĞER HUKUKİ ARAÇLAR

Her ne kadar uluslararası silahsızlanma hukukunun en temel kaynağı uyulmaması halinde belirli sonuçlar öngörülen ve bağlayıcı bir nitelik arz eden antlaşmalar olsa da silahsızlanma ile ilgili meselelerde yol gösterici bir niteliğe sahip olan fakat bağlayıcı etkisi bulunmayan hukukî araçlar da söz konusudur. Uluslararası silahsızlanma politikalarına ilişkin mutabakat metinleri, yol haritaları, programlar ve teknik konularda rehber kaynaklar bu gibi araçlara örnek verilebilir. Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi (1987) (MTCR)¹²⁸, Birleşmiş Milletler Küçük ve Hafif Silahlar Eylem Programı (2001)¹²⁹, Balistik Füzelerin Yaygınlaşmasıyla Mücadeleye Lahey Davranış İlkeleri (2002)¹³⁰, Kapsamlı Ortak Eylem Planı (2015) (JCPOA) ya da uluslararası alanda yaygın olarak bilinen adıyla İran Nükleer Anlaşması (*Iran Nuclear Deal*)¹³¹ bu unsurlar arasında sayılabilmektedir.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE) tarafından kabul edilen Viyana Belgesi¹³² bu tarz araçlar arasında kendine has bir yere sahiptir. Her ne kadar kesin olarak bağlayıcı bir nitelik arz etmese de diğer örneklerden farklı olarak Viyana Belgesi, madde VII ve IX hükümleri çerçevesinde taraf devletler arasında güven ve güvenlik artırıcı tedbirler ya da denetime ilişkin konularda siyasî açıdan bağlayıcı unsurlar içerebilmektedir.

---

¹²⁸ MTCR, “*Missile Technology Control Regime, Guidelines for Sensitive Missile Relevant Transfers*”, (<https://mctr.info/guidelines-for-sensitive-missile-relevant-transfers/>, Erişim Tarihi: 12.05.2021.)

¹²⁹ United Nations, “*2001 Report of the United Nations Conference on the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, New York, 9-20 July 2001, A/Conf.192/15*”, s. 6, § 22-24, ([https://undocs.org/en/A/CONF.192/15\(Supp\)](https://undocs.org/en/A/CONF.192/15(Supp)), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹³⁰ United Nations, “*2002 Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, Annex to the Letter dated 30 January 2003 from the Permanent Representative of the Netherlands to the Addressee to the Secretary General of United Nations, A/57/724*”, 2003, (<https://undocs.org/es/A/57/724>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹³¹ Arms Control Association, “*The Joint Comprehensive Plan of Action at a Glance*”, (<https://www.armscontrol.org/factsheets/JCPOA-at-a-glance>, Erişim Tarihi: 12.05.2021).

¹³² OSCE, “*Vienna Document 2011 On Confidence and Security Building Measures*”, 2011 (<https://www.osce.org/fsc/86597>, Erişim Tarihi: 12.05.2021).

Uluslararası antlaşmalardan farklı olarak diğer hukukî araçların sağladığı en büyük avantaj görüşülme ve kabul edilme şekillerinin daha kolay olmasıdır. Buradaki kolaylık elbette ki, söz konusu metnin kabul edilmesi durumunda devletlere herhangi bir yükümlülük getirmemesinden bahisle müzâkere süreçlerinin daha esnek ve sancısız geçmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer hukukî araçların antlaşmalardan farklı diğer bir yönü ise aynı zamanda devlet dışı unsurları yani, silahlı grupları, silah üreticileri ve ihracatçıları, sivil toplum örgütlerini de yakından ilgilendirebilmesi ve belirli konularda yol gösterici olabilmesidir.¹³³

En büyük dezavantaj ise yine bağlayıcı ve icraî yönün eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Kaldı ki bağlayıcılığı aynı zamanda teamülî uluslararası hukuk bakımından da değerlendirmek gereklidir. Bazı durumlarda her ne kadar söz konusu araçlar devletler üzerinde başlangıçta bağlayıcı bir etkiye sahip olmasa da zaman içerisinde teamülî uluslararası hukukun bir parçası haline gelerek ya da sonradan kabul edilecek bir uluslararası antlaşmada temel alınarak sonradan bağlayıcı bir etkiye sahip olabilmektedirler.¹³⁴

---

¹³³ SCHMITT, Olivier, “*The Vienna Document and the Russian Challenge to the European Security Architecture*”, Military Exercises: Political Messaging and Strategic Impact, NATO Defence College Forum Paper S. 26, (Editörler: HEUSER, Beatrice / HEIER, Tormod / LASCONJARIAS, Guillaume), DeBooks Italia, Rome, 2018, ss. 269-275.

¹³⁴ VON ARX, Pierre, “*Recent Developments in the Field of Arms Control and Confidence- and Security-Building Measures*”, OSCE Yearbook, 2011, ss. 204-208.

III. SİLAHSIZLANMA YAKLAŞIMLARI

A. GENEL VE TAM SİLAHSIZLANMA

Genel ve tam silahsızlanma (*general and complete disarmament*), silahsızlanma konusunda olan en geniş kapsamlı yaklaşımdır. Birleşmiş Milletler Şartında yer alan temel hükümler ve Nükleer Silahların Yaygınlaşmasının Önlenmesine İlişkin Antlaşmanın (*Non Proliferation Treaty*) (NPT) madde 6 hükmü ışığında, genel ve tam silahsızlanma uluslararası toplumun en yüksek amaçlarından biri olarak ifade edilmektedir.

Şart'ın madde 11 hükmü, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na üye devletler ve Güvenlik Konseyi'ne silahsızlanma ile ilgili ilkeler konusunda tavsiyelerde bulunma yetkisi tanımaktadır. 26. madde hükmü ise, Güvenlik Konseyi'nin silahlanmanın düzenlenmesi amacıyla bir sistem kurulması adına üye devletlere sunulacak planları oluşturmaktan sorumlu olduğunu ifade etmektedir.

1946 yılında Genel Kurul tarafından 1 (I) sayılı karar ile nükleer silahlar başta olmak üzere kitle imhâ silahlarının ortadan kaldırılmasını sağlama amacıyla Atom Enerjisi Komisyonu kurulmuştur. Nükleer silahsızlanma yönündeki ilk somut adım olarak kabul edilebilecek Komisyon çalışmaları her ne kadar uzun sürmemiş olsa da genel ve tam silahsızlanma alanında sonraki çalışmalara bir temel teşkil etmiştir. Bu ilk gelişmeler ışığında 1954 yılında Genel Kurul tarafından oybirliğiyle kabul edilen 808 (IX) A sayılı kararda genel ve tam silahsızlanma ile ilgili genel esaslar belirlenmiştir. Genel ve tam silahsızlanma tüm silahlı kuvvetler ve konvansiyonel silahlar bakımından düzenleme, sınırlama ve indirimlere gidilmesi, her türden nükleer ve kitle imhâ silahlarının üretim ve kullanımının yasaklanması ile var olan nükleer silah stoklarının barışçıl amaçlar doğrultusunda yeniden dönüştürülmesi, silahlanma seviyelerinde kararlaştırılan indirimlerin takip edilmesi, nükleer enerjinin sadece barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanımının sağlanması amacıyla sahip etkili bir uluslararası organın oluşturulması şeklinde ifade edilmektedir.¹³⁵

---

¹³⁵ United Nations, G.A. res. 808 (IX), "Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and armaments: report of the Disarmament Commission; Conclusion of an international

1959 yılında oybirliğiyle kabul edilen 1378 (XIV) sayılı Genel Kurul kararı genel ve tam silahlı olmayı Birleşmiş Milletlere üye bütün devletlerin ortak hedefi olarak tanımlamış ve bu aşamadan itibaren genel ve tam silahlılanma müessesesi kalıcı olarak Birleşmiş Milletler gündeminde yer almıştır. Genel ve tam silahlılanma 20 Eylül 1961 tarihli Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki silahlılanma müzâkereleri için kararlaştırılan ilkeler hakkında ortak açıklamada da yer almıştır.¹³⁶

20 Aralık 1961 tarihinde 1722 (XVI) sayılı Genel Kurul kararı tarafından On Sekiz Uluslu Silahlılanma Komitesi (*Eighteen Nation Committee on Disarmament*) (ENDC) oluşturulmuş ve genel ve tam silahlılanma alanında önceden belirlenen ilkeler ışığında müzâkerelere devam edilmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁷

1962 yılından 1965 yılına kadar ENDC’de, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında genel ve tam silahlılanma üzerine bir antlaşma düzenlenmesi amacıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında her ne kadar tarafların önerileri görüş ayrılıkları içerse de asker ve konvansiyonel silahların sayılarında ciddi ve aşamalı indirimlere gidilmesi yönünde mutabık kalınmıştır. Tarafların sahip olduğu kitle imhâ silahlarının azaltılması ve ortadan kaldırılması ile sürecin bağımsız bir uluslararası kurum tarafından denetimi konusunda ise Birleşmiş Milletler’e kapsamlı yetkiler tanınmıştır.¹³⁸

---

convention (treaty) on the reduction of armaments and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction”, A/RES/808(IX), 04/11/1954, Resolutions adopted by the General Assembly during its Ninth Session from 21 September to 17 December 1954, General Assembly Official Records: Ninth Session, Supplement No:21, (A/2890), New York, ss. 3-4.

¹³⁶ United Nations, Letter Dated 20 September 1961 from the Permanent Representatives of the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America to the United Nations Addressed to the President of the General Assembly, A/4879, 20.09.1961, (<https://undocs.org/A/4879>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹³⁷ United Nations, G.A. res. 1722 (XVI), “*Question of Disarmament*”, A/RES/1722(XVI), 20/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961-23 February 1962, General Assembly Official Records, Sixteenth Session, Supplement No: 17 (A/5100), C.1 New York, 1962, ss. 7-8.

¹³⁸ United Nations, Department of Political and Security Council Affairs, *The United Nations and Disarmament: 1945-1970*, United Nations Publications, New York, 1970, ss. 91-102.

1950'li ve 1960'lı yıllarda genel ve tam silahsızlanma alanında temel bir antlaşmanın oluşturulması amacıyla ilk denemelerin sonuçsuz kalmasından itibaren ENDC ve sonraki halefleri (örneğin modern Silahsızlanma Konferansı) ile devletler genel ve tam silahsızlanma alanındaki daha gerçekçi ve kısmi çözümler arz eden çalışmalara odaklanmaya başlamıştır. Yaygınlaşmayla Mücadele (NPT), Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996) (CTBT), Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972) (BWC) ile Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) (CWC) bu çalışmaları ışığında varılan sonuçlardandır.¹³⁹

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 1978 yılındaki silahsızlanma konulu özel birleşiminde genel ve tam silahsızlanma müessesesi tekrar değerlendirmeye alınmıştır. Birleşimde, Genel Kurul tarafından etkin uluslararası denetim ışığında genel ve tam silahsızlanmanın sağlanması nihâî hedef olarak kabul edilmiş, öncelik nükleer silahsızlanmaya verilmiş ve sırayı diğer kitle imhâ silahları, daha sonra ise hedefte ayırım gözetmeyen konvansiyonel silahlar (misket bombaları ve kara mayınları) ile askerî kuvvetlerde indirimlere gidilmesi takip etmiştir.

NPT'nin madde 6 hükmü genel ve tam silahsızlanmanın temel esasları açısından BM Şartı ile birlikte değerlendirilmektedir. Madde 6, genel ve tam silahsızlanma bakımından üç temel esas ifade etmektedir. Bunlar, silahlanma yarışının en kısa sürede durdurulması, nükleer silahsızlanma hakkında etkin tedbirler alınması ve bu tedbirlerin hayata geçirilmesidir. NPT'nin kabulünden kısa süre sonra ENDC, madde 6 ışığında bir genel ve tam silahsızlanma ajandası belirlemiştir. Bu ajandada nükleer denemelerin durdurulması, nükleer silahların üretiminin ve kullanımının yasaklanması, nükleer silahların çekirdek materyallerinin üretiminin durdurulması, nükleer silah stokların azaltılması ve ortadan kaldırılması, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler oluşturulması, diğer kitle imhâ silahları konusunda tedbirler (kimyasal ve biyolojik silahlar, silahlanmaya ilişkin yerel sınırlamalar vb.), tamamlayıcı konular (deniz tabanında nükleer silahlanmanın ve kirliliğin önlenmesi

---

¹³⁹ RYDELL, Randy, "Nuclear Disarmament and General and Complete Disarmament", The Challenge of Abolishing Nuclear Weapons, (Editör: KRIEGER, David), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2009, ss. 233-237.

vb.), uluslararası ciddi ve etkin bir denetim mekanizması doğrultusunda genel ve tam silahsızlanma hedefine ulaşılması yer almaktadır.¹⁴⁰

Genel ve tam silahsızlanma alanında NPT'nin başlangıç hükümleri ayrıca ciddi ve etkin bir uluslararası denetim doğrultusunda genel ve tam silahsızlanma konusunda bir antlaşma, nükleer silahlardan oluşan ulusal cephanelikler ve teslimat sistemlerinin imhâsını içermesi gerektiğini ifade etmektedir. İfade doğrultusunda genel ve tam silahsızlanmanın doğrudan nükleer silahlanmayla ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır.

NPT müzâkere süreci sırasında, gelecekteki bir genel ve tam silahsızlanma alanında her türlü meseleyi düzenleyecek son derece geniş kapsamlı bir antlaşma olarak düşünülmüştür. Her ne kadar NPT genel ve tam silahsızlanma konusunda belirleyici unsurlar içerse de tek başına genel ve tam silahsızlanmayı bütün boyutlarıyla düzenleme konusunda yetersiz kalmıştır. Devletler NPT'nin kabulünden sonra mutlak bir genel ve tam silahsızlanma antlaşmasını müzâkere etmek yerine, belirli silah türlerini esas alan ve bu silah türlerinin kendine has özelliklerini göz önünde bulunduran esaslar ve çözümler içeren silahsızlanma antlaşmalarını müzâkere etmeye yönelmişlerdir. Uluslararası Adâlet Dîvanı, 1996 yılında nükleer silahların kullanımı ve kullanım tehdidinin yasallığına yönelik istişârî mütalaasında bu yaklaşımın kitle imhâ silahlarının belirli vâsıtalarla yasadışı ilan edilmesine yönelik bir model olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹ Biyolojik ve konvansiyonel silahlar, anti-personel kara mayınları ve msket bombaları gibi belirli silah tiplerinin önüne geçilmesine yönelik uluslararası antlaşmaların müzâkere süreçleri bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir. Bu çalışmalar bir bütün olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından silahsızlanma ana başlığı altında genel ve tam silahsızlanma olarak ifade edilmektedir.¹⁴²

---

¹⁴⁰ United Nations, “*Final Verbatim Record of the 390th Meeting of the Eighteen-Nation Committee on Disarmament*,” *ENDC/PV.390*, 1968, (<https://quod.lib.umich.edu/e/encd/4918260.0390.001?view=text&seq=14>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁴¹ International Court of Justice, Advisory Opinion of 8 July 1996 on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, *I.C.J. Reports* 1996, s. 226-267.

¹⁴² United Nations, “*Organization of the seventieth regular session of the General Assembly, adoption of the agenda and allocation of items, A/70/250*”, ss. 20-23, (<https://undocs.org/en/A/70/250>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

Özellikle nükleer silahlar başta olmak üzere kitle imhâ silahlarının sınırlandırılması yönündeki her somut adım, NPT madde 6 hükmünde ifade edilen genel ve tam silahsızlanma hedeflerine ulaşılması açısından olumlu karşılanmaktadır. 1995, 2000 ve 2010 yıllarındaki NPT değerlendirme konferanslarında, nükleer silah sahibi devletlerin nükleer cephaneliklerinin tamamen ortadan kaldırılması yönündeki kesin taahhütlerinin özellikle vurgulanması bu yaklaşımı desteklemektedir.¹⁴³ Uluslararası Adâlet Dîvanı'nın nükleer silahsızlanma açısından belirlediği formül de madde 6'nın bu yorumuyla uyumludur. Dîvan 1996 tarihli mütalaasında (§ 105, 2 F) oybirliğiyle nükleer silahsızlanmanın denetlenmesi adına iyi niyet ilkesi çerçevesinde görüşmelerin sonuçlandırılması uluslararası bir yükümlülük olarak ifade edilmektedir. Dîvan'ın yorumu ışığında da görülmektedir ki kitle imhâ silahlarının sınırlandırılması genel ve tam silahsızlanmanın başarıya ulaşmasının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Eski BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon da genel ve tam silahsızlanma ile nükleer silahlar arasındaki ilişki bakımından her devletin nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya arzu ettiğini, nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyanın BM Genel Kurulu tarafından ilk belirlenen hedef olduğunu, nükleer silahlardan arındırılmış bir Dünya hedefinin uluslararası teamülî hukukun bir parçası olduğunu ifade etmiş ve görüşüne dayanak olarak da Uluslararası Adâlet Dîvanı'nın nükleer silahların kullanımı ve kullanım tehdidi üzerine istişârî mütalaasını göstermiştir.¹⁴⁴

Uluslararası Adâlet Dîvanı nükleer silahların kullanımı veya kullanım tehdidi üzerine istişârî mütalaasında, uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun NPT Antlaşmasına taraf olmasından hareketle, teamülî uluslararası hukukun kapsamlı olarak kabul edilen uluslararası antlaşmalardan doğmasına ilişkin doktrine vurgu

---

¹⁴³ United Nations, "2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document, Review of the operation of the Treaty, taking into account the decisions and the resolution adopted by the 1995 Review and Extension Conference Improving the effectiveness of the strengthened review process for the Treaty, NPT/CONF.2000/28", ss. 14-15, ([https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28\(PartsIandII\)](https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28(PartsIandII))), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁴⁴ United Nations, "Secretary-General's Message to the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Vienna", 2014, (<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-12-08/secretary-generals-message-vienna-conference-humanitarian-impact>), Erişim Tarihi: 14.01.2021).

yaparak Uluslararası toplumun neredeyse tamamının BM Genel Kurulu tarafından silahsızlanma konusunda alınan kararlarda yer aldığını ifade etmiş, bu sebeple genel ve tam silahsızlanma, özellikle nükleer silahsızlanma alınındaki her çalışmanın bütün devletlerin işbirliğini gerekli kıldığını vurgulamıştır (§ 100).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararları, geniş kapsamlı bir uluslararası katılım sonucunda kabul edilmeleri sebebiyle uluslararası teamüli hukukun bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu durum ve Dîvan'ın konu hakkındaki görüşünden hareketle, genel ve tam silahsızlanmanın da uluslararası teamüli hukukun bir parçası olduğunu vurgulamak gereklidir. Uluslararası Adâlet Dîvanı'na Marshall adaları tarafından nükleer silah sahibi devletler aleyhinde yapılan başvurularda da aynı unsurlara değinilerek,¹⁴⁵ genel ve tam silahsızlanmanın, NPT madde 6, Şart'ın madde 11 ve 26 hükümleri ile 1978 yılındaki silahsızlanma konulu özel birleşimde belirlenen genel esaslar doğrultusunda, uluslararası teamüli hukukun bir parçası olduğu ve bu sebeple her devleti bağladığı ifade edilmektedir.

B. SİLAHLANMANIN SINIRLANMASI

Silahlanmanın sınırlanması (*arms control*), belirli silah kategorilerinin dondurulması, sınırlanması, azaltılması veya ortadan kaldırılması, belirli silahların denemelerinin yasaklanması, belirli askerî faaliyetlerin önlenmesi, silahlı kuvvetlerin konuşlandırılmalarının düzenlenmesi, askerî açıdan önem arz eden bazı unsurların transferlerinin düzenlenmesi, silahlı çatışma riskinin azaltılması, belirli silahların veya silahlı çatışma yöntemlerinin kullanılmasına ilişkin yasaklar ve sınırlamalar¹⁴⁶ olarak ifade edilmektedir.

---

¹⁴⁵ International Court of Justice, Obligations concerning Negotiations relating to Cessation of the Nuclear Arms Race and to Nuclear Disarmament (Marshall Islands v. Pakistan), Jurisdiction and Admissibility, Judgment, *I.C.J. Reports* 2016, s. 552. Obligations concerning Negotiations relating to Cessation of the Nuclear Arms Race and to Nuclear Disarmament, (Marshall Islands v. India), Jurisdiction and Admissibility, Judgment, *I.C.J. Reports* 2016, s. 255.

¹⁴⁶ GOLDBLAT, Jozef, Arms Control, The New Guide to Negotiations and Agreements, Sage, Thousand Oaks, California, 2002, s. 348.

Yukarıda ifade edilen konular hakkında silahsızlanma anlaşmaları vâsıtasıyla kararlaştırılan yasaklar ve sınırlamalar, silahlanmanın sınırlandırılmasını oluşturmaktadır. Uluslararası güven ve güvenlik artırıcı tedbirler silahlanmanın sınırlandırılması açısından büyük önem arz etmektedir. Çünkü silahlanmanın sınırlandırılmasında asıl amaçlanan kontrolsüz silahlanmanın neden olduğu beklenmedik durumların, silahlı çatışma tehlikesi ile ilgili endişelerin önüne geçebilmektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde silahların kontrolü bir başka görüşe göre silahların etkinliği, kapasiteleri ile denemeleri, üretilmeleri, saklanmaları, konuşlandırılmaları, transferleri ve kullanımları hakkındaki tedbirler üzerine antlaşmalar bütünlüğü¹⁴⁷ olarak ifade edilmektedir.

Silahlanmanın sınırlandırılması modern çağda karşımıza ilk defa ABD ve SSCB arasındaki silahsızlanma ile ilgili meseleleri bir bütün halinde tanımlamak için kullanılmıştır. 1960'lı yılların başında silahların sınırlandırılması müessesesi ilk defa gündeme geldiğinde nükleer silahlanma seviyeleri o kadar yüksek bir düzeye ulaşmıştır ki iki süper güç devletin liderleri kontrolsüz silah yığınlarının karşılıklı olarak sınırlandırılmasının ulusal menfaatlerine uygun olduğu sonucuna varmışlardır. Zaman içerisinde silahlanmanın sınırlandırılması diğer devletler tarafından da benimsenmiş ve Viyana Belgesi ile Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması'yla birlikte Avrupa kıtası bir bütün halinde sürece dahil olmuştur.¹⁴⁸

İki süper güç arasında silahların sınırlandırılması ilk kez 1969 yılında Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT – I) ile gündeme gelmiştir. 1972 yılında imzalanan SALT – I antlaşması ve Anti-Balistik Füze (ABM) antlaşması ile ilk kez belirli bir silah türünün miktarına ilişkin somut bir sınırlamaya gidilmesi söz konusu olmuştur. 1979 yılında SALT – II antlaşması ile kıtalararası balistik füze rampaları, denizaltılardan fırlatılan balistik füzeler, bombardıman uçakları ve havadan-karaya balistik füzelerin sayılarında sınırlamalara gidilmiştir. Her ne kadar SALT – II antlaşması onaylanmasa da 1986 yılında ABD'nin hava kuvvetleri

---

¹⁴⁷ KIERUF, John, *Disarmament Under International Law*, Djof Publishing, Copenhagen, 2017, s. 6.

¹⁴⁸ MILLER, Steven E., *"A Comprehensive Approach to Nuclear Arms Control"* DDA Occasional Papers, *Arms Control and Disarmament: A New Conceptual Approach*, S. 4, UNODA, New York, 2000, ss. 20-25.

envanterine uzun menzilli seyir füzeleri taşıyabilen yeni tip bombardıman uçakları eklemesine kadar fiilen uygulamada kalmıştır.

1980’li yılların başında soğuk savaşın şiddetlenmesi ve kısa menzilli balistik füzelerin sayısındaki artış 1987 yılında Orta Menzilli Nükleer Kuvvetler Antlaşması (INF)’nin imzalanmasına neden olmuştur. INF ile Avrupa’dan ABD’nin seyir füzeleri ve MGM-31 Pershing tipi kısa menzilli balistik füzelerinin ve SSCB’nin SS-20 (RSD-10 Pionier) başta olmak üzere çoklu bağımsız savaş başlığı (*multiple independently targetable re-entry vehicle*) (MIRV) taşıyabilen balistik füzelerin sökülmesi kararlaştırılmıştır. 1991 yılındaki START – I antlaşması ile ABD ve SSCB envanterindeki balistik füze sayılarının eşitlenerek tarafların birbirlerine karşı bir nükleer saldırı başlatabilme potansiyelleri mümkün olan en düşük seviyeye indirilmiştir. 1993 yılında START – II antlaşması ile tarafların sahip olduğu balistik füze sayıları hakkında bir üst sınır kararlaştırılmasına karşılık ABD’nin antlaşmayı onaylamaması sebebiyle yürürlüğe girmemiştir.

2002 yılında ABD Anti-Balistik Füzeler (ABM) antlaşmasından çekilmiş ve aynı yıl ABD ve Rusya Federasyonu arasında Stratejik Taarruz Sınırlandırma Antlaşması (SORT) imzalanmıştır. Şubat 2011 tarihinde SORT antlaşması yerini Yeni START (New START) antlaşmasına bırakmış ve bu antlaşma ile birlikte ABD ve Rusya Federasyonu’na ait nükleer füze rampa sayıları bakımından daha ileri sınırlamalara getirilerek yeni denetim mekanizmaları öngörülmüştür. Yeni START Antlaşması’nın süresi 2021 yılında son bulmuş olsa da süresinin uzatılması yönünde görüşmeler devam etmektedir.¹⁴⁹

Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu arasındaki ikili antlaşmalar ve görüşmeler dışında Avrupa Kıtasında silahlanmanın sınırlanmasının üç temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlar Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (CFE), Açık Semalar Antlaşması (Treaty on Open Skies)¹⁵⁰ ve Viyana Belgesidir. CFE,

---

¹⁴⁹ Arms Control Association, “U.S.-Russian Nuclear Arms Control Agreements at a Glance”, (<https://www.armscontrol.org/factsheets/USRussiaNuclearAgreements>, Erişim Tarihi: 28.05.2021).

¹⁵⁰ OSCE, “Treaty on Open Skies”, (<https://www.osce.org/files/f/documents/1/5/14127.pdf>, Erişim Tarihi: 28.05.2021).

Avrupa’da bulunan konvansiyonel kuvvetlerin sayıları arasında bir denge sağlarken Açık Semalar Antlaşması ve Viyana Belgesi de bir devletin sahip olduğu silahların türleri, sayıları askerî kuvvetlerin buldukları yerler ve büyüklükleri konusunda bir şeffaflık mekanizması oluşturmayı öngörmektedir.

Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması’nın aksine Viyana Belgesi ve Açık Semalar hukuki açıdan bağlayıcı değildirler. Sadece siyasî yönden bağlayıcılık söz konusudur. Bu durum ise işbirliği içerisinde hareket etmeme durumunda uluslararası toplumdan dışlanma tehlikesine karşılık gelmektedir. Bu sebeple Viyana Belgesi ve Açık Semalar Antlaşması açısından başarı tarafların şeffaflık sürecine katılımlarının istekliliğiyle ölçülebilir. Aksi takdirde siyasî gerilimlerin artması söz konusu olabilir.¹⁵¹

C. YAYGINLAŞMAYLA MÜCADELE

Yaygınlaşmayla mücadele kitle imhâ silahları ve özellikle de nükleer silahların yayılmasına karşı genel bir hukukî ve siyasî tutuma karşılık gelmektedir. Yaygınlaşmayla mücadele, yaygınlaşmanın meydana gelmesini önleyici her türlü gayret ve meydana gelmesi durumunda da askerî kuvvet kullanımı dışında kalan yöntemlerle bu süreci geriye döndürme çabası olarak ifade edilmektedir.¹⁵²

Yaygınlaşmayla mücadelenin silahsızlanma kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalıdır. NPT’nin madde 6 hükmü taraf devletlerin nükleer silahların ortadan kaldırılması amacıyla iyi niyet ilkesi çerçevesinde uluslararası müzâkerelerde bulunma yükümlülüğüne yer vermektedir. Bu madde

---

¹⁵¹ SCHMITT, Olivier., “*The Vienna Document and the Russian Challenge to the European Security Architecture*”, Military Exercises: Political Messaging and Strategic Impact, NATO Defence College Forum Paper S. 26, (Editörler: HEUSER, Beatrice / HEIER, Tormod / LASCONJARIAS, Guillaume), DeBooks Italia, Rome, 2018, ss. 280-283.

¹⁵² NATO, “*Arms control, disarmament and non-proliferation in NATO*”, (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, Erişim Tarihi: 18.09.2021), “*NATO’s Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats*”, (https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

hükümü bazı görüşlere göre, nükleer silah sahibi devletlerin nükleer silahsızlanma yönündeki politikaları, katkıları ve ilerlemeleri bir yaygınlaşmayla mücadele rejiminin oluşmasında ve silahsızlanma alanında belirleyici rol üstlendiği şeklinde yorumlanırken karşıt görüş ise nükleer silah sahibi devletlerin silahsızlanma yönündeki tutumlarının gelecekte nükleer silahların daha fazla yayılması açısından herhangi bir belirleyici etkisi olmadığını savunmaktadır.

Politika uzmanları her iki görüşün de haklılık payı olduğu noktalara dikkat çekmektedirler. Birinci görüş doğrultusunda George Schultz, William Perry, Henry Kissinger ve Sam Nunn silahsızlanma ile yaygınlaşmayla mücadele arasında açıkça bir bağlantının bulunduğunu ifade etmektedir. Bu kişiler nükleer silahsızlanma ve yaygınlaşmayla mücadele arasındaki ilişkiyi açıklarken yaygınlaşmanın getirdiği riskler ve özellikle de nükleer terörizm tehlikesini gerekçe göstererek nükleer silahların tamamen ortadan kaldırılması fikrini desteklemektedirler. Bu görüşü savunanlar, yaygınlaşmanın ortadan kaldırılması açısından nükleer silahlanmaya dayalı caydırıcılık fikrinin bu tip silahların yayılması fikrini desteklediğini ya da en azından bir bahane olarak kullanıldığını, bu yaklaşımının da yaygınlaşmanın önlenmesi açısından gerekli uluslararası işbirliğine zarar verdiğini ifade etmekte, dolayısıyla da nükleer silah sahibi devletlerin silahlanma yönündeki tutumlarının doğrudan silahsızlanma kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini, bir uluslararası silahsızlanma rejiminin oluşması açısından belirleyici olduğunu savunmaktadırlar.¹⁵³ Bu yaklaşımla eş zamanlı olarak Josef Joffe ve James Davis de yaygınlaşmayla mücadele kavramının silahsızlanma açısından herhangi bir somut etkisi bulunmadığını olasılıklar üzerinden değerlendirmede bulunmanın herhangi bir anlam taşımadığı şeklinde ifade etmektedir. Nükleer güç haline gelmek isteyen devletlerin bu yöndeki tutum ve faaliyetleri, halihazırda nükleer silah sahibi bulunan devletlerin stratejik kararları açısından ya hiç etkili değildir ya da etkisi çok düşüktür. Bu sebeple

---

¹⁵³ SCHULTZ, George P. / PERRY, William J. / KISSINGER, Henry A. / NUNN, Sam, “*Deterrence in the Age of Nuclear Proliferation*”, Wall Street Journal, 07.03.2011, (<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703300904576178760530169414>, Erişim tarihi 15.12.2021).

yaygınlaşma ile mücadelenin aslında silahsızlanma kapsamında değerlendirilmemesi gerekir.¹⁵⁴

Yaygınlaşmayla mücadele yatay ve dikey yönlüdür. Yatay yaygınlaşma silahların ve özellikle de kitle imhâ silahlarının önceden bunlara sahip olmayan devletler ve devlet dışı aktörler arasında yaygınlaşması iken dikey yaygınlaşma ise silahların ve özellikle de kitle imhâ silahlarının nitelikleri üzerine, bu silahların sayıları, özellikleri ve yıkıcı güçleri ile ilgilidir.¹⁵⁵

Yatay yaygınlaşma açısından en bilinen hukukî metin sıklıkla üzerinde durulan NPT'dir. Antlaşmanın madde 1 hükmü uyarınca, nükleer silah sahibi 5 devlete nükleer silahlar ve diğer nükleer maddeler açısından transfer yasağı getirilmektedir. Bunun karşılığında ise madde 2 hükmü bakımından nükleer silahlara sahip olmayan devletler açısından da nükleer silah edinmeme yükümlülüğü söz konusudur. NPT dışında kitle imhâ silahlarının yaygınlaşması açısından dikkate alınması gereken diğer bir hukukî metin ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1540 sayılı kararıdır. 1540 sayılı karar (§2, 3), devletlere kitle imhâ silahlarının yayılmasının önlenmesi amacıyla ihracat kontrolleri sağlanması yükümlülüğünü getirmektedir.

Her ne kadar yaygınlaşmayla mücadele kitle imhâ silahları ve özellikle de nükleer silahlar açısından dikkate alınan bir müessese olsa da konvansiyonel silahlanma da yaygınlaşmayla mücadelenin konuları arasındadır. Silah Ticâreti Antlaşması (2013), madde 6-16 hükümleri konvansiyonel silah transferleri açısından, bu tip silahların yasadışı unsurların eline geçmesini önleyici standartlar, ithalat-ihracat, transit geçiş, gümrük kontrolleri ve uluslararası denetim alanında işbirliği konusunda düzenlemelere yer vermektedir.

---

¹⁵⁴ JOFFRE, Josef / DAVIS, James W., "*Less Than Zero, Bursting the New Disarmament Bubble*", Foreign Affairs, C. 90, S. 1, 2011, ss. 7-13.

¹⁵⁵ KIERUF, s. 6.

Uluslararası toplumda gayri resmî birer devletler topluluğu olan Nükleer Tedarikçiler Grubu¹⁵⁶ ve Avustralya Grubu¹⁵⁷ da kitle imhâ silahlarının yaygınlaşmasını önleyici ithalat-ihracat kontrollerine ilişkin tedbirler getirerek Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) ve Yaygınlaşmayla Mücadele Antlaşmasının uygulanmasını sağlamak amacıyla özellikle kitle imhâ silahlarının üretiminde kullanılabilen askerî ve sivil çift-kullanımlı unsurların ihracat kontrollerini uluslararası alanda uyumlu hale getirmeyi amaçlamaktadırlar.

Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi (1987) (MTCR), kitle imhâ silahlarının teslimat sistemleri bakımından gerekli teknolojilere erişimi sınırlandırmayı amaçlayan tedbirler ve tavsiyeler öngörmektedir.¹⁵⁸ Konvansiyonel Silahlar ve Çift Kullanımlı Ürünler ile Teknolojiler Üzerine Wassenaar Düzenlemesi ise konvansiyonel silahlar ve çift kullanımlı teknolojiler açısından önemli ihracatçı devletler arasında ihracat kontrollerini uyumlu hale getirmeyi amaçlayan usuller içermektedir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Nuclear Suppliers Group, “*About the NSG*”, (<https://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/about-nsg>, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

¹⁵⁷The Australia Group, “*Fighting the Spread of Chemical and Biological Weapons, Strengthening the Global Security, An Introduction*”, (<https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/introduction.html>, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

¹⁵⁸ Missile Technology Control Regime, *What is the MTCR?* (<https://mtrc.info/frequently-asked-questions-faqs/>, 19.09.2021).

¹⁵⁹ Wassenaar Arrangement Secretariat, Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, “*Founding Documents*”, (<https://www.wassenaar.org/app/uploads/2019/12/WA-DOC-19-Public-Docs-Vol-I-Founding-Documents.pdf>, Erişim Tarihi: 21.12.2021).

IV. DENETİM KAVRAMI

A. ÖZNELER

1. Devletler

Devletler kendi ulusal varlıklarını koruyabilmek adına silahlanmaya yönelmektedirler. Uluslararası barış ve güvenlik ortamını tehlikeye atan unsurlar arasında uluslararası düzen, iç-dış politik ve ekonomik faktörler bir bütün olarak yer almakla birlikte silahlanmanın uluslararası barış ve güvenlik ortamına zararının boyutu uzun zamandır tartışma konusu olmuştur. Silahlanma konusundaki güvenlik ikilemine göre, devletler silah alımlarına devam ettiği sürece diğer devletler bu alımların saldırı mı yoksa savunma amaçlı mı olduğunu bilememeleri sebebiyle güvensizlik duyacaklardır. Bu durum da ulusal güvenliklerini tehlikede gören devletler açısından da bir silahlanma yarışı başlatacaktır. Silahlanan devletlerin askerî planları ve askeri stratejileri de savunmacı bir tutumdan saldırgan bir tutuma ne kadar dönüşüm gösterirse bu silahlanma yarışı da o denli şiddetlenecek ve bir aşamadan sonra silahlı çatışma söz konusu olabilecektir.¹⁶⁰

Devletler açısından silahsızlanmanın denetlenmesi, silah edinimleri konusunda belirli sınırlamalar ve kurallar getirerek ileride silahlı çatışmaya dönüşme riski bulunan silahlanma yarışlarının ve dolayısıyla da uluslararası barış ve güvenlik ortamının zarar görmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.¹⁶¹

2. Uluslararası Örgütler

Denetimde belirleyici olan başlıca uluslararası örgüt Birleşmiş Milletler'dir. Şart'ın 1. maddesine göre Birleşmiş Milletler'in amacı uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunmasıdır. Birleşmiş Milletler'in 1978 yılında yapılan silahsızlanma

---

¹⁶⁰ LIEBER, Keir A., "Grasping the Technological Peace, The Offense-Defense Balance and International Security", International Security, C. 25, S. 1, 2000, ss. 87-90.

¹⁶¹ JERVIS, Robert, "Cooperation Under the Security Dilemma", World Politics, C. 30, S. 2, 1978, ss. 200-205.

konulu ilk özel birleşiminde (S-10/2 sayılı kararda yer alan birleşimin nihai belgesinin 9. gündem maddesi) de silahsızlanma ile uluslararası barış ve güvenlik ile ekonomik gelişme arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur. Şart'ın 26. Maddesi Güvenlik Konseyi'ni, uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması ve insanlığın sahip olduğu kaynakların silahlanmaya en az ayrılacak şekilde ve silahlanmanın düzenlenmesi için bir sistemin oluşturulması adına planlar formüle etmek ve bu planları üye devletlerin dikkatine sunmakla yükümlü olduğunu ifade etmektedir.

Şart'ın madde 11 § 1 hükmü ise Genel Kurul'u silahsızlanma dâhil olmak üzere uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması adına uluslararası işbirliğine ilişkin temel prensipleri göz önünde bulundurarak Güvenlik Konseyi ve üye devletlere tavsiyelerde bulunabilmekle yetkili kılmıştır.

Birleşmiş Milletler himayesinde oluşturulan ve silahsızlanma alanında dikkate değer bir diğer kurum ise Silahsızlanma Konferansı'dır. Silahsızlanma Konferansı ya da eski adıyla Silahsızlanma Komitesi¹⁶² 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun S-10/2 sayılı kararı uyarınca oluşturulmuştur. Silahsızlanma Konferansının Birleşmiş Milletler'in silahsızlanma sistemi içerisinde kendisine özgü bir yeri bulunmaktadır. Silahsızlanma Konferansı kendi kurallarını, prosedürlerini ve ajandasını belirlemekteyken bir yandan da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından verilen tavsiyeleri göz önünde bulundurmaktadır. Silahsızlanma Konferansı ve öncülleri 1968 NPT Antlaşması, 1976 ENMOD, 1971 Deniz Yatağı Antlaşması, 1971 Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993), Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996)'nın görüşülmesi ve imzalanmasında aktif bir rol üstlenmiştir.¹⁶³

---

¹⁶² Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Konferansı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 37/99K sayılı ve 13/12/1982 tarihli kararı doğrultusunda son adını almıştır. bkz. United Nations, G.A. res. 37/99K "Institutional Agreements Relating to the Process of Disarmament", A/RES/37/99K, 13/12/1982, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its thirty-seventh session, 21 September-21 December 1982 and 10-13 May 1983, General Assembly Official Records: thirty-seventh session, Supplement No:51(A/37/51), New York, 1983, s. 81.

¹⁶³ United Nations, "Conference on Disarmament", (<https://www.un.org/disarmament/conference-on-disarmament/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü (*Comprehensive Test-Ban Treaty Organization*) (CTBTO)¹⁶⁴, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (*International Atomic Energy Agency*) (IAEA)¹⁶⁵, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü¹⁶⁶, Birleşmiş Milletler Gözlem, Denetim ve İnceleme Komisyonu (*United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission*) (UNMOVIC)¹⁶⁷ ve bölgesel olarak Latin Amerika ve Karayipler’de Nükleer Silahların Yasaklanması Ajansı (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe*) (OPANAL)¹⁶⁸ ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (*European Atomic Energy Community*) (Euratom)¹⁶⁹ Birleşmiş Milletler dışında kalan ve silahsızlanma ile ilgili konularda belirleyici rol üstlenen uluslararası kurumlar arasında sayılabilir.

Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü, merkezi Viyana, Avusturya’da olmak üzere 1996 yılında kurulmuştur. Antlaşmanın yürürlüğe girmesine hazırlık olarak Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996) denetim rejiminin oluşturması yanı sıra Antlaşmanın evrenselliğini teşvik etmekle görevli geçici bir kurumdur.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) nükleer enerjinin getirdiği tehlike ve risklerin bilinciyle nükleer bilim ve teknolojinin güvenli, emniyetli ve barışçıl kullanımları için çalışmakta ve nükleer enerji ve silahsızlanma ile ilgili olarak kitle imhâ silahları ve özellikle bu silahlarda kullanılabilen çekirdek materyalin üretilmesi

---

¹⁶⁴ CTBTO, “*Who Are We*”, (<https://www.ctbto.org/specials/who-we-are/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021.)

¹⁶⁵ IAEA, “*International Atomic Energy Agency Overview*”, (<https://www.iaea.org/about/overview>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

¹⁶⁶ OPCW, “*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*”, (<https://www.opcw.org/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

¹⁶⁷ FINDLAY, Trevor, “*Looking Back: The UN Monitoring, Verification and Inspection Commission*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2005-09/looking-back-un-monitoring-verification-inspection-commission>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

¹⁶⁸ OPANAL, “*Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean*”, (<http://www.opanal.org/en/home-2/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

¹⁶⁹ European Union, “*European Parliament*”, (<https://www.europarl.europa.eu/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

ve edinilmesinin denetlenmesi temel esaslar ve yol haritaları oluşturarak uluslararası barış ve güvenlik ortamına katkı sağlamaktadır.

Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin uygulayıcı organıdır. Örgüt Sözleşme'nin amaçladığı hedeflere ulaşılması, uyumun denetimi de dâhil olmak üzere taraf devletler arasında istişare ve işbirliği için bir forum sağlama görevini üstlenmektedir.

Birleşmiş Milletler Gözlem, Denetim ve İnceleme Komisyonu UNMOVIC, Güvenlik Konseyi'nin 17 Aralık 1999 tarihli 1284 sayılı kararının kabul edilmesiyle oluşturulmuştur. Kuruluşu bakımından küresel fakat denetimin konusu bakımından bölgesel bir niteliğe sahiptir. UNMOVIC Birinci Körfez Savaşı (1991) sonrasında eski Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu'nun (UNSCOM) yerini almış ve Irak'ın kitle imhâ silahlarından arındırılmasını denetlenmekle görevlendirilmiştir. 29 Haziran 2007'de Güvenlik Konseyi tarafından 1762 (2007)¹⁷⁰ sayılı karar ile yetkileri sona erdirilmiştir.

Latin Amerika ve Karayipler'de Nükleer Silahların Yasaklanması Ajansı (OPANAL), Tlatelolco Antlaşması'na dayalı yükümlülüklerin denetimi için oluşturulan bir kurumdur. OPANAL Tlatelolco Antlaşması'nın hedefleri ışığında, araçlar ve prosedürler ile denetim hakkında düzenli konferanslar ve istişare toplantıları düzenlenmektedir.

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunu (Euratom) kuran Euratom Antlaşması, başlangıçta taraf devletlerin nükleer enerjinin barışçıl kullanımına yönelik araştırma programlarını koordine etmek için oluşturulmuştur. Euratom Antlaşması bugün nükleer enerjinin bilgi, altyapı ve finansmanının bir havuzda toplanmasına yardımcı

---

¹⁷⁰ United Nations, S.C. res. 1762 (2007), "The Situation Concerning Iraq", S/RES/1762(2007), 29/06/2007, Resolutions and Decisions of the Security Council, 1 August 2006-31 July 2007, Security Council Official Records, S/INF/62, New York, 2007, ss. 250-254.

olmakla birlikte merkezî bir izleme sistemi çerçevesinde nükleer enerjinin güvenilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁷¹

3. Silah Sanayii

Bir silahsızlanma antlaşmasının denetime ilişkin hükümleri denetlenecek unsurlar, tesisler ve sanayi alanına göre farklı nitelikler arz edebilmektedir. Bu durum özellikle kitle imhâ silahlarının denetlenmesi konusunda daha belirgindir. Yaygınlaşmayla Mücadele Antlaşması ve Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) nükleer ve kimya sanayi bakımından farklı denetim usulleri içermektedir. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993), Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972)'nden farklı olarak denetime ilişkin geniş kapsamlı düzenlemeler içermekte ve doğrudan kimyasal silah üreten tesisler dışında silah üretiminde kullanımı muhtemel kimyasalların üretildiği, depolandığı ve imhâ edildiği tesisler hakkında da denetim yöntemlerine yer vermektedir.¹⁷²

4. Hükümet Dışı Örgütler

Hükümet dışı örgütlerin silahsızlanması büyük ölçüde barış antlaşmaları ya da uluslararası silahsızlanma, silah bırakma ve rehabilitasyon programları (*disarmament, demobilization and rehabilitation*) (DDR) programları vâsıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılan silah ambargoları, devlet dışı aktörlerin yeni silahlar elde etmelerini engellemeyi amaçlamaktadır. 2018 yılı itibarı ile devlet dışı aktörlere yönelik Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Irak, Lübnan, Yemen'de ve Afganistan ile Pakistan'da Taliban'a karşı güvenlik konseyi himayesinde yürütülen bu şekilde ambargolar söz konusudur.

---

¹⁷¹ United Nations, 25/03/1957, Treaty establishing the European Atomic Energy Community (EURATOM), (with Annex and Protocols), Treaty Series. Treaties and international agreements registered or filed and recorded with the Secretariat of the United Nations, C.298 (1958), ss. 169-266.

¹⁷² DAHLMAN, Ola, "*Verification: to detect, to deter and to build confidence*", Arms Control Verification, (Editörler: VIGNARD, Kerstin / LINEKAR, Jane; Fransızca Tercüme: COMPAGNION, Valérie), UNIDIR, Geneva, 2010, ss. 3-14.

Silahsızlanma antlaşmalarının devlet dışı aktörler açısından bağlayıcılığı kesin değildir. Devletlerarası bir antlaşma kural olarak hükümet dışı örgütleri bağlamayacaktır. Bu eksikliğin bilinciyle kabul edilen Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1540 sayılı kararı ışığında nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların ve bunların teslimat sistemlerinin varlığı uluslararası barış ve güvenlik açısından bir tehdit olarak kabul edilmiş ve devletlere, bu unsurların devlet dışı aktörlerin eline geçmemesi amacıyla etkin tedbirler alma ve bu tedbirleri hayata geçirme yükümlülüğü getirilmiştir.

2013 yılında kabul edilen Güvenlik Konseyi'nin 2117 sayılı kararı ışığında da kitle imhâ silahlarında olduğu gibi küçük ve ateşli silahların da devlet dışı aktörler tarafından elde edilmesinin önüne geçilmesi amacıyla devletlere getirilen yükümlülükler söz konusudur. Küçük ve ateşli silahların kitle imhâ silahlarının denetiminden en önemli farkı bu tip silahlara hükümet dışı silahlı örgütler tarafından yüksek düzeyde talep olmasıdır. Her ne kadar devlet dışı aktörlere küçük ve hafif silahların akışını kontrol altına almak adına eskiye kıyasla daha kapsamlı bir çaba olsa da konu hakkında etkin bir denetim rejimine ulaşılabilmesi henüz uzak görünmektedir. Küçük ve ateşli silahların yavaş eskime hızları ve piyasada hızlı dolaşimleri ile yasadışı silahların lisanssız olması üretim anından itibaren hükümet dışı örgütlere ulaşmasına kadar devlet ve üretici arasında sorumluluğun nerede başlayıp nerede biteceği konusunda belirsizliklere neden olmaktadır.¹⁷³

---

¹⁷³ SA'AD, Suleiman / IDAKWOJI, Blessing, "Economics of Armed Violence in Africa: Supply and Demand Sides of Small Arms and Light Weapons Proliferation", The Palgrave Handbook of Small Arms and Conflicts in Africa, (Editörler: TAR, Usman A / ONWURAH, Charles P.), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 635-636.

B. BİLEŞENLER

1. Temel Hukukî Norm

Uluslararası hukukun temel ilkeleri, her türlü konuda devletlerin iyi niyet ilkesine göre hareket etmelerini zorunlu kılmakta ve şeffaf olmalarını gerektirmektedir. Fakat ulusal güvenlik ve ulusal çıkarların söz konusu olduğu silahlanma gibi konularda devletler antlaşmalara dayalı uluslararası yükümlülüklerini ihlâl edebilmekte, faaliyetlerini gizleyebilmektedir.¹⁷⁴

Denetim bir ihlâlden şüphelenilmesi üzerine bilgi toplanması ve elde edilen bilginin denetime dayanak teşkil eden temel hukukî normlarla kıyaslanmasıdır. Denetim faaliyetleri sistematik olabilecekleri gibi, başvuru veya talep üzerine ya da re'sen bir denetim kurumunun kararı üzerine belirli bir duruma özgü olarak da gerçekleştirilebilmektedir.¹⁷⁵

Uluslararası antlaşmaların denetime olan yaklaşımları farklılık göstermektedir. Örneğin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nde düzenli denetim ve raporlama usulleri detaylı bir şekilde düzenlenmekteyken Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972)'nde ise bir ihlâlden şüphelenilmesi halinde madde 6 § 2 doğrultusunda Güvenlik Konseyi'ne şikâyette bulunması üzerine inceleme ve değerlendirmeye dayanan özel bir usul düzenlenmiştir.

2. Veri Toplama ve Veri Tahlili

Denetim sürecinde geçmişte karmaşık ve zorlu bir süreç olan veri toplanması özellikle XX. asırla birlikte teknolojik imkânların gelişmesi sayesinde daha kolay ve güvenilir bir hale gelmiştir. Teknolojik gelişmeler sayesinde var olan veri toplama yöntemlerinin iyileştirilmesi, yenilerinin geliştirilmesi ve masrafların azaltılması mümkün olabilmektedir. Örneğin düzenli raporlar günümüzde elektronik ortamda

---

¹⁷⁴ GOLDBLAT, Joseph, Arms Control: The New Guide to Negotiations and Agreements, Sage, Thousand Oaks, California, 2002, s. 309.

¹⁷⁵ GOLDBLAT, s. 310.

oluşturulup iletilebilmekte ve zamandan büyük ölçüde tasarruf sağlanarak daha güvenilir veri elde edilebilmektedir. Silah üretim tesislerinin uzaktan gözlemlenmesi de veri toplama konusunda sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Uydular aracılığıyla görüntü elde etme ve Açık Semalar Antlaşmasında düzenlendiği üzere şüphelenilen bölgeler üzerinde yapılan gözlem uçuşlarına giderek daha sıklıkla başvurulmakta, bilgiler internet aracılığıyla dünya kamuoyunun bilgisine kısa sürede sunulabilmektedir.

Tahlil elde edilen verinin sistematik olarak analiz edilerek ihlâlden şüphelenilen durumun açıklığa kavuşturulmasını ifade etmektedir. Bu aşamada beyanlar, haritalar, uydu fotoğrafları, yerinde inceleme raporları, kurum içi haberleşme ağları (intranet), arşiv kayıtları ve numuneler ortak bir değerlendirmeye tabi tutulur. Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW) ve Birleşmiş Milletler Gözlem, Denetim ve İnceleme Komisyonları (UNMOVIC) veri tahlili alanında etkin bir sisteme sahip denetim kurumlarından¹⁷⁶.

3. Hukukî Niteleme

Hukukî niteleme veri toplama ve tahlili sonucunda elde edilen bulguların temel hukukî normlarla kıyaslanarak yasal yönden bir ihlâlin söz konusu olup olmadığının tespit edilmesidir. Güney Amerika'da Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması (Tlatelolco Antlaşması) ve antlaşma ile kurulan Güney Amerika'da Nükleer Silahların Yasaklanması Örgütü (OPANAL) tarafından uygulanan hukukî nitelendirme usulü şu şekildedir:

OPANAL'in denetimden sorumlu üç temel organı bulunmaktadır. Bunlar Tlatelolco Antlaşması hükümlerine göre Genel Konferans (madde 9), Konsey (madde 10) ve Sekreterliktir (madde 11). Bu organlar arasında Genel Sekreterlik Konsey'in gözetimi altında denetimin hayata geçirilmesinden sorumluyken rutin denetimler Tlatelolco Antlaşması'na taraf olan devletlerle Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

---

¹⁷⁶ United Nations, *Verification in all its aspects, including the role of the United Nations in the field of verification*, United Nations General Assembly Report, A/61/1028, New York, 2008, (<https://undocs.org/A/61/1028>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

arasında yapılan ayrı güvenlik tedbirleri antlaşmaları vâsıtasıyla hayata geçirilmekte, denetimler ışığında 6 aylık (madde 14), ya da özel (madde 15) raporlar hazırlanarak gereken hallerde konsey tarafından özel incelemelerde bulunulabilmektedir (madde 16).

Hukukî nitelendirilme ise Genel Konferans'a bırakılmıştır. Madde 20 hükmü uyarınca Genel Konferans yapılan değerlendirme sonucunda taraf devletlerin antlaşma hükümlerine aykırı durumlarını not eder ve tavsiyelerde bulunabilir. İhlalin uluslararası barış ve güvenliği tehlikeye atabileceğine kanaat getirildiği takdirde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Genel Kurulu, Amerika Devletleri Organizasyonu Örgütü (Organization of American States) (OAS) veya Uluslararası Atom Enerji Ajansı bilgilendirebilir.¹⁷⁷

C. YAKIN KAVRAMLAR

1. İzleme

İzleme (*surveillance*) uzaktan yapılan görüntüleme teknikleri vâsıtasıyla gerçekleştirilen bir güven artırıcı tedbir olarak ortaya çıkmıştır. Temel yöntem havadan ve uzaydan izlemeler şeklindedir. Açık Semalar Antlaşması tarafından ilk kez geniş kapsamlı olarak düzenlenmiştir. Açık Semalar fikri ilk kez ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından 1955 yılında öne sürülmüş, NATO ve Varşova Paktına bağlı devletler arasında ön bildirimlerle karşılıklı havadan gözlem uçuşları yapılması, askerî konularda şüphelerin giderilmesi, devletler arasında güven ortamının pekiştirilmesi hedeflenmiştir.¹⁷⁸

Denetim sürecinde havadan izlemenin uydular vâsıtasıyla izlemeye kıyasla daha uygun olduğu düşünülmektedir. Çünkü havadan izlemede denetlenen devletin uçuş

---

¹⁷⁷ DE JONGE OUDRAAT, Chantal, “*The Role of International Organizations*”, Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals, (Editör: SUR, Serge), UNIDIR, United Nations, New York, 1992, ss. 221-22.

¹⁷⁸ HISTORY, “*President Eisenhower Presents his Open Skies Plan*”, (<https://www.history.com/this-day-in-history/eisenhower-presents-his-open-skies-plan>), Erişim Tarihi: 11.12.2021).

güzergahını düzenleme hakkı ve bu güzergâh üzerinde gözlemci devletin hava unsurlarına eşlik etme imkânları söz konusudur. Bu sebeple casusluk, izinsiz veri elde edilmesi, ya da ulusal güvenliğin tehlikeye düşmesi gibi durumların gerçekleşme ihtimali daha düşüktür.

1919 Paris¹⁷⁹ ve 1944 Chicago¹⁸⁰ sözleşmeleri doğrultusunda bir devletin kendi hava sahası üzerindeki hakimiyeti hukuken tanınmıştır. Yabancı devlete ait bir hava unsuru başka bir devletin toprakları üzerinde denetim amaçlı bir uçuş gerçekleştiriyorsa diğer devletin izin ve sınırlamalarıyla bağlı olacaktır. Bu genel kural ışığında hava, deniz ve kara unsurlarının izleme faaliyetleri sonra gelen uluslararası antlaşmalar tarafından çeşitli şekillerde düzenlenmiştir. Antarktik Antlaşmasının madde 7 hükmü Antarktika toprakları üzerinde ve çevresinde seyreden bütün hava unsurları ve gemilerin denetime açık olduğunu düzenlemektedir. ABD ve SSCB arasında imzalanan Deniz Kazaların Önlenmesi Antlaşması (1972)¹⁸¹ doğrultusunda hava ve denizden gerçekleştirilen izleme faaliyetleri dikkate alınarak denizde birbirlerine yakın hızda seyreden unsurların hız ve seyirlerini koruma yükümlülükleri ve hava unsurlarının da güvenliği tehlikeye atıcı akrobatik hareketler yapmaları ve yer yüzüne seyir güvenliğini tehlikeye atacak nesnelere bırakmaları yasaklanmıştır (madde 3 (1), madde 4).

Yom Kippur Savaşı (1973) sonunda imzalanan Geri Çekilme Antlaşması (1974)¹⁸² doğrultusunda ateşkes bölgelerinde Birleşmiş Milletler Acil Durum

---

¹⁷⁹ League of Nations, 13/10/1919, Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation Signed at Paris, October 13, 1919, Treaty Series (1922), C. 297, s. 173.

¹⁸⁰ ICAO, 07/12/1944, Convention on International Civil Aviation Done at Chicago on the 7th Day of December 1944, (https://www.icao.int/publications/Documents/7300_orig.pdf, Erişim Tarihi 11.12.2021).

¹⁸¹ U.S. Department of State, 25/05/1972, Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics on the Prevention of Incidents on and over the High Seas, (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/4791.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

¹⁸² United Nations, 18/01/1974, Egyptian Israeli Agreement on Disengagement of Forces in Pursuance of the Geneva Peace Conference, (https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/EG%20IL_740118_AgreementOnDisengagementofForces.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

Kuvvetinin (*United Nations Emergency Force*) (*UNEF*) konuşlandırılması kararlaştırılarak silahlardan arındırılmış bölgeler üzerinde gözlem uçuşları yapılması kararlaştırılmıştır (madde B § 2).

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Helsinki Nihâi Senedi üzerine çalışmalarının devamı olan 19 Eylül 1986 tarihli Güven ve Güvenlik Arttırıcı Tedbirlere Dâir Belge¹⁸³ çeşitli askerî faaliyetler konusunda önceden bildirim şartı ile askerî faaliyetlerin izlenmesine ilişkin usul ve esasları düzenlemektedir. Belge başka devletin toprakları üzerinde askerî faaliyetlerin havadan izlenmesini ve diğer devletlerin askerî faaliyetler sırasında (tatbikatlar, manevralar) 1 adet gözlemci bulundurmasını mümkün kılmakla birlikte denetlenecek devlete toprakları üzerinde bir yılda yapılabilecek izleme faaliyetlerini toplamda üç adet ile sınırlandırma hakkı tanımaktadır. Gözlemci de aynı devletin toprakları üzerinde yılda en fazla 1 kere izleme faaliyetinde bulunabilecektir.

INF (1987) ise yerinde denetimleri detaylı olarak düzenlenmesine karşılık havadan izleme faaliyetlerine çok fazla yer vermemiş, tanımlar kısmınının 7. maddesinde giriş noktaları (*points of entry*) olarak ifade edilen denetim müfettişlerin devletin topraklarına giriş yapacakları havaalanlarının isimlerini saymakla yetinmiştir. Bunun asıl nedeni INF'in izleme teknikleri bakımından ulusal teknik vâsıtalar ve uydu sistemlerine daha fazla yer vermesidir. Havadan izlemeye kıyasla uydu sistemlerine öncelik verilmesinin asıl nedeni ise ABD ve SSCB arasında uydu kullanımının neredeyse geleneksel bir hal almış olması sebebiyle havadan izlemenin ayrıca düzenlenmesinin gereksiz kabul edilmesidir. İzlemenin karadan, denizden ya da havadan yapılması ve izleme sırasında kullanılacak araçlar konusunda izlenecek alan ve unsurların nitelikleri, coğrafi koşullar, alanının büyüklüğü, ulaşılabilirlik ile ekonomik faktörler göz önünde bulundurulmaktadır. Genel olarak günümüzde en sık başvurulan izleme yöntemi ise havadan izleme olarak ifade edilmektedir.¹⁸⁴

---

¹⁸³ OSCE, "19/12/1986 Document of the Stockholm Conference on Confidence and Security Building Measures and Disarmament in Europe Convened in Accordance with the Relevant Provisions of the Concluding Document of the Madrid Meeting of the Conference on Security and Co-operation in Europe" (<https://www.osce.org/files/f/documents/5/d/41238.pdf>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

¹⁸⁴ BANNER, Allen V. / YOUNG, Andrew J. / HALL, Keith W., *Aerial Reconnaissance for Verification of Arms Limitation Agreements, An Introduction*, United Nations, New York, 1990. s. 135.

2. Güven ve Güvenlik Artırıcı Tedbirler

Güven ve güvenlik artırıcı tedbirler (*confidence and security building measures*) (CSBM) olası bir savaş ya da silahlı çatışma tehlikesinde tarafların birbirilerine bir saldırı başlatmasına yönelik kaygıyı azaltmaya yönelik tedbirleri ifade etmektedir. Bu tedbirler ile devletler arasındaki güvensizlik ortamının aşamalı olarak ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Tedbirlerin temel amacı belirli askerî faaliyetlerin diğer devletlerin güvenliklerine bir tehdit oluşturmadığına yönelik güvencenin sağlanması, bu amaçla da ilgili devletlerin askerî davranış kuralları ve silahlanma faaliyetlerinin gözlemlenmesidir. Güven ve güvenlik artırıcı tedbirler başlangıçta sadece askerî unsurları içeren birtakım önlemler bütünü olarak ortaya çıkmış olsalar da günümüzde hem askerî ve siyasî bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güven ve güvenlik artırıcı önlemler silahsızlanma görüşmeleri sırasında şeffaflık ve güven ortamını pekiştirmektedir. Bazı görüşler ise güven ve güvenlik artırıcı önlemlerin silahsızlanmaya herhangi bir somut katkısı olmadığını, Dünya kamuoyunun dikkatini gerçek silahsızlanma çalışmalarından uzaklaştıran, ve bir anlam ifade etmeyen göstermelik adımlardan ibaret olduğunu ifade etmektedir.

Güven ve güvenlik artırıcı tedbirler askerî faaliyetlerin korku ve belirsizlik yaratan yönleriyle, özellikle de sınır bölgelerinde oluşan askerî yığınaklar ya da değişkenlik gösteren askerî bütçeler hakkında halihazırdaki silahsızlanma görüşmelerinin olumlu sonuçlanmasını amaçlayan politik tedbirleri içermektedirler. Bu sebeple silahsızlanma yaklaşımlarından silahlanmanın sınırlanması (*arms control*) müessesesine yardımcı bir unsur olarak değerlendirilmektedirler. Silahların kontrolü silahların sayısı ve nitelikleri ile ilgili somut sınırlamalar ve indirimler hakkında iken güven artırıcı tedbirler bir çatışma meydana gelme algısını azaltmayı hedeflemektedir.

1950'li yıllardan beri güven ve güvenlik artırıcı tedbirler üzerine farklı çalışmalar söz konusu olmuştur. 1955 yılında ortaya konulan Açık Semalar fikri ile ilk defa askerî konularda karşılıklı endişelerin giderilmesi gündeme gelmiştir. 1958 yılındaki Cenevre Eksperler Konferansı tarafından sürpriz saldırıların önüne geçilebilmesine ilişkin yöntemler görüşülmüş, 1963-64 yıllarında 18 Uluslu Silahsızlanma Komitesi endişe kaynağı bölgelerde sabit gözlem noktalarının kullanılması, karşılıklı gözlem

heyetleri ve bilgi alışverişi doğrultusunda sürpriz saldırıların önüne geçilmesi üzerine önerilerde bulunmuştur. NATO ile Varşova Paktı devletleri arasında 1973 yılından 1976 yılına kadar gerçekleştirilen Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimleri Görüşmeleri (*Mutually and Balanced Force Reductions*) (MBFR) görüşmeleri, 1978 yılında Birleşmiş Milletler'in silahsızlanma konulu ilk özel birleşimi sonucunda oluşturulan nihai belgede güven ve güvenlik artırıcı tedbirlere önemli ölçüde yer verilmesi bu alandaki gelişmelere örnek olarak verilebilmektedir.¹⁸⁵

3. Teminatlar

Teminatları nükleer silahlara sahip olan bir devletin nükleer silah sahibi olmayan devletlere karşı söz konusu silahların kullanılmayacağı ve kullanma tehdidinde bulunulmayacağı (negatif teminatlar) ile bir nükleer silah sahibi devletin diğer bir devletin nükleer saldırıya uğraması durumunda o devlete aktif olarak yardımda bulunacağına ilişkin teminatlardır (pozitif teminatlar).

1968 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, "Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşmasına Taraf Devletlerin Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devletleri Korumaya Yönelik Önlemlerine İlişkin Meseleler" başlıklı 255 sayılı kararı kabul etmiştir. Karar, nükleer silah sahibi olmayan devletlerin NPT'ye taraf olmalarını teşvik ederken, nükleer bir saldırı olması durumunda kendilerine güvenlik teminatları sunmaktadır.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ BRAUCH, Hans Günther, "Confidence Building Measures and Disarmament Strategy", Current Research on Peace and Violence C. 2, S. 3/4, 1979, ss. 120-121.

¹⁸⁶ Belirli devletlerin, Şart uyarınca, Nükleer Silahların Yaygınlaşmasının Önlenmesi Antlaşmasına taraf olan ve nükleer silahların kurbanı olan herhangi bir nükleer silaha sahip olmayan bir devlete nükleer silahların kullanıldığı bir saldırı ve tehdidi olması durumunda acil yardım sağlayacakları veya destekleyecekleri yönündeki niyetlerini memnuniyetle karşılanmaktadır. Bknz. S.C. res. 255, "Question relating to measures to safeguard non-nuclear-weapon States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons", United Nations, S/RES/255, 19/06/1968, Resolutions and Decisions of the Security Council 1968, Security Council Official Records: Twenty-third year, New York, 1970, s. 13.

Kararda yer alan pozitif teminatlar her ne kadar NPT'ye katılımı teşvik etmeye yeterli görülse de kararın kabulünden itibaren nükleer silahlara sahip olmayan devletler tarafından nükleer silahların hiçbir şekilde kullanılmayacağına yönelik negatif güvenlik teminatları sağlanmasına yönelik taleplerde bir artış söz konusu olmuştur.

İlk negatif güvenlik teminatı, Latin Amerika ve Karayipler'i nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge haline getirmeyi amaçlayan Tlatelolco Antlaşması (1967)'nin madde 1 hükmünde yer almıştır. Madde hükmü uyarınca taraf devletler nükleer enerjiyi sadece barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanmayı ve askerî amaçlar doğrultusunda kullanmaktan kaçınmayı taahhüt etmektedirler.

1978 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Silahsızlanma Konulu Birinci Özel Birleşiminin (SSOD-1) Nihai Belgesi (S-10/2 Sayılı BM Genel Kurulu Kararı, § 59), nükleer silah sahibi devletlerden, nükleer silah sahibi olmayan devletleri söz konusu silahların kullanımına veya kullanım tehdidine karşı teminatlar sağlanabilmesi adına etkili düzenlemeler yapılması gayretlerini sürdürmeleri çağrısında bulunmuştur. 1983-1994 yılları arasında Silahsızlanma Konferansı NPT Antlaşmasına taraf devletlerin negatif güvenlik teminatları yönündeki talepleri ve Silahsızlanma Konulu Birinci Özel Birleşiminde alınan kararlar uyarınca teminatları konusunu düzenli olarak gündeme almıştır. 1998 yılında teminatlar meselesi tekrar gündeme alınmış olsa da herhangi bir somut ilerleme kaydedilememiş, 1999 yılından itibaren konu ile somut bir gelişme söz konusu olmamıştır.¹⁸⁷

1990 yılından itibaren Pakistan, Birleşmiş Milletler Genel Kuruluna her yıl negatif güvenlik teminatları hakkında bir karar teklifi sunmuştur. Karar teklifi negatif güvenlik teminatlarına ilişkin etkin uluslararası düzenlemelerde bulunulması hakkında Silahsızlanma Konferansı'nda aktif ve yoğun müzâkereler yapılması çağrısında

---

¹⁸⁷ FIHN, Beatrice, "The Conference on Disarmament and Negative Security Assurances," UNIDIR Resources, United Nations, 2011, (<https://unidir.org/sites/default/files/publication/pdfs/the-conference-on-disarmament-and-negative-security-assurances-369.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021)

bulunmayı içermektedir. Her ne kadar NATO ve Avrupa Birliği devletleri bu karardan uzun yıllar kaçınmış olsalar karar en son biçimiyle 2011 yılında kabul edilmiştir.¹⁸⁸

1995 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nükleer silah sahibi olmayan devletleri korumaya yönelik 984 sayılı kararı kabul etmiştir. Karar Nükleer Silahların Yaygınlaşmasıyla Mücadele Antlaşması'na taraf fakat nükleer silah sahibi olmayan devletlere nükleer silahların kullanıldığı saldırılara veya saldırganlık tehditlerine karşı, "Güvenlik Konseyi ve nükleer silahlara sahip daimî üyelerin, koruma sağlamak için Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilgili hükümlerine uygun olarak derhal hareket edeceğine" dâir bir teminat içermektedir. Bu her ne kadar olumlu bir gelişme olarak kabul edilse de bahsi geçen teminatın bir pozitif güvenlik teminatı olması sebebiyle Bahsedilen güvencelerin olumsuz teminatlardan ziyade olumlu teminatlar olmaları sebebiyle Güvenlik Konseyi'nin kitle imhâ silahlarının kullanım tehdidine karşı daha güçlü adımlar atamaması sebebiyle hayal kırıklığıyla karşılanmıştır.¹⁸⁹

Negatif güvenlik teminatları her ne kadar NPT hazırlık komitelerinde ve değerlendirme konferanslarında düzenli olarak dikkate alınmış olsa da¹⁹⁰ söz konusu çalışmalar negatif teminatlar konusunda somut bir ilerleme kaydedilmesini sağlayamamıştır. 2000 yılındaki NPT değerlendirme konferansının nihai belgesi¹⁹¹ negatif teminatlar konusuna neredeyse hiç değinmemiş, sadece NPT'nin nükleer silahların kullanımını ve kullanım tehdidine karşı önemini vurgulayarak hazırlık komitesini negatif teminatlar hakkında 2005 değerlendirme konferansında

---

¹⁸⁸ United Nations, *Consideration of draft resolution A/C.1/66/L.25 in General Assembly, Conclusion of effective international arrangements to assure non-nuclear-weapon States against the use or threat of use of nuclear weapons, Report of the First Committee, A/66/409*, 14.10.2011, s. 2, (<https://undocs.org/A/66/409>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁸⁹ FRY, James D., "Dionysian Disarmament: Security Council WMD Coercive Disarmament Measures and Their Legal Implication", *Michigan Journal of International Law*, C. 29, S. 2, 2008, (<https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1149&context=mjil>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

¹⁹⁰ Reaching Critical Will, "Nuclear Non-Proliferation Treaty" (<https://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt>, Erişim Tarihi: 18.06.2021.)

¹⁹¹ United Nations, *2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document, NPT/CONF.2000/28*, New York 2000, ([https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28\(PartsIandII\)](https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28(PartsIandII)), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

tavsiyelerde bulunmaya çağırmıştır. 2005 değerlendirme konferansında da somut bir geliştirme kaydedilememiş, 2010 yılı değerlendirme konferansında ise ancak Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Konferansı'nda negatif teminatların tartışılmasına ve konu ile ilgili düzenlemelerin hayata geçirilmesine yönelik iki maddelik bir eylem planı yer almıştır.¹⁹²

NPT'ye taraf beş nükleer silah sahibi devletin negatif güvenlik teminatları konusunda kendi iradeleri ışığında buldukları taahhütler söz konusudur. İlgili devletler 1995 yılındaki NPT Değerlendirme Konferansı öncesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'ne taahhütlerini birer mektup halinde sunmuşlardır.

Çin Halk Cumhuriyeti nükleer silahları ilk kullanan veya kullanım tehdidinde bulunan bir devlet olmama konusundaki katı politikasını vurgulamıştır. Ayrıca nükleer silah sahibi olmayan devletlere veya nükleer silahlardan arındırılmış bölgelere karşı hiçbir zaman ve herhangi bir koşulda nükleer silah kullanmamayı veya kullanma tehdidinde bulunmamayı taahhüt etmiştir.¹⁹³

Fransa kendisine, topraklarına veya silahlı kuvvetlerine, müttefiklerine veya güvenlik teminatında bulunduğu bir devlete karşı işgal, saldırı hareketi ve bu saldırının nükleer silahlarla gerçekleştirilmesi dışında, NPT'ye taraf nükleer silah sahibi olmayan devletlere karşı nükleer silah kullanmayacağını taahhüt etmiştir.¹⁹⁴ Rusya Federasyonu da benzer şekilde, kendisi, müttefikleri veya bölgelerinden herhangi biri, nükleer silah sahibi olmayan bir devlet tarafından nükleer silah sahibi bir devletle birlikte işgal edilmediği veya başka bir şekilde saldırıya uğramadığı sürece nükleer

---

¹⁹² United Nations, *2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document*, NPT/CONF.2010/50, C. 1, New York, 2010, ([https://undocs.org/NPT/CONF.2010/50\(vol.i\)](https://undocs.org/NPT/CONF.2010/50(vol.i))), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁹³ United Nations, *Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of China to the United Nations addressed to the Secretary-General*, A/50/155 S/1995/265, 1995, (<https://undocs.org/A/50/155>), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁹⁴ United Nations, *Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of France to the United Nations addressed to the Secretary-General*, A/50/154 S/1995/264, 1995, (<https://undocs.org/A/50/154>), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

güç kullanmayacağını taahhüt etmiştir.¹⁹⁵ Birleşik Krallık¹⁹⁶ ve Amerika Birleşik Devletleri¹⁹⁷ de aynı yönde taahhütlerde bulunmuşlardır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin negatif güvenlik teminatlarına yönelik kendine has bir yaklaşımı söz konusudur. 2010 yılındaki ABD Nükleer Tutum Değerlendirmesi (*U.S. Nuclear Posture Review*), biyolojik veya kimyasal silah saldırısı durumunda da nükleer silah kullanma hakkını saklı tutmaktadır. Değerlendirmede Birleşik Devletlerin sadece kendisi, müttefikleri veya ortaklarına nükleer saldırının caydırılması amacıyla nükleer silahların kullanım alanını sınırlandırmak adına diğer konularda konvansiyonel askerî yeteneklerin artırılmasına yer vermektedir. Bu bakımdan Amerika Birleşik Devletleri'nin, nükleer silahları yalnızca olağanüstü koşullarda kullanılması hedeflenmektedir. Birleşik Devletler, NPT Antlaşması'na taraf olan ve nükleer silahların yaygınlaşmasını önleme yükümlülüklerine uygun hareket eden nükleer silah sahibi olmayan devletlere karşı nükleer silah kullanmayacak veya kullanma tehdidinde bulunmayacaktır.¹⁹⁸

D. NİTELİKLER

Silahsızlanmanın denetlenmesine ilişkin yükümlülükler esasen uluslararası antlaşmalardan doğmakla birlikte ulusal boyuta da sahiptirler. Denetimin hayata geçirilebilmesi adına taraf devletlerin iç hukuklarına ilişkin düzenlemelerde bulunması ve tedbirler hayata geçirmesi gerekebilmektedir. Bu durum özellikle silahlanmanın sınırlandırılması müessesesi bakımından belirgin olmaktadır. Silahsızlanma

---

¹⁹⁵ United Nations, “*Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/151 S/1995/261*”, 1995, (<https://undocs.org/A/50/151>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁹⁶ United Nations, “*Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/152, S/1995/262*”, 1995, (<https://undocs.org/A/50/152>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁹⁷ United Nations, “*Letter dated 06.04.1995 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/153 S/1995/263*”, 1995, (<https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/50/153>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

¹⁹⁸ U.S. Department of Defense, “*Nuclear Posture Review Report April 2010*”, (<https://dod.defense.gov/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

antlaşmalarından doğan yükümlülüklerin ulusal mevzuat ve uygulama vâsıtası ile hayata geçirilmesi devletlerin kendi toprakları üzerinde yasaklı faaliyetlerin (örneğin silah kaçakçılığı) önüne geçilebilmesine imkân sağlamaktadır. Terör saldırıları, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül 2001'de yapılan saldırılar uluslararası silahların kontrolünün ve silahsızlanma anlaşmalarının iç hukukta uygulanmalarının iyileştirilmesi ve yasaklanan silah ile teçhizatın terör grupları tarafından ele geçirilmesini ve kullanılmasını önlemek için yapılan çalışmaları hızlandırmıştır.

Etkili ulusal mevzuat, suç ve cezalara ilişkin düzenlemeler, uluslararası antlaşmalar tarafından yasaklanmış silahların ve malzemelerin geliştirmesi, üretilmesi, bulundurulması, devri, kullanımı, konuşlandırılması, devre dışı bırakılmasını ve imhâsını düzenlemektedir. Uygun suç ve ceza yasaları ise bir devletin toprakları üzerinde yasaklanmış faaliyetler konusunda etkin bir adlî süreç işleterek yasadışı faaliyetlerin ve ihlâllerin cezalandırılmasını mümkün kılmaktadır. İç mevzuat, bir devletin kendi topraklarında uluslararası bir antlaşma vâsıtasıyla kararlaştırılan herhangi bir faaliyet yasağının, bağlantılı uygulamaların ve denetimlerin hayata geçirilebilmesine imkân sağlamakla birlikte ilgili suçluların sınır dışı edilerek uluslararası alanda yargılanabilmelerini de mümkün kılmaktadır. Suçluların yargılanması konusunda bazı hallerde devletler, silahların kontrolü ve silahsızlanma yükümlülükleri konusunda evrensel yargı yetkisi kabul etmektedirler.

Elbette ki silahsızlanma antlaşmaları uyarınca hayata geçirilecek iç hukuk mevzuatının eşit uygulanması gerekmektedir. Denetimden kaçınmak veya suiistimal etmek için hükümet yetkilileri ve askerî personel ile yasaklanmış faaliyetler konusunda gizli antlaşmalara gidilmemesi önlenmelidir. Bir devletin tesis, liman ve havaalanları yasaklanan veya sınırlandırılmış silah ve teçhizatın devlet sınırları içinde denetimini kapsayacak şekilde düzenlenmelidir. Özellikle küçük ada devletleri ile transit limanları barındıran devletler ve bölgeler bu yönde etkin yasal düzenlemelere ihtiyaç duymaktadırlar.

İlgili ulusal mevzuatın oluşturulması aynı zamanda bir devletin uluslararası yükümlülüklerine bağlılığı yönündeki istekliliğinin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ulusal hukukta uygun yasaların ve tedbirlerin varlığı, etkin bir denetim

mekanizmasının da oluşturulmasıyla birlikte bir devletin uluslararası alandaki güvenilirliğini arttırmakla birlikte uluslararası ilişkilerine de olumlu katkı sağlamaktadır. Bu alanda bölgesel kurumların çalışmaları devletlere yardımcı olmaktadır. Avustralya Grubu'nun kimyasal ve biyolojik maddelere ilişkin oluşturduğu ihracat kontrol rejimi bu duruma örnek verilebilir.¹⁹⁹

---

¹⁹⁹ WOODWARD, Angela, “*National implementing laws for arms control and disarmament treaties*”, VERTIC Verification Yearbook 2003, ss. 151-168.

İKİNCİ BÖLÜM

DENETİMİN HAYATA GEÇİRİLMESİ

I. İLKELER

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GENEL KURULU AÇISINDAN DENETİM İLKELERİ

Birleşmiş Milletler tarafından silahsızlanmanın denetiminin arz ettiği önem uzun zamandır vurgulanmaktadır. Birleşmiş Milletler'in 1978'deki silahsızlanma konusundaki ilk özel oturumu, nihaî belgesinde, silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması antlaşmaları gereken güven ortamının oluşturulması ve bütün taraf devletlerce gözlemlenebilmesinin sağlanması için yeterli ve tüm taraflar açısından tatmin edici denetim hükümleri içermesi gerektiğini ifade etmektedir (S-10/2 Sayılı Genel Kurul Kararı § 31).

Aralık 1985'te Genel Kurul oybirliğiyle "Tüm Yönleriyle Denetim" konulu 40/152 O sayılı kararı kabul etmiştir. Karar tüm taraf devletleri silahsızlanmanın denetimi, prosedürleri ve teknikleri açısından silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmaları bakımından yeterli denetim hükümlerinin oluşturulması ve Birleşmiş Milletler'in bu alandaki rolü hakkındaki görüşlerini Genel Sekreterliğe iletmeye çağırmıştır.²⁰⁰

1988 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tüm bu ön hazırlık çalışmalarının sonucu olarak denetime hâkim 16 ilkeyi onaylamıştır. Birleşmiş Milletler bakımından denetimin en temel ilkesi birinci maddesinde "Yeterli ve etkin denetim tüm silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmalarının temel bir unsurudur." şeklinde belirtilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki denetim, silahsızlanma sürecinin ayrılmaz ve en temel unsurlarındandır. Aynı zamanda denetim, daha sonraki maddelerde de

---

²⁰⁰ United Nations, G.A. res. 40/152 O, "Verification in All Its Aspects", A/RES/40/152O, 16/12/1985, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Fortieth Session 17 September-18 December 1985, 28 April-9 May and 20 June 1986, General Assembly Official Records, Supplement No:53, (A/40/53), New York, 1986, s. 101.

değiniileceği üzere, silahsızlanma konusunda herhangi bir Antlaşmaya dayalı yükümlülüğün ihlâlini açık bir şekilde ispatlamaya imkân verecek düzeyde yeterli, aynı zamanda hayata geçirilme biçimi ve kontrolsüz silahlanmanın önüne geçilebilmesi bakımından da etkin olmalıdır.

Denetime hâkim 16 ilke şu şekilde ifade edilmektedir:

- Yeterli ve etkin denetim tüm silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmalarının temel bir unsurudur.
- Denetim, kendi başına bir amaç değil, silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmalarının yapılması süreci içerisinde temel bir unsurdur.
- Denetim, silahların sınırlandırılmasını uygulanmada teşvik etmelidir ve silahsızlanmaya ilişkin önlemlere devletler arasında güven ortamının inşa edilmesi amacıyla antlaşmalara taraf olan tüm devletlerce uyulmalıdır.
- Yeterli ve etkin denetim farklı kişilerin istihdam edilmesini, ulusal teknik vâsıtalar ve araçları ve yerinde denetimler de dahil olmak üzere uluslararası prosedürleri gerekli kılmaktadır.
- Daha fazla şeffaflık silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma sürecinin denetimini olumlu etkileyecektir.
- Silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmaları, ilgili antlaşmanın hükümlerine uygun bir biçimde hayata geçirildiği ve uluslararası hukukun ilkeleriyle uyumlu olduğu sürece kabul edilen denetim yöntemlerine, prosedürlerine ve tekniklerine antlaşmaya taraf olan devletlerin herhangi bir müdahalede bulunmayacağına ilişkin hükümler içermelidir.
- Silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmaları, antlaşmaya uygunluğun denetiminin engellenmesi amacıyla tarafların kasıtlı gizleme teknikleri kullanmamayı taahhüt ettiği önlemlere ilişkin açık hükümler içermelidir.
- Denetim sisteminin yeterli ve etkinliğinin değerlendirilmesi amacıyla silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmaları gözden geçirme ve değerlendirmelere ilişkin prosedürler ve mekanizmalar içermelidir. Mümkün olduğu durumlarda ise bu unsurların hayata geçirilmesine ilişkin zaman aralıkları belirlenmelidir.

- Denetime ilişkin düzenlemeler, belirli silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmalarına ilişkin müzâkerelerin başlangıcından itibaren her aşamasında dikkate alınmalıdır.
- Bütün devletler, taraf oldukları antlaşmaların uluslararası denetimine katılımda eşit haklara sahiptirler.
- Yeterli ve etkin denetim hükümleri uyum veya uyumsuzluk konusunda iyi bir zamanlamayla açık ve inandırıcı delil sağlayabilme niteliğine sahip olmalıdır.
- Bir silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma antlaşmasının hükümlerine uygunluğun denetimine ilişkin özel düzenlemeler ve yöntemlerin yeterliliği, etkinliği ve kabul edilebilirliğinin tespiti sadece o ilgili antlaşmanın bağlamı dahilinde yapılabilir.
- Silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma ilişkin yükümlülükler uyumun denetlenmesi bir silahların sınırlandırılması ya da silahsızlanma antlaşmasına taraf devletlerce yürütülen bir aktivite ya da taraf devletlerin isteği ve açık rızaları doğrultusunda bir örgüt tarafından yürütülen bir aktivite olup devletlerin bu yöndeki antlaşmalara taraf olma yönündeki egemenlik haklarının bir ifadesidir.
- Bir silahsızlanma ve silahların sınırlandırılması antlaşmasının hükümlerine uygun olarak inceleme veya bilgi talepleri denetim sürecinin olağan bir parçası olarak kabul edilmelidir. Bu yöndeki talepler ancak uyumluluğun denetiminin sağlanması kullanılmalı ve suiistimallerin önüne geçilmesine özen gösterilmelidir.
- Denetime ilişkin düzenlemeler ayırım gözetilmeksizin uygulanmalı ve amaçları doğrultusunda taraf olan veya olmayan devletlerin ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişimleriyle ilgili iç işlerine gereğinden fazla müdahale etmekten kaçınmalıdırlar.
- Bir antlaşmaya uygunluğunun denetim rejiminin yeterli ve etkin olması amacıyla denetim rejimi bütün ilgili silahları, vâsıtaları, yerleri ve tesisleri kapsamalıdır.²⁰¹

---

²⁰¹ United Nations, “*Special Report of the Disarmament Commission to The General Assembly at its Third Special Session Devoted to Disarmament, Official Records of the General Assembly, Fifteenth Special Session, Supplement No. 3 (A/S-15/3)*”, 1988, s. 47, § 60, ([https://undocs.org/en/A/S-15/3\(SUPP\)](https://undocs.org/en/A/S-15/3(SUPP))), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

Bu çalışmaya dayanarak, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu genel sekreterden Hükümet Uzmanları Grubunun da (*Group of Governmental Experts*) yardımıyla Birleşmiş Milletler'in denetim alanındaki rolünün ayrıntılı bir incelemesini istemiştir. Uzmanlar Grubu'nun raporu 1990 yılında Genel Kurul'a sunulmuş ve ilgili rapor²⁰² Birleşmiş Milletler'in denetim konusunda 6 ana alandaki önemini vurgulayarak tavsiyelerde bulunmuştur. Bu alanlar şunlardır:

- Birleşmiş Milletler'in veri toplama konusundaki imkân ve yetenekleri,
- Veri teâtisi konusunda devletlerle olan iletişim,
- Genel Sekreterin verilerin toplanması alanındaki etkinliği,
- Denetimde hava unsurlarının korunması,
- Ulusal teknik vâsıtalar, özellikle uydulardan faydalanılması,
- Etkili bir uluslararası denetim rejiminin oluşturulması.

Soğuk savaş sonrası silahsızlanmanın hızla değişen doğası ışığında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 48/68 sayılı kararı ile uzmanlar grubundan ilgili uluslararası gelişmelerin araştırılması ve bunun ışığında Birleşmiş Milletler'in silahsızlanmanın denetlenmesi sürecindeki yeri konusunda tavsiyelerde bulunulması amacıyla tekrar bir çalışma istenmiştir. Soğuk savaş sonrası gelişmeler ışığında Uzmanlar Grubu 1995 yılındaki raporunda, Birleşmiş Milletler için silahsızlanmanın denetlenmesi alanında üç rol belirlenmiştir:²⁰³

1. Denetim alanındaki prosedürler ile uygulayıcı organlar arasındaki rollerin kolaylaştırılması ve koordine edilmesine ilişkin prosedürler,

---

United Nations, G.A. res. 43/78, "*Review of the implementation of the recommendations and decisions adopted by the General Assembly at its Tenth Special Session*", A/RES/43/78, 07/12/1988, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Forty-third Session, 20 September-22 December 1988, Supplement No:49 (A/43/49), C.1 New York, 1989, ss. 93-100.

²⁰² United Nations, "*Verification in All Its Aspects, Study on the Role of The United Nations in the field of verification, Note by the Secretary General, A/45/372*", 1990, (<https://undocs.org/A/45/372>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁰³ United Nations, "*Verification in All Its Aspects, Study on the Role of the United Nations in the Field of Verification, Note by the Secretary General, A/50/377*", 1995, ss. 10-11, (<https://undocs.org/A/50/377>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

2. Veri tabanları, bilgi toplama ve analiz etme ve eğitim gibi ortak hizmetlere ilişkin roller,

3. Küresel, bölgesel, alt bölgesel ve yerel antlaşmaların hayata geçirilmesinde tarafsız, 3. taraf unsurların desteğinin olumlu etkileri hakkında uygulamaya yönelik roller.

Buradan anlaşılmaktadır ki denetim, birleşmiş milletler tarafından çok yönlü ve kapsamlı bir süreç olarak değerlendirilmekle birlikte Birleşmiş Milletler'in konu ile ilgili olarak birleştirici ve yol gösterici bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu süreç, temel kuralların ortaya konulması, temel kurallar ışığında verilerin toplanması ve değerlendirmeye alınması, bu aşamada ulusal ve teknik imkânlardan yararlanılması, Birleşmiş Milletler Şartı'na taraf olan devletler ve 3. taraf unsurlar olarak alınan tarafsız devletler ve diğer örgütler arasındaki işbirliğinin uyumlu bir hale getirilerek, küresel gelişmeler ışığında denetimin ve denetime hâkim ilkelerin sıklıkla gözden geçirilmesini içermektedir.

B. DENETİMİN ULUSLARARASI HUKUKA UYGUNLUĞU

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 26. maddesi devletlerin antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülüklerine iyi niyetle bağlı olmaları gerektiğini ifade etmektedir. Silahsızlanma gibi devletlerin millî güvenliklerini son derece yakından ilgilendiren bir konu söz konusu olduğunda iyi niyet ilkesinin son derece hassas bir noktada olduğu göze çarpmaktadır. Çünkü ulusal güvenliğin müdahil olduğu konularda uluslararası bir antlaşmaya taraf olan devletler genel olarak antlaşmaya dayalı yükümlülüklerini ulusal güvenlik ve milli çıkarlar gibi gerekçelerle ihlâl etme ya da göz ardı etme eğilimi içerisine girmektedirler. Bu sebepten dolayı iyi niyet ilkesi doğrultusunda silahsızlanmanın hayata geçirilebilmesi bakımından denetim müessesesi uluslararası yükümlülüklerle bağlılık açısından diğer tüm devletlere güvence sağlanabilmesi amacıyla bir zorunluluk olarak kendisini göstermektedir.²⁰⁴

---

²⁰⁴ GOLDBLAT, s. 309.

Silahsızlanma hukukunun son derece teknik bir süreç olduğu ve temel olarak anlaşmalar tarafından düzenlendiği göz önünde bulundurulduğunda gerek ilgili uluslararası anlaşmaların görüşülmesi aşamasında, gerekse hayata geçirilmesi aşamasında devletlerarası güven ortamının pekiştirilmesi meselesi karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple silahsızlanmanın denetlenmesi bakımından söz konusu diğer bir ilke ise şeffaflık ilkesidir.²⁰⁵ Şeffaflık ilkesi doğrultusunda devletler silahsızlanma ile ilgili meselelerde (örneğin uluslararası anlaşmalar doğrultusunda Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası örgütlere sunulan düzenli raporlar)²⁰⁶ açık ve dürüst olmalıdırlar. Kaldı ki burada da ulusal güvenlik çıkarlarına ilişkin endişeler devletlerin silahsızlanma ile ilgili konularda şeffaf olmalarının önüne geçebilmektedir.

Denetim kavramı silahsızlanma hedeflerine ulaşılabilmesi bakımından bir zorunluluk olmakla birlikte bu durum denetimin kapsamının sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın eski başkanlarından Hans Blix, Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması'na (1996) uygunluğun denetlenmesi bakımından ulusal teknik vâsıtalar denetimdeki yerini tartışırken örneğin casusluk raporlarının bu bakımdan kabul edilemez olduğunu savunmaktadır.²⁰⁷ Çünkü burada bağımsız bir devletin rıza göstermediği ve taraf olmadığı, egemenlik haklarının ihlâl edildiği bir uygulamadan bahsedilmektedir.

---

²⁰⁵ United Nations, G.A. res. 68/43, “*Transparency in Armaments*”, A/RES/68/43, 10/12/2013, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its sixty-eighth session, Resolutions 17 September–27 December 2013 General Assembly Official Records: Sixty-eighth Session Supplement No. 49, C. 1, New York, 2014, ss. 194-197.

²⁰⁶ United Nations, “*UN Registry of Conventional Arms (UNROCA)*”, (<https://www.unroca.org/about>, Erişim Tarihi: 08/07/2021).

²⁰⁷ BLIX, Hans, “*Verification and Disarmament, a Paper contributed to the Seminar concerning Verification Aspects of a Cut-Off Treaty. Hasseludden, Stockholm, 3 June 1998*”. Proceedings from the Fissile Material Cut-off Seminar in Stockholm June 1998, (Editör: ARBMAN, Gunnar), Stockholm, 1998, ss. 7-17.

II. AŞAMALAR

A. HAZIRLIK AŞAMASI

1. Yükümlülüklerin Mâhiyeti

Uluslararası hukukta denetim kavramı, bir devletin denetime ilişkin hem kendi toprakları üzerinde hem de yabancı bir devletin toprakları üzerinde silahsızlanmaya ilişkin yükümlülüklerini kapsamaktadır. Denetimin yabancı bir devletin toprakları üzerinde gerçekleşecek ulus ötesi boyutu, uluslararası silahsızlanma antlaşmalarında yer alan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Bu durumlar örneğin uluslararası bir misyon vâsıtasıyla başka bir devletin toprakları üzerinde askerî veya sivil denetim birimleri bulunduran devletin, denetime tabi silah veya mühimmat stoklarının ya da kalıntılarının temizlenmesi veya imhâ edilmesine ilişkin uluslararası görev ve sorumluluklar ile prosedürler şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Ya da benzer şekilde uluslararası bir silahsızlanma antlaşmasına taraf olan bir devlet kendi toprakları üzerinde bulunan kitle imhâ stoklarını imhâ etmek ve bu sürecin yabancı denetim otoriteleri vâsıtasıyla gözlemlenmesi ve raporlanması için gereken desteği sağlamak şeklinde yükümlülüklerin varlığı söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan denetim, bir uluslararası silahsızlanma antlaşmasına taraf olan bir devlete doğrudan katılma ya da destek olma şeklinde aktif yükümlülükler getirebileceği gibi, yabancı bir devlet ya da uluslararası bir örgüt ya da kurumun denetim birimlerinin denetime ilişkin görevlerini yerine getirebilmesi açısından ilgili faâliyetlere engel olmama ya da farklı güçlükler çıkarılarak denetim faâliyetini özünde işlevsiz hale getirmeme şeklinde pasif yükümlülükler de söz konusu olabilmektedir.²⁰⁸

---

²⁰⁸ SCHULTZ HEIRENG, Hege / ENGER, Elin “*The role of non-nuclear weapons states in a disarmament regime driven by the vision of a world free of nuclear weapons*”, Norwegian Defence Research Establishment (FFI), 2010, (<https://publications.ffi.no/nb/item/asset/dspace:3703/10-02475.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

2. Özel Sınırlamalar

Özellikle silah stoklarının imhâsı, belirli bir bölge üzerinde mi yoksa doğrudan denetime tabi silah üzerinde denetimin mi sağlanacağı konusunda karışıklıklara neden olabilmektedir. Konuya ilişkin olarak örneğin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) taraf devletlere kendi yetki alanlarındaki herhangi bir yerde bulunan kimyasal silahların imhâsı yükümlülüğü getirmektedir. Buna karşılık, Ottawa Sözleşmesi (1997) yer alan ifade ise taraf devletlerin kendi yetki veya denetim alanlarında bulunan kara mayınlarının imhâsı veya imhâsına destek olunması şeklinde ifade edilmektedir. Her ne kadar iki ifade birbirine son derece yakın anlamlı olsa da Ottawa Sözleşmesi (1997)'nde yer alan ifade, örneğin Sözleşme tarafından yasaklanan anti-personel kara mayınlarının doğrudan bir devletin kendi toprakları üzerinde bulunabilme ihtimalinin yanında, başka bir devlet tarafından kabul eden devletin toprakları üzerinde uluslararası bir antlaşmaya dayalı olarak yabancı bir askerî üs veya tesis içerisinde bulunuyorsa denetimden muaf olabileceği ihtimalini de içermektedir. Misket Mühimmatları Sözleşmesi (2008)'nde muğlak olabilen bu ayrım daha belirgin bir şekilde ifade edilmektedir. Bu konuya ilişkin olarak 2008 Sözleşmesi, denetimi gerçekleştirecek devlet madde 4 § 2 (c) hükmü bakımından denetime tabi unsurun ilgili devletin hem yetki hem de denetim alanında bulunması şartını getirmektedir. 2017 Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşmasında ise madde 4 hükmü doğrultusunda denetime konu silahları elinde bulunduran devlete birtakım aktif yükümlülükler getirerek kendi envanterlerinde bulunan nükleer kitle imhâ silahlarını, kendi toprakları üzerinde olsun ya da olmasın kesin bir tarihe kadar hizmetten çekilmesi ve imhâsına ilişkin yükümlülükler yer vermektedir.

B. UYGULAMA AŞAMASI

1. Gözlem ve Tespit

Denetimin belki de en kritik aşaması bir devletin, başka bir devletin uluslararası bir antlaşmaya dayalı yükümlülüklerini ihlâl ederek yasaklanan silahları bulundurduğu, kullandığı, konuşlandırdığından endişe duyduğu andır. Böyle bir durumda söz konusu iddianın doğruluğunu araştırmak ve incelemek amacıyla uluslararası silahsızlanma antlaşmaları ve denetim kurumlarınca birtakım usuller öngörülmüştür.

Örnek olarak Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972), kendine özgü bir denetim mekanizmasına ve nitelikli bir gözlem veya tespit usulüne yer vermemekte, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne atıfta bulunarak, bir ihlâl durumunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurulması ve öngöreceği usulün takip edilmesi yönünde hükümler içermektedir. Madde 6 § 1 hükmü, ihlâlden şüphelenen bir devletin Güvenlik Konseyi'ne yapacağı başvuruda ihlâl ile ilişkin somut delillere dayanması gerektiği ifade edilerek, söz konusu delillerin değerlendirmeye alınması bakımından Güvenlik Konseyi'nden talepte bulunabileceği ifade edilmektedir. Madde 6 § 2 ise taraf devletlerin Güvenlik Konseyi'nin daha sonraki aşamalarda yürüteceği inceleme faaliyetlerinde Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilgili hükümleri doğrultusunda işbirliğinde bulunması yükümlülüğüne yer vererek, Güvenlik Konseyi'ne de yapacağı ilgili araştırma ve soruşturmanın sonucunda söz konusu başvurunun tarafı olan devletlere bilgilendirmede bulunmasını gerektiğini ifade etmektedir.

Birleşmiş Milletler Sekreterliği'nin kendine özgü bir gözlem ve tespit mekanizması söz konusudur. Özellikle İran-İrak Savaşı süresince Irak'ın kendi toprakları üzerinde ve İran'a karşı yoğun olarak kimyasal silah kullanması üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği benzer iddiaları araştırmak ve doğruluğunu kontrol etmek amacıyla kendi araştırma mekanizması üzerinde çalışmaya

başlamıştır.²⁰⁹ Daha sonra ise Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul ilgili kararları²¹⁰ ile birlikte Genel Sekreterliğe kimyasal ve biyolojik silah kullanımı konusundaki iddiaları araştırmak amacıyla teknik konularda yol gösterici nitelikli bir uzmanlar grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Kararın devamında ise Genel Kurul, Güvenlik Konseyi'nin önceki kararına atıf yaparak, Genel Sekreterliğin yapacağı araştırma ve değerlendirme sonucunda elde edilecek ihlâl tespitine göre Birleşmiş Milletler Şartı'nın ilgili hükümleri doğrultusunda hayata geçirilecek etkin tedbirlere yer vermektedir.

Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin yürürlüğe girmesine kadar Birleşmiş Milletler genel sekreterinin yukarıda ifade edilen araştırma ve değerlendirme Mekanizması, kitle imhâ silah kullanımı iddialarının araştırılabilmesi bakımından uygulanan tek yöntem olmuştur. Birleşmiş Milletler'e taraf olan bir devletin çağrısı üzerine harekete geçen genel sekreterlik, bir gözleme ve araştırma faaliyeti başlatmaya yetkili kılınmıştır. Mekanizma gerçekleştiği öne sürülen ihlâlin araştırılması amacıyla bilgi toplama misyonları (*fact-finding mission*) oluşturulmasını, ilgili bölgelere gönderilmesini ve elde edilen bulguların BM üyesi devletlere rapor edilmesini kapsamaktadır. Mekanizmanın nihaî amacı ise UNODA raporlarında da yer aldığı üzere objektif ve bilimsel yöntemlerle kimyasal ve biyolojik silah kullanımının yasaklayan 1925 Cenevre Protokolünün ihlâl edilip edilmediğinin tespit edilmesidir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreterlik mekanizması son olarak 1992 yılında Azerbaycan ve Mozambik'te, daha sonra ise Suriye İç Savaşı sırasında, Suriye Arap

---

²⁰⁹ United Nations, G.A. res 42/37C, “*Measures to Uphold the Authority of the 1925 Geneva Protocol and to Support the Conclusion of a Chemical Weapons Convention*”, A/RES/42/37C, 30/11/1987, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-second session, C. 1, 15.09-21.09.1987, Official Records, forty-second session, Supplement No:49 (A/42/49), United Nations, New York, 1988, s. 73.

²¹⁰ United Nations, S.C. res. 620, “*On Chemical Weapons Use In The Conflict Between Iraq And The Islamic Republic Of Iran*”, S/RES/620, 26/08/1988, Resolutions and Decisions of the Security Council 1988, New York, 1989, s. 12, United Nations, G.A. res. 45/57B, “*Implementation of the Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction and Preparations for the Third Review Conference of the Parties to the Convention*”, A/RES/45/57B, 04/12/1990, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-fifth session, C. 1, 18.09-21.10.1990, Official Records, forty-fifth session, Supplement No:49 A (A/45/49), United Nations, New York, 1991, ss. 61-62.

Cumhuriyeti Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi (1993)'ne taraf olmadan önce 2013 yılında Şam yakınlarındaki Ghouta bölgesinde Ein Tarmah, Moadamiyah ve Zamalka'da gerçekleştiği iddia edilen Sarin gazı kullanımı iddialarını araştırmak üzere başvurulmuştur.²¹¹

OPCW de BM Genel Sekreterliği uygulamasına benzer şekilde bilgi toplama misyonları oluşturulmasını ve yerinde inceleme gözlem yapılmasına dayanan bir mekanizmaya sahiptir. Özellikle Suriye İç Savaşı sırasında kimyasal silah kullanımı iddialarına yönelik yoğun olarak faaliyet gösteren OPCW bilgi toplama misyonları, söz konusu iddiaların araştırılması sonucunda Suriye Arap Cumhuriyeti'nin kimyasal silah kullandığını ifade etmiş ve elde edilen bulgular daha sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla oluşturulan OPCW ile Birleşmiş Milletler'in müşterek denetim mekanizmasının sonraki çalışmalarına dayanak teşkil etmiştir.²¹² Mekanizma'nın işlevi Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün önceden elde etmiş olduğu kimyasal silah kullanım verilerine dayalı olarak saldırıları gerçekleştiren unsurların tanımlanması ve tespit edilmesi olarak ifade edilmektedir. Mekanizma, süresinin dolmasıyla 620 Sayılı Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda Aralık 2017'de sona ermiştir.

Ottawa Sözleşmesi (1997) gözlem ve tespit açısından son derece detaylı bir mekanizmaya sahiptir. Sözleşme taraf devletlere hükümlerinin hayata geçirilebilmesi amacıyla daimî olarak birbirleriyle işbirliği içerisinde hareket etme ve gereken durumlarda birbirlerine danışma yükümlülüklerini getirmektedir. Taraflar sözleşmenin uygulanması konusunda anlaşamadıkları konularda açıklık getirilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler sekreterliğine başvurabilmektedirler. Taraflar ihlâl iddialarına ilişkin olarak olağan ya da olağanüstü toplantılarda, bilgi toplama

---

²¹¹ United Nations, Report of the United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic on the alleged use of chemical weapons in the Ghouta area of Damascus on 21 August 2013, Note by the Secretary General, A/67/997-S/2013/553, 2013, ss. 4-8.

²¹² United Nations, S.C. res. 2235 (2015), "On Establishment Of an OPCW-UN Joint Investigative Mechanism to Identify the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic", S/RES/2235(2015), 07.08.2015, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2015 – 31 December 2016, Security Council Official Records, S/INF/71, New York 2018, ss. 8-10.

misyonları da dahil olmak üzere kararlaştırılan bütün konularda işbirliği içerisinde hareket etmekle yükümlü kılınmıştır. Taraf devletlerin olağan ve olağanüstü toplantıları sonucunda bir bilgi toplama misyonunun oluşturulması kararlaştırılmış ise, misyonun üyelerini ve başkanını tayin etme konusunda Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği yetkili kılınmış fakat söz konusu misyonda ihlâl ilişkine başvurunun taraflarından herhangi bir temsilcinin bulunması yasaklanmıştır. Misyon, Birleşmiş Milletler Ayrıcalıklar ve Dokunulmazlıklar Sözleşmesi'nin²¹³ madde 6 hükmü doğrultusunda belirli ayrıcalık ve bağışıklıklara sahiptir. Ayrıca kabul eden devlet bakımından da yükümlülükler getirilerek, misyonun çalışmaları sırasında serbest dolaşım ve faaliyetlere imkân tanımak, gereken kişilerle röportaj yapmasını mümkün kılmak ve gereken ekipmanların nakliyesi sırasında güvenliğin sağlanması yönünde birtakım aktif ve pasif yükümlülükler getirmektedir.

Ottawa Sözleşmesi (1997) kapsamında oluşturulan bilgi toplama misyonu en son 2009 yılında Filipinler'de yapmış olduğu araştırma sırasında kontrolsüz biçimde karamayını kullanıldığını tespit etmiş fakat iddia edilenin aksine makul şüphenin ötesinde söz konusu durumdan Moro İslamî Kurtuluş Cephesi'nin (MILF) sorumlu olduğunu ispatlayamamıştır.²¹⁴

2. Caydırıcılık

Silahsızlanmanın denetlenmesi ve caydırıcılık arasındaki ilişki genel olarak denetim vâsıtasıyla silahlanmanın kontrol altına alınmasından daha az dikkate alınan ve incelenen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar silahsızlanmanın amacı ilk önce uluslararası antlaşmalarla düzenlenen ve etkin uluslararası işbirliği ve denetim mekanizmalarıyla hayata geçirilecek bir sistem vâsıtasıyla kontrolsüz silahlanmanın önüne geçilmesi olsa da bu yolla amaçlanan uluslararası barış ve güvenlik ortamının sağlanması olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan bir devlet, uluslararası toplumun tepkilerinden kaçınmak amacıyla kontrolsüz silahlanmadan

---

²¹³ United Nations, 13/02/1946, Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, Adopted by the General Assembly of the United Nations on 13 February 1946, Treaty Series, C. 1, 1946-1947, ss. 16-32.

²¹⁴ The New Humanitarian, “Engaging with Philippine Armed Groups”, (<https://www.thenewhumanitarian.org/fr/node/253441>, Erişim Tarihi: 23.09.2021).

sakınma yoluna gidecektir. Uluslararası toplumun hayata geçireceği denetim mekanizmaları ne kadar etkili olursa kontrolsüz silahlanma amacıyla olan bir devletin örneğin silah alımları ve silah denemelerine ilişkin kanıtları ortadan kaldırması da o düzeyde zorlaşacak ve belirli silah programlarından kendi isteği doğrultusunda kaçınma ya da sınırlandırma yoluna gidecektir.²¹⁵

Caydırıcılık konusunda askerî, siyâsî ve hukukî risklerin dengelenmesi ve ekonomik mâliyetler elbette ki bir devlet açısından kolay bir mesele değildir. Potansiyel olarak uluslararası bir silahsızlanma antlaşmasına aykırı davranma aşamasında olan bir devlet silah denemeleri için yapmış olduğu hazırlıkların yanı sıra, deneme öncesinde ve sonrasında, uluslararası toplumdaki bu faaliyetini süresiz olarak gizlemeyi amaçlayacaktır. 10 Eylül 1996 tarihinde kabul edilen fakat henüz yürürlüğe girmeyen Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996) örneğinde, ulusal teknik vâsıtalar (*national technical means*) (NTM) ve antlaşma doğrultusunda öngörülen Uluslararası İzleme Sistemi (*International Monitoring System*) (IMS) ve yerinde incelemeler kontrolsüz silahlanma gayretinde olan bir devletin önüne ciddi engeller çıkaracak ve bu yolla da söz konusu devletin gizli silahlanma stratejileri sonucunda diğer devletler üzerinde elde etmeyi amaçladığı askerî üstünlük aynı oranda sınırlandırılmış olacaktır.²¹⁶

3. Değerlendirme

Denetim sürecinin başlangıcı bilgi toplanmasıdır. İlk aşamada denetlenecek silahlara ilişkin genel veriler talep edilmektedir. Bu veriler genellikle bir silahsızlanma antlaşmasının görüşülmesi aşamasında devletler tarafından paylaşılırlar. Bu bilgiler örneğin bir silahların kontrolü antlaşmasında esas alınmak üzere denetlenecek silahların tipi, sayısı ve konumlarına ilişkin bilgilerdir. Bilgilerin güncel ve güvenilir olması esastır. Bu sebeple başta sağlanan bilgilerin doğruluğu sürekli yeni verilerle kıyaslanmaktadır. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) örneğinde olduğu gibi

---

²¹⁵ SCHELLING, Thomas C., “*The Role of Deterrence in Total Disarmament*”, Foreign Affairs, C. 40, S. 3, Council on Foreign Relations, 1962, s. 398.

²¹⁶ WALKER, John R., “*The CTBT: Verification and Deterrence*”, VERTIC Brief 16, 2011, (<http://www.vertic.org/media/assets/Publications/VB16.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

kimyasal silah stoklarının belirli aralıklarla imhâ edildiğine ilişkin beyanlar yerinde teftişler ve diğer teknik imkânlarla denetlenerek elde edilen güncel verilerin baştakilerle kıyaslanması sonucunda teknik bir değerlendirmede bulunulur.²¹⁷

Verilerin teknik değerlendirmesi genellikle devletlerin kendileri tarafından yapılmaktadır. Teknik değerlendirme sürecinde taraflar arasında işbirliği, önceden belirlenen bir mekanizma, uluslararası bağımsız bir kurumun teknik yardımı ile basitleştirilebilir. İran İslam Cumhuriyeti'nin sahip olduğu nükleer materyallerin tespit edilmesi hakkında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile yapılan güvenlik tedbirleri antlaşması bu duruma örnek verilebilir.²¹⁸

Teknik değerlendirmeler konusunda mevcut eğilim, denetim süreci içerisinde özellikle teknik ve bilimsel konularda doğru değerlendirme yapılabilmesi adına daha analitik, ayrıntılı ve bağımsız mekanizmalar oluşturmaya, dolayısıyla süreci bölümlenmeye yöneliktir. Kaldı ki verilerin doğru değerlendirilmesi günümüzde de tam olarak aşılamayan bir sorundur çünkü bilgi kaynaklarının çoğunluğunu oluşturan ulusal kaynaklar bugün de her bir devletin kendi sorumluluk ve yetki alanında kalmakta, UNROCA gibi uluslararası veri merkezleri bu kaynaklardan aldıkları verileri ancak dünya kamuoyu ile paylaşabilmektedir.²¹⁹

Bu durum ayrıca bizi, değerlendirme işlevinin devletler, farklı kurumlar ve uzmanlık alanları arasında aşamalara göre bölümlenmesini kendi başına ortaya çıkan bir kavram değil, modern çağın gereklilikleri sonucunda ortaya çıkan bir zorunluluk olduğu sonucuna götürmektedir. Süreç nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar açısından üretim, araştırma ve geliştirme konularını da ilgilendirdiğinden ve

---

²¹⁷ DEAN, Jonathan, “*Step-By-Step Control Over Ballistic and Cruise Missiles*”, The Acronym Institute for Disarmament Diplomacy, S. 31, 1998 (<http://www.acronym.org.uk/old/archive/dd/dd31/31ball.htm>, Erişim Tarihi: 23.09.2021).

²¹⁸ IAEA, “*NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran, 05.06.2020 Report by the Director General, GOV/2020/30*” (<https://www.iaea.org/sites/default/files/20/06/gov2020-30.pdf>, Erişim Tarihi: 14.11.2020).

²¹⁹ FETTER, Steve, “*Verifying Nuclear Disarmament*”, Nuclear Weapons: The Road to Zero, (Editörler: BLACKABY, Frank / ROTBLAT, Joseph), Westview Press, Colorado, 1998, ss. 85-88.

dolayısıyla da sıklıkla bilimsel ve endüstriyel alanlarla da kesiştiğinden çok farklı konularda uzmanlığı ve donanımı da gerekli kılmaktadır.²²⁰

Özellikle şüphelerin varlığı halinde detaylı bir değerlendirme, denetimin kapsamının genişletilmesini gerekli kılabilmektedir. Bu durum da belirli sorunları beraberinde getirmektedir. Her ne kadar son yıllarda denetim sürecine katkıları göz ardı edilemese de, zorlayıcı kabul edilen sahada denetimler (*on-site verification*) bazı örneklerde devletlerarası güvensizlik ortamını doğurmuş ve diplomatik krizlerle sonuçlanmışlardır.²²¹ Bu bakımdan güven artırıcı tedbirler ile şeffaflığa ilişkin tedbirlerin etkinliğini artırmak bir alternatif olarak kendisini göstermektedir. Özellikle güven artırıcı tedbirler devletlere silahsızlanma ile ilgili meselelerde uluslararası yükümlülüklerine uyum sağlamak adına kendiliğinden veri paylaşımında bulunmalarını sağlayarak denetime temel teşkil edecek verileri daha güvenilir bir hale getirecektir. Bu şekilde yerinde teftişler gibi zorlayıcı denetim yöntemlerinin etkinliği azaltılarak devletlerin mümkün olduğunca kendi istekleri doğrultusunda silahlanmaya ilişkin veri paylaşımalarında bulunmaları sağlanabilecektir.²²²

Belirsiz ya da şüpheli bir durumların tespiti halinde olası bir uyumsuzluğun boyutları tespit edilmeye çalışılır. Bu aşamada ilgili devletlerden açıklama talepleri, düzeltmeler, danışma faaliyetlerinde bulunulması söz konusu olabilmektedir.

Uyumsuzluğun tespit edilmesi değerlendirme sürecinin son aşamasıdır. Uyumsuzluğun doğru bir şekilde tespit edilmesi ve değerlendirilmesi ilgili silahsızlanma antlaşmasında yer alan izleme araçları, tarafların inceleme ve

---

²²⁰ FORD, Christopher A., “*Why Not Nuclear Disarmament?*”, The New Atlantis, 2010, (<https://www.thenewatlantis.com/publications/why-not-nuclear-disarmament>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

²²¹ CNN, “*North Korea Expelling IAEA Inspectors*”, 27.12.2002, (<http://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/12/27/nkorea.expulsions/>, Erişim Tarihi: 14.11.2021).

²²² GÖTTSCHE, Malte / KÜTT, Moritz / NEUNECK, Götz / NIEMEYER, Irmgard, “*Advancing Disarmament Tools: A Task for Europe?*”, ESARDA Bulletin, S. 53, 2015, s. 116. SUR, Serge / CRAWFORD, Alan, “*New Trends in Verification*”, Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals, (Editör: SUR, Serge), United Nations, New York, 1992, ss. 3-6.

değerlendirme konusundaki teknik ve analitik imkânları ve elde edilen bilgi ve verilerin entegrasyonu adına denetimde görev alan müfettişlerin bilgi kaynaklarına erişim derecesi ile bağlantılıdır. Uluslararası kurumlar denetim için görevlendirmelerde bulunur ve teknik konularda yol gösterici olurken sürecin hayata geçirilmesi devletlerin işbirliği içerisinde uyumlu çalışmasıyla mümkün olabilmektedir. Devletler silahsızlanma antlaşmalarına taraf olarak ve denetim faaliyetlerine aktif olarak katılarak uyum konusundaki istekliliklerini gösterme fırsatına sahip olmaktadır. Buna karşılık denetim faaliyetlerine isteksiz katılım uyum konusunda şüphelere neden olabilmektedir. Uyumsuzluğun caydırılabilmesi için ihlâl teşkil eden faaliyetin açık ve kesin sonuçlara bağlanması gerekmektedir. Herhangi bir ihlâl tespit edildiğinde amaç ihlâl edeni Birleşmiş Milletler Şartı ve ilgili antlaşmanın hükümleri doğrultusunda uluslararası hukuka uygun olarak tekrar uyumlu hale getirmektir.²²³

Elde edilen teknik verilerin antlaşma hükümleriyle kıyaslanması neticesinde yapılacak hukukî değerlendirme sonucunda bir uyumsuzluğun var olup olmadığı tespit edilir. Uyumsuzluk kasıtlı veya kasıtsız olabilir. Kasıtsız durumlarda devletler uluslararası yükümlülüklerinin farkında olmadan ihlâl edebilir ya da aynı yükümlülükler eksik veya yanlış yorumlanır. Bu gibi durumlarda diğer devletler ya da uluslararası kurumlardan tavsiyeler, maddî, teknik ve bilimsel konularda sağlanacak destekler ve işbirliği kapasitesinin geliştirilmesi ilgili devletleri tekrar uyumlu hale getirmeye yardımcı olmaktadır. Doğrudan ihlâl teşkil eden kasıtlı uyumsuzluk durumlarında ise uluslararası toplumun güvenliği daha güçlü tedbirlerin alınmasını gerekli kılabilir. Irak örneğinde de olduğu gibi ilgili devletten talep edilen detaylı ve ek açıklamalar ve güvenceler doğrultusunda, ilgili antlaşmalar ile tutarlı olacak şekilde diplomatik ve diğer uluslararası küresel, bölgesel ve çok taraflı çabalar ve uygun eylemler Birleşmiş Milletler Şartı'nın VI. ve VII. bölümlerinde yer alan tedbirler de dâhil olmak üzere Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılabilmektedir. Uygulanacak tedbirler ve uyumsuzluğun orantılı olması gelecekteki olası ihlâllerin caydırılması ve uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması açısından önem arz

---

²²³ MÜLLER, Harald, "Transforming the East-West Conflict: The Crucial Role of Verification", Verification of Arms Reductions, Nuclear, Conventional and Chemical, (Editörler: ALTMANN, Jürgen / ROTBLAT, Joseph), Springer-Verlag, Berlin, 1989, ss. 2-15.

etmektedir. Aksi takdirde uygulanacak müeyyideler amacını aşacak ve denetim bir cezalandırma müessesesi haline gelecektir.

III. KURUMSAL ÇERÇEVE

A. KİMYASAL SİLAHLARIN YASAKLANMASI ÖRGÜTÜ

Biyolojik Silahlar Sözleşmesi (1972) (BWC)'nin aksine Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993) (CWC) antlaşmayı uygulayıcı ve yol gösterici bağımsız bir uluslararası örgütün kurulmasını öngörmektedir. Bu örgüt ise Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW) olarak karşımıza çıkmaktadır.

OPCW'nin kimyasal silahların denetlenmesindeki ana yükümlülükleri önceden belirlenen kimyasal silahların tümünün imhâsının denetlenmesi ve gözlemlenmesi, kimyasal silah üretim tesislerinin hizmet dışı bırakılmasının, imhâsının ya da barışçıl amaçlar doğrultusunda yeniden dönüşümünün denetlenmesi, çift kullanımlı kimyasal maddelerin barışçıl amaçlarla kullanımından emin olabilmek adına bu maddelerin üretim, işleme ve kullanımlarının incelenmesi, nakledilmeleri ile ilgili uluslararası raporların değerlendirmeye alınması.

OPCW, Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin hükümlerinin uygulanması konusunda değerlendirmelerde bulunmak ve politikaları belirlemek adına iki temel mercie sahiptir. Bunlar İcra Konseyi ve Taraf Devletler Konferansı'dır. Taraf devletlerin üyelerinden oluşan İcra Konseyi, iki yıl için seçilir ve yılda dört ya da beş toplantı düzenler. Taraf Devletler Konferansı ise yine bütün taraf devletlerden oluşur ve yıl içerisinde bir kere ve gereken hallerde ise daha fazla toplanarak Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin uygulanması ile ilgili meseleleri değerlendirmeye alarak kararlar verirler. Sözleşmenin hayata geçirilmesine ilişkin denetim faaliyetleri ve teknik konulardaki incelemeler ve değerlendirmeler alanında belirleyici olan makam ise İcra Konsey'in önerisi üzerine Taraf Devletler Konferansı tarafından atanan bir direktörce idare edilen Teknik Sekreterlik'tir. Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün ifade edilen bu üç temel organının yanında yardımcı organlar olan Bilimsel Danışma Kurulu, Finansal ve İdari İşler Danışma Organı ile Mahremiyet Komisyonu da bulunmaktadır.

Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'ne taraf olan devletler sözleşme hükümlerinin hayata geçirilebilmesi adına bir ulusal merci tayin etmelidirler. Bu merci, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü tarafından yapılacak olan inceleme ve değerlendirmeler sonucunda kimyasal silah stokları, üretim tesisleri ve ilgili konular hakkından örgüte yıllık raporlar sunar ve yapılacak olan yerel denetimlere destek sağlar, aynı zamanda bir kimyasal saldırının gerçekleşmesi durumunda da Sözleşmeye taraf olan devletleri destekleyici faaliyetlere katılırlar. Bu bakımdan ulusal uygulayıcı merciler ilgili devletin OPCW ve diğer taraf devletlerle iletişimin sağlanması konularında etkin rol oynarlar. Teknik sekreterlik, ulusal makamlara bilimsel ve teknik konularda yol gösterir, ayrıca yine ulusal makamlar ile bu konular hakkında düzenli toplantılar gerçekleştirir.

Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin yürürlüğe girme tarihinden itibaren taraf devletlere on yıl içerisinde (1997-2007) bütün kimyasal silahların imhâsı zorunlu kılınmaktadır. Bu bakımdan Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün karşılaştığı en büyük güçlük kimyasal silah stoklarının imhâsı ve üretim tesislerinin denetlenmesi konusunda yasal kimya endüstrisinin ticarî sırlarına müdahale etmeden mümkün olduğunca hukuken geçerli bir biçimde denetim faaliyetlerini yerine getirebilmektir. Bu bakımdan devletlerin teknik açılarından gelişmişlik düzeyleri fark etmektedir. Gelişmiş devletler mümkün olduğunca kimya sanayilerini koruma ve üretim sırlarını gizli tutma eğiliminde iken gelişmemiş ve gelişmekte olan devletler ise ticarî sınırlamalar ve özellikle de çift kullanımlı ilaçlarla kimyasallar açısından ticâret ve transferler hakkındaki sınırlamaları mümkün olduğunca en aza indirme eğilimindedirler.

OPCW başlıca şu teknik konularda devletlere yol göstermektedir:

- Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'nin etkin bir biçimde hayata geçirilmesi adına bir ulusal merci tayin edilmesi,
- Kimyasal silah üretim ve kullanımının yasaklanması amacıyla devletlerin kendi iç hukuklarında yasalar oluşturulması,
- Kimya sanayiine ilişkin bütün faaliyetlerin tanımlanması ve tespit edilmesi,
- Uluslararası kimyasal madde transferlerinin gözlemlenmesi,
- Seminerler ve eğitim programları düzenlenmesi,

- Yerinde denetimlerin onaylanması ve denetimlerde elde edilen bulguların değerlendirilmesi,
- Sözleşmenin uygulanması bakımından taraf devletlere çeşitli konularda tavsiye ve desteklerde bulunulması,
- Kimyasalların silah olarak kullanımının kesin olarak önüne geçilmesi,
- Toksik kimyasal madde envanterlerinin çıkarılması ve bu maddeler ile üretildikleri tesislerinin güvenli bir biçimde muhafaza altına alınması.

Özellikle son unsur bakımından OPCW, zehirli kimyasal maddeleri düzenli aralıklarla gözden geçiren, taraf devletlere açık UNROCA'ya benzer bir listeye sahiptir. Bununla birlikte uzman grupları da düzenli aralıklarla toplanarak kimyasal madde ve saldırılara karşı sivil halkı korumak hakkında istişare toplantıları düzenlemektedirler.

Kimyasal silahlara sahip oldukları ifade edilen altı devletin toplamda imhâ edilmesi gereken 8,5 milyon adet nesneye (madde, silah, mühimmat, konteynır vs.) sahip oldukları ifade edilmektedir. Nisan 2005 itibarı ile 167 devlet OPCW'ye katılmış ve beyan edilen bütün kimyasal silah üretim tesisleri durdurulmuş, imhâ edilmiş ya da barışçıl amaçlar doğrultusunda yeniden dönüştürülmüşlerdir. Kimyasal silahlar bakımından ise bütün beyan edilen stoklar doğrulanmakla birlikte, beyan edilen 8,5 milyon adet kimyasal silah ve mühimmattan ancak çeyreğinden daha azı imhâ edilebilmiştir. Beyan edilen 70.000 ton kimyasal silah ajanından ancak yüzde 15'inin imhâsı teyit edilebilmiştir. Bu bakımdan örneğin bir sinir etmeninin toplu iğne başı kadar bir miktarının temas anından itibaren yetişkin bir insanı dakikalar içinde öldürebileceği unutulmamalıdır. Dünya çapında denetime tâbi olan 5.000 adet tesisten şu ana kadar ise ancak 68 devlet üzerinde toplam 170 askerî tesis ve 600 sanayi tesisi üzerinde toplamda 2000 kadar inceleme gerçekleştirilebilmiştir.²²⁴

---

²²⁴ THAKUR, Ramesh / HARU, Ere, The Chemical Weapons Convention Implementation, Challenges and Opportunities, United Nations University Press, Tokyo, 2006, ss. 8-10.

B. ULUSLARARASI ATOM ENERJİSİ AJANSI

Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Antlaşması (NPT) günümüzde nükleer silahların yaygınlaşmasını engelleme, nükleer enerjinin barışçıl kullanımlarını güvence altına alma ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımıyla ilgili meselelerde uluslararası işbirliğini teşvik etme ile genel ve tam silahsızlanma amacı doğrultusunda nükleer silahsızlanma çabaların merkezinde yer almaktadır.

Antlaşma doğrultusunda nükleer silah sahibi olmayan taraf devletler, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı cihazları üretmemeyi veya başka bir şekilde edinmemeyi taahhüt ederken nükleer silahlara sahip taraf devletler ise nükleer silahlara sahip olmayan devletlerin nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı cihazları üretme veya edinmesine destek olmamayı taahhüt etmektedirler. Antlaşma nükleer silah sahibi olan bir devleti 1 Ocak 1967'den önce bir nükleer silah veya başka bir nükleer patlayıcı cihaz üreten ve patlatan devlet olarak tanımlanmaktadır. Antlaşmaya taraf olan beş nükleer silah sahibi devlet bulunmaktadır.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı antlaşmanın hayata geçirilebilmesi bakımından her türlü nükleer tesis ve askerî ya da sivil nükleer unsur dâhil olmak üzere nükleer silahların yayılmasını önleme ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımının denetimi ile görevlendirilmiştir.

Bu nedenle IAEA'nın nükleer enerji ve nükleer silahsızlanmanın önlenmesine ilişkin bir denetim kurumu olarak NPT antlaşmasına taraf olan devletlerin yükümlülüklerini yerine getirdiklerinin denetimi için özel bir yöntem izlemektedir. Bu bakımdan IAEA NPT antlaşmasına taraf olan ve nükleer silahlara sahip olmayan devletlerle ayrı ayrı güvenlik tedbirleri antlaşmaları (safeguards agreements) imzalamaktadır. Eylül 2021'e kadar, NPT'ye taraf olan 178 nükleer silah sahibi olmayan devlet ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile güvenlik tedbirleri antlaşmaları imzalanmış olup bu devletlerden 100 tanesi ile de ayrıca protokoller imzalanmıştır.²²⁵

---

²²⁵ IAEA, "Safeguards Agreements", (<https://www.iaea.org/topics/safeguards-agreements>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ayrıca nükleer enerjinin barışçıl kullanımlarında uluslararası işbirliğini teşvik etmek için NPT madde 4 kapsamındaki hedeflere ulaşılması bakımından da rol üstlenmektedir.²²⁶ IAEA, güvenli nükleer enerji, insan sağlığı, gıda güvenliği ve güvenliği, su kaynakları yönetimi ve endüstriyel uygulamalarla ilgili faaliyetler bakımından antlaşmaya taraf devletlerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine (*sustainable development goals*) ulaşmalarına destek sağlamaktadır.²²⁷

NPT madde 3 doğrultusunda Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın bir denetim kurumu olarak rolünü ifade etmektedir. Bu bakımdan NPT taraf olan devletlere, nükleer silahların yayılmasını ve nükleer enerjinin barışçıl kullanımından başka amaçlara yönlendirilmesini önlemek amacıyla Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile güvenlik tedbirleri antlaşmaları akdetmelerini zorunlu kılmaktadır. İmzalanan güvenlik tedbirleri antlaşmaları doğrultusunda IAEA ilgili taraf devletin toprakları üzerindeki tüm nükleer faaliyetler ve maddeler üzerinde bu tür faaliyetlerin ve maddelerin nükleer silah veya diğer nükleer patlayıcı cihazlara yönlendirilmediğini denetleme hak ve yetkisine sahip olmaktadır.

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı her ne kadar güvenlik tedbirleri antlaşmaları kapsamında denetim yetkilerine sahip olsa da özellikle bir devletin toprakları üzerinde bulunan nükleer maddelerin denetimi yine o devletin beyanlarıyla sınırlı olmaktadır. Bu bakımdan IAEA açısından denetim konusundaki en büyük güçlük beyan edilmemiş nükleer malzeme ve faaliyetlerdir. Bu sebeple 1997 Modeline²²⁸ dayalı olarak akdedilen ek protokollerle IAEA'nın nükleer faaliyet ve malzemelere ilişkin bilgi konularına daha geniş erişime sahip olması amaçlanmıştır.

---

²²⁶ IAEA, “*The IAEA and the Non-Proliferation Treaty*”, (<https://www.iaea.org/topics/non-proliferation-treaty>, 25.09.2021).

²²⁷ IAEA, “*Sustainable Development Goals*”, (<https://www.iaea.org/about/overview/sustainable-development-goals>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).

²²⁸ IAEA, “*Model Protocol Additional to the Agreement(s) Between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards, INFCIRC540*”, 1997, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

2014 yılının sonunda IAEA yaklaşık 1300 tesis ve 190.000 birim-miktar nükleer materyal üzerinde denetim gerçekleştirmiştir. Yeni güvenlik tedbirleri antlaşmaları ve protokolleri merkezî düzenlemeler ve sahada yürütülen denetimleri içermektedir. IAEA'nın Viyana'daki merkezinde devletler tarafından beyan edilen nükleer madde ve faaliyet raporları kurum tarafından değerlendirilir ve yeni güvenlik tedbirleri antlaşmaları ve ek protokolleri üzerinde çalışılırken sahada ise yıllık olarak yaklaşık 2000 yerinde teftiş gerçekleştirilmektedir. 2010 Gözden Geçirme Konferansı'ndan bu yana ise IAEA denetim konusundaki çabalarını Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, İran İslam Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti olmak üzere üç devlet üzerinde yoğunlaştırmıştır.²²⁹

Nükleer güvenliğin sağlanması öncelikle her devletin kendi sorumluluğundadır. Ancak nükleer enerjinin sahip olduğu potansiyel sınır ötesi tehlikeler ve radyolojik acil durumlar nükleer enerjiyle ilgili meselelerde ve nükleer silahsızlanmanın denetlenmesinde IAEA'nın konumunu güçlendirmiştir. Bu doğrultuda IAEA güçlü temeller üzerine oluşturulan küresel nükleer güvenliğin sağlanması amacıyla nükleer altyapılar, uluslararası araçlar, güvenlik standartları ve güvenlik yönergeleri üzerinde çalışmaktadır. Bu alanlarda IAEA NPT Antlaşmasına taraf olan devletlere talep üzerine destek sağlamak ve yol göstermektedir.²³⁰

---

²²⁹ United Nations, “2015 NPT Review Conference prepared by the IAEA Secretariat on Activities of the International Atomic Energy Agency relevant to article III of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.2015/13”, 2015, (<https://undocs.org/NPT/CONF.2015/13>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²³⁰ United Nations, “2015 NPT Review Conference prepared by the IAEA Secretariat on Activities of the International Atomic Energy Agency relevant to article IV of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.2015/14”, 2015, § 4.3, 4.4, (<https://undocs.org/NPT/CONF.2015/14>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Factsheet”, (<https://www.un.org/en/conf/npt/2015/pdf/IAEA%20factsheet.pdf>, Erişim Tarihi: 25.09.2021).

C. 1991 NUNN-LUGAR MÜŞTEREK TEHDİT SINIRLAMA PROGRAMI

Nunn-Lugar Programı olarak da bilinen ABD Savunma Bakanlığı (*US Department of Defense*) Müşterek Tehdit Azaltma Programı (Cooperative Threat Reduction Program) (CTR), Sovyetler Birliği sonrası bağımsızlığını kazanan devletlerde kitle imhâ silahlarını ve kitle imhâ silahlarına ilişkin altyapı sistemlerini denetlemek ve sökümlerini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Kasım 1991’de Sovyetler Birliği Tehdit Azaltma Yasası’nın kabul edilmesiyle birlikte ABD Senatörleri Sam Nunn ve Richard Lugar tarafından kurulan program, eski Sovyet devletleri Rusya Federasyonu, Ukrayna, Belarus ve Kazakistan’da bulunan eski Sovyet nükleer cephanelikleri göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

Programın ana hedefleri şu şekilde ifade edilmektedir:

- Eski Sovyet Cumhuriyetleri toprakları üzerinde bulunan kitle imhâ silahları, tesisleri ve altyapı sistemlerinin denetlenmesi.
- Nükleer tesis ve silahların sökülmesi, nükleer materyallerin koruma altına alınması.
- Kitle imhâ silahlarına ilişkin olarak şeffaflığın artırılması, nükleer silahsızlanma anlaşmalarına ve yaygınlaşmayla mücadele faaliyetlerine bağlılığın daha yüksek standartlara göre sürdürülmesinin teşvik edilmesi.
- Kitle imhâ silahlarının yaygınlaşmasını önlemek amacıyla savunma ve askerî alanlarda işbirliğinin desteklenmesi.²³¹

CTR Programı, eski Sovyet cumhuriyetlerine kitle imhâ silahlarını ortadan kaldırılabilmelerini sağlayabilmek amacıyla ABD tarafından finansman ve uzmanlık sağlanabilmesi amacıyla kurulmuştur. CTR programı, en başta sadece nükleer malzemelerin emniyete alınması ve imhâsı ile depolanma alanlarının güvenliği gibi saha çalışmalarından eski Sovyet cumhuriyetleriyle askerî işbirliğinin geliştirilmesi de dahil olmak üzere kitle imhâ silahlarının denetimi ve ortadan kaldırılması ile güvenlik kontrollerine kadar genişletilmiştir. Daha sonra ise program Sovyet Cumhuriyetleri ile

---

²³¹ U.S. Department of State, “*Cooperative Threat Reduction Program*”, (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/rls/fs/187071.htm>, Erişim Tarihi: 30.09.2021).

sınırlı kalmamak üzere Güney Asya, Irak, Afganistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Cibuti, Kenya, Güney Afrika ve Uganda gibi devlet ve bölgelere de yayılmıştır.

Program doğrultusunda işbirliği ikili devletler arası, bölgesel ve küresel olmak üzere üç ana düzeyde gerçekleşmektedir. 2012 Nükleer Güvenlik Zirvesi'nde ABD Savunma Bakanlığı tarafından sunulan eski Sovyet Cumhuriyetleri ile birlikte yürütülen faaliyet raporu aşağıdaki gibidir:

Bölgesel Düzeyde İşbirliği Faâliyetleri:

- Kazakistan'da eski Sovyet Semipalatinsk nükleer deneme alanında bulunan silah düzeyinde nükleer malzemenin güvence altına alınabilmesi için Rusya Federasyonu ve Kazakistan ile ortaklık sağlanmıştır.
- 92 tren yükü nükleer savaş başlığının Rusya Savunma Bakanlığı tarafından konuşlandırıldığı yerlerden sökülme tesislerine veya daha güvenli depolama yerlerine taşınması desteklenmiştir.
- Kitle imhâ silahlarında kullanılabilir ve yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum içeren kullanılmış nükleer yakıtın hizmet dışı bırakılmış iki Rus Nükleer denizaltısından Mayak çekirdek materyal (nükleer bölünebilir malzeme) imhâ sahasına taşınması desteklenmiştir.
- Rusya'da bulunan 23 nükleer silah depolama sahasında güvenlik sistemlerinin bakım ve onarımı desteklenmiş ve dört sahada operasyonel kapasitenin denetlenmesi için saha faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Küresel Düzeyde İşbirliği Faâliyetleri:

- ABD Enerji Bakanlığı (*US Department of Energy*) ve müttefik devletler ile birlikte nükleer güvenlik uygulamalarına ilişkin ulusal ve bölgesel eğitim programlarına katkıda bulunmak amacıyla nükleer güvenlik merkezlerinin oluşturulması desteklenmiştir.
- Kitle imhâ silahlarının ve dolaşım halindeki nükleer malzemelerin tespiti ve önüne geçilmesi için daha kapsamlı uluslararası işbirliği sağlanması amacıyla CTR programının kapsamı genişletilmiştir.

- Rusya Savunma Bakanlığı ile birlikte 37 farklı nükleer güvenlik kursu düzenlenmiş, yeni nesil güvenlik teknolojileri için ortak bir program üzerinde Rusya Savunma Bakanlığı ile işbirliğine gidilmesi kararlaştırılmıştır.
- Nükleer Güvenlik Zirvesi süreci, IAEA Nükleer Güvenlik Destek Merkezleri Çalışma Grubu desteklenmiş, Kitle İmhâ Silahlarının ve Malzemelerinin Yayılmasına Karşı Küresel Ortaklık ve Nükleer Terörizmle Mücadele Küresel Girişimi'ne katılmaya karar verilmiştir.²³²

D. KİTLE İMHÂ SİLAHLARI VE MATERYALLERİNİN YAYILMASINA KARŞI KÜRESEL ORTAKLIK

G8 devletleri tarafından 27 Haziran 2002 tarihinde Kananaskis, Kanada'da yapılan bir deklarasyon sonucunda başlatılan Kitle İmhâ Silahlarının ve Materyallerinin Önüne Geçilmesine İlişkin Küresel Ortaklık, eski Sovyet cumhuriyetlerinin kitle imhâ silahlarından arındırılmasına yönelik olarak ABD öncülüğünde başlatılan Nunn-Lugar (CTR) programının devamı niteliğindedir. 2002'de Kanada'da başlatılan girişim doğrultusunda G8 devletlerinin terör grupları ve kitle imhâ silahları elde etme amacında olan devletlere karşı nükleer, radyolojik, biyolojik ve kimyasal silahlar ile hedefe ulaştırma araçlarıyla üretim ve destek ekipmanlarını elde etmelerine karşı projelerin uygulanması ve finansmanına devam edileceği ifade edilmiştir. Proje ilk başta Rusya Federasyonu'na karşı geliştirilmiş olmakla birlikte zaman içerisinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

1991 yılından itibaren Bağımsız Devletler Topluluğunun kitle imhâ silahlarını ortadan kaldırebilmeleri ve kitle imhâ silahları üretim programlarını durdurmaları amacıyla ABD tarafından başlatılan Nunn-Lugar Programı her ne kadar en başta sınırlı bir bölgeyi hedef alan dar kapsamlı bir silahsızlanma programı olsa da zaman içerisinde diğer devletler açısından da benimsenen bir dış politika ve bir ulusal güvenlik mekanizması haline gelmiştir. Bu doğrultuda 1990'lı yıllar boyunca Avrupa

---

²³² BRESOLIN, Justin / GAUTAM, Brenna, "The Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction Program", Center for Arms Control and Non-proliferation, 2014, (<https://armscontrolcenter.org/factsheet-the-nunn-lugar-cooperative-threat-reduction-program/>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).

Birliği devletleri dışında Kanada ve Japonya'da eski Sovyet cumhuriyetlerine ve yeni bağımsızlığını kazanan devletlere kitle imhâ silahlarından arınmaya yönelik destekleyici ve finanse edici faliyetlerde bulunmuşlardır. Bu açıdan özellikle Kanada ve Japonya tarafından sağlanan destek daha çok Rusya Federasyonu ile sınırlı kalmış olup kitle imhâ silahlarının evre ve insan sağlığına yönelik olası etkileriyle mücadele edebilmeye yöneliktir. Bu bakımdan ABD ve AB/Japonya/Kanada arasında program doğrultusunda yapılan antlaşmalar ABD ile Bağımsız Devletler Topluluğu yeleri ile yapılan Nunn-Lugar ikili antlaşmalarına kıyasla doğrudan kitle imhâ silahlarının önüne geçilmesine ilişkin daha esnek hak ve sorumluluklar ile koruma tedbirleri içermektedir.²³³

E. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER GÖZLEM, DENETİM VE İNCELEME KOMİSYONU

Birleşmiş Milletler zel Komisyonu (United Nations Special Commission) (UNSCOM), 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı'nın ardından Irak'ın sahip olduğu iddia edilen kitle imhâ silahlarının araştırılması için kurulmuştur. Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihli ve 687C sayılı kararı Irak'ın kitle imhâ silahları ve kitle imhâ silahlarında kullanılabilecek tüm malzeme ve tesislerin, teslimat araçları dahil imhâ etmesini zorunlu kılmış ve Irak'tan konuyla ilgili ayrıntılı bir rapor sunması istenmiştir. Irak'ın beyanların denetlenmesi amacıyla da UNSCOM görevlendirilmiŐ ve denetim faâliyetleri Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ile birlikte yrtlmştir.²³⁴

Güvenlik Konseyi açısından UNSCOM, bir devletin uluslararası hukuka aykırı bir Şekilde kitle imhâ silahlarına sahip olduğu iddiasıyla toprakları üzerinde yerinde denetimler ve incelemeler gerçekleştirilebilmesi amacıyla kurulmuŐ ilk yardımcı organdır. Mayıs 1991'de UNSCOM ilk yerinde teftiŐi gerçekleştirerek Irak'ın durumu değerlendirmeye başlamıştır. Irak tarafından yapılan beyanlar özellikle bilgi istenen

---

²³³ THORNTON, Charles L., *"The G8 Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction"*, The Non-proliferation Review, C. 9, S. 3, 2002, ss. 148-149.

²³⁴ United Nations, S.C. res. 687C, *"On Restoration of the Sovereignty, Independence and Territorial Integrity of Kuwait"*, S/RES/687C, 08/04/1991, Resolutions and Decisions of the Security Council 1991, Security Council Official Records: Forty-Sixth Year, S/INF/47, New York, 1993, ss. 11-15.

tesisler ve yerler hakkında yeterli açıklamadan yoksun kabul edildiği için UNSCOM çalışmalarını bu bildirilmemiş tesis ve diğer unsurlar üzerinde yoğunlaştırmıştır.²³⁵

Yapısal olarak, UNSCOM 4 ana departmandan oluşmaktadır. Yönetim Kurulu Başkanı İsveçli diplomat Rolf Ekéus ve yardımcısı ise ABD Dışişleri Bakanlığı (*US Department of State*) görevlisi Robert L. Galluci'dir. Ana departmanları ise Nükleer Grubu, Kimyasal-Biyolojik Grubu, Balistik Füze Grubu ve Uzun Süreli Uyumluluk Gözlemeleme grubudur. Asıl merkezi New York'ta bulunan BM Sekreterliği olmak üzere daha sonra komisyonun saha çalışmalarının desteklenmesi adına Bahreyn'de ayrıca bir merkez oluşturulmuştur. Yerinde denetim ekibi üyelerinin çoğu ise talep üzerine alanlarında uzman kuruluşlardan geçici olarak ve çoğunlukla batılı devletlerden görevlendirilmiştir.²³⁶

UNSCOM önceki denetim usullerinden farklı olarak daha önce hiçbir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yardımcı organında mevcut olmayan teknolojik imkânlardan faydalandırılmıştır. 1991 Ağustos ayında ABD UNSCOM'un yerinde inceleme çalışmalarını desteklemek ve Irak endüstriyel altyapısının izlemesini kolaylaştırmak adına OSI (ABD Hava Kuvvetleri Özel Araştırmalar Dairesi) planlamasında bir U-2 yüksek irtifa keşif uçağı görevlendirmiş ve daha sonra ise UNSCOM ayrıca bir askerî helikopter filosuyla da desteklenmiştir. Bu gelişmeler o ana kadar hukuken geçerli bir uluslararası denetim kurumu olarak kabul edilen UNSCOM'un aslında ABD güdümünde bir istihbarat örgütü olarak faaliyet gösterdiği şeklinde yorumlanarak çalışmalarının meşruiyetine gölge düşürmüş, denetimin sınırlarını aştığına yönelik iddialar gündeme gelmeye başlamıştır.²³⁷

---

²³⁵ United Nations, “UNSCOM Chronology”, (<https://www.un.org/Depts/unscom/Chronology/chronologyframe.htm>, Erişim Tarihi: 04.10.2021).

²³⁶ LACEY, Edward J., “*The UNSCOM Experience, Implications for U.S. Arms Control Policy*”, *Arms Control Today*, C. 26, S. 6, Washington, 1996, ss. 9-14. SUTTERLIN, James, “*Interview with Robert L. Gallucci*”, Yale-UN Oral History Project, United Nations, Dag Hammarskjöld Library, (<http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/89702/Gallucci03Feb98TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, Erişim Tarihi 04.10.2021).

²³⁷ POLMAR, Norman, *Spyplane, The U-2 History Declassified*, MBI Publishing Company, Osceola, Wisconsin, 2001, ss. 226-228.

Ekim 1991’de UNSCOM, Güvenlik Konseyi’ne ilk detaylı raporunu sunmuş ve raporda Irak tarafından sağlanan bilgilerin eksik ve yetersiz olduğu, işbirliği konusunda isteksiz davrandığı ve UNSCOM ile IAEA müfettişlerinin ayrıcalık ve dokunulmazlıklarının ihlâl edilmesi sebebiyle Irak’ın barışçıl niyetlerine güven duyulmadığı ifade edilmiştir. Haziran 1991’de Irak nükleer programının bildirilmemiş tesislerine inceleme yapılması amacıyla gönderilen teftiş ekibine Irak askerleri tarafından ateş açılması bu yöndeki şüpheleri güçlendirmiştir. Bu duruma yanıt olarak ise Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ise Irak’ın bu eylemlerine dikkat çeken 707 sayılı kararını onaylayarak ve önceki 687 (1991) sayılı karara atıf yaparak Irak’ın nükleer programı hakkında tekrar somut ve güvenilir bilgi vermesi ve UNSCOM ile IAEA denetimlerine izin verilmesi talep edilmiştir.²³⁸ Fakat karardan üç ay sonra yine Irak’ın nükleer programıyla ilgili olarak Bağdat’taki çeşitli tesislerde denetimler gerçekleştirilirken denetimi gerçekleştirilen yetkililer bir otoparkta kuşatılarak el konulan belgeler zorla geri alınmıştır.²³⁹ Bu olay bakımından belgelerde yer alan bilgilerin BM Güvenlik Konseyi veya Genel Kurulu’na değil fakat doğrudan Washington’a iletilmesi ve bu yolla krizin son bulmuş olması da UNSCOM çalışmalarının aslında birer istihbarat çalışması olduğu yönündeki şüpheleri kanımızca destekler niteliktedir.

UNSCOM her ne kadar elde ettiği veriler kapsamında Irak’ın bir kitle imhâ silahı programının varlığına ikna olmuş olsa da Irak tarafından çıkarıldığı iddia edilen zorluklar ve belirsizlikler ile Irak tarafından gerçekleştirildiği ispatlanan ancak maksadı tam olarak açıklanamayan biyolojik geliştirme ortamı ithalatının özellikle olası bir biyolojik silahlar programı ile ilişkilendirilebilmesine ve programın kapsamının anlaşılabilmesine engel olmuştur.²⁴⁰ Daha sonra Irak, devlet başkanı

---

²³⁸ United Nations, S.C. res. 707, “Iraq”, S/RES/707, 15/08/1991 Resolutions and Decisions of the Security Council 1991, Security Council Official Records: Forty-Sixth Year, S/INF/47, New York, 1993, ss. 22-24.

²³⁹ The New York Times, “44 U.N. Inspectors Freed by Iraq With Secret Nuclear Documents”, 28.09.1991, (<https://www.nytimes.com/1991/09/28/world/44-un-inspectors-freed-by-iraq-with-secret-nuclear-documents.html>, 04.10.2021).

²⁴⁰ United Nations, “Ninth-report under resolution 699, Note by the Secretary General, S/1995/1038”, 17.12.1995,

Saddam Hüseyin'in damadı general Hüseyin Kamel Hasan el-Mecit'in Ağustos 1995'te Ürdün'e iltica etmesi ve Irak'ın biyolojik silah programıyla ilgili belgeleri paylaşmasıyla birlikte Irak'ın bir biyolojik silah programı olduğunu açıkça kabul etmiş olsa da²⁴¹ söz konusu programın detayları yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı tam olarak tespit edilememiştir.²⁴²

UNSCOM, 1995'ten 1998'e kadar Irak'ın kitle imhâ silahları ve uzun menzilli silah programı ile ilgili olarak gizlendiği iddia edilen unsurları açıklığa kavuşturmak için artan düzeyde bir dizi yeni yerinde teftiş çalışmasına başlamıştır. Bu incelemeler şu şekildedir: Irak'ın kitle imhâ silahlarını ve diğer silahları imhâ ettiğini ve gömdüğünü iddia ettiği yerlerde keşifler ve kazılar gerçekleştirilmesi (Saddam Hüseyin'in sarayı da dahil olmak üzere) ve konu hakkında bilgi sahibi olduğu düşünülen Iraklı personelle görüşmeler yapılması. Bu duruma karşı Irak ise artan incelemeye tepki göstermiş ve UNSCOM faaliyetlerini engellemek için çalışmalarda bulunmuştur. Kasım 1997'de denetime katılan ABD vatandaşları sınır dışı edilmiş ve UNSCOM'un denetim yetkisi reddedilmiştir. Her ne kadar olaydan sonra BM Genel Sekreteri Kofi Annan Irak'a gitmiş ve Irak tarafı ile yeni bir anlaşmaya varabilmiş olsa da bu gelişme somut durumu çok az etkileyebilmiştir.²⁴³

Kasım 1998'de Irak, UNSCOM'un bir casusluk örgütü olduğunu öne sürerek tüm işbirliğini reddetmiştir. UNSCOM'un denetim faaliyetleri konusunda batılı devletler ve özellikle ABD'den aldığı ve açıkça istihbarat olarak kabul edilebilen destekler ve

---

(<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N95/405/01/pdf/N9540501.pdf?OpenElement>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁴¹ United Nations, Letter Dated 27 January 1999 From the Permanent Representatives of the Netherlands and Slovenia to the United Nations Addressed to the President of the Security Council, S/1999/94, 29/01/1999, § 37,

(<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/023/71/img/N9902371.pdf?OpenElement>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁴² United Nations, "Note by the Secretary General, Report of the Secretary-General on the activities of the Special Commission established by the Secretary-General pursuant to paragraph 9 (b) (i) of resolution 687 (1991), S/1997/774", 06/10/1997, (<https://undocs.org/S/1997/774>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁴³ DE JONGE OUDRAAT, Chantal, "UNSCOM: Between Iraq and a Hard Place", European Journal of International Law, C. 13, S. 1, 2002, ss. 139-152.

UNSCOM yönetimindeki kişilerin ABD'ye siyâsi yönden yakınlığı göz önünde bulundurulduğunda iddialar kanımızca kısmen doğrudur. Daha sonra ABD öncülüğündeki Koalisyon güçlerinin Irak'ı denetim konusunda "işbirliğine" zorlama amaçlı olarak havadan bombardımanı ve Irak'ın yine UNSCOM'un denetim yetkilerini kabul etmemesi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi yeniden kara verme sürecindeyken Irak'ın bir yıl boyunca sadece uzaktan gözlemlenebilmesine imkân vermiştir. Sonuçta UNSCOM 1999 yılında 1284 sayılı Güvenlik Konseyi kararıyla lağvedilmiş ve bu durum da kendisinin aslında bir istihbarat örgütü olduğu yönündeki tartışmalara son vermiştir. Irak'ın kitle imhâ silahlarına sahip olduğu yönünde yapılan denetim faâliyetleri bu yönde bir programın varlığı konusunda bir takım deliller elde edebilmekle birlikte gerek UNSCOM'un denetim yetkileri ve kapsamı konusunda Irak'la yaşanan ve zaman zaman birer uluslararası kriz halini alan uzlaşmazlıklar ve gerekse gizlendiği iddia edilen bilgiler sebebiyle Irak'ın kitle imhâ silahları programının kapsamını kesin olarak ispatlamaya yeterli olamamıştır.²⁴⁴

17 Aralık 1999 tarih ve 1284 sayılı kararla UNSCOM lağvedilmiş ve yerine Birleşmiş Milletler Gözetim, Denetim ve İnceleme Komisyonu (UNMOVIC) oluşturulmuştur. Yeni organ, UNSCOM'un sorumluluklarını devralmakla birlikte Devam Eden Gözetim ve Denetleme (Ongoing Monitoring and Verification) (OMV) sistemi güçlendirilerek, (R-OMV) sistemine geçilmiş ve bu açıdan özellikle Nükleer ile ilgili meselelerde IAEA daha fazla yetkilendirilmiştir. Eski IAEA Genel Sekreteri Hans Blix UNMOVIC'in icrâî başkanı olarak seçilmiş ve 16 üyeli 3 ayda bir toplantı gerçekleştiren yeni bir komisyon oluşturulmuştur.²⁴⁵

UNMOVIC büyük ölçüde UNSCOM'un personeli, ekipmanları, arşiv kayıtları ve deneyiminden faydalanmıştır. Çalışma prensipleri ve şekli yönünden ise UNSCOM'un tarafsız bir denetim kurumu olmadığı yönündeki negatif eleştiriler ve belirli devletlere yakınlığı yönündeki iddialar göz önünde bulundurulduğunda birtakım yeni çalışma

---

²⁴⁴ United Nations, S.C. res. 1284, "On Establishment of the UN Monitoring, Verification and Inspection Commission (UNMOVIC)", S/RES/1284, 17/12/1999, Resolutions and Decisions of the Security Council 1999, Security Council Official Records: Fifty-Fourth Year, S/INF/55, New York, 2001, ss. 109-115.

²⁴⁵ RICE, Matthew, "Blix Assumes Charge of UNMOVIC; Security Council Debates Oil-for-Food", Arms Control Today, C. 30, S. 3, 2000, ss. 25-26.

ilkeleri benimsenmiştir. Denetimleri yerine getirecek olan müfettişler resmî BM görevlisi sayılmış ve uluslararası toplum adına ortak hareket edilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Hans Blix tarafından Washington'a yönelik tek yönlü bir istihbarat kaynağı olarak ifade edilen icrâî başkan yardımcılığı makamı lağvedilmiştir. Bu durumda kanımızca öncekine kıyasla fazla bir farklılık olmamakla birlikte var olan tek kayda değer değişiklik, istihbarat servislerinin müdahil olduğu yönündeki eleştirileri bertaraf etmek adına devlet yetkililerinin UNSCOM örneğinin aksine geçici birer BM yetkilisi olarak kabul edilmeleridir.

UNMOVIC bakımından bir diğer yenilik ise uzmanlık gerektiren konularda daha analitik çalışma ve uzman denetim ekiplerinin oluşturulması ve bu yolla bazı kitle imhâ silahlarının (iddia edildiği şekilde Irak örneğinde olduğu gibi) gözden kaçmasını önlemek adına eğitim kursları ve programlarının tasarlanmasıdır. Bu bakımdan UNSCOM ile UNMOVIC arasındaki en temel fark, UNMOVIC'in denetim için öncelikli yerleri belirlemek adına üç yıllık bir bekleme süresi kullanabilmesi, bu süre içerisinde Irak'ın kitle imhâ silah programı hakkındaki UNSCOM'un edindiği büyük miktardaki verinin dikkatli ve özenli bir biçimde analiz edilmesi ve UNSCOM'un edindiği deneyimlerden faydalanılarak, gözlem ve denetleme yöntemlerinin geliştirilmesi olarak ifade edilmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin 1284(A) sayılı kararında da belirtildiği üzere, UNMOVIC, "çözülmemiş silahsızlanma sorunları ve kalan önemli silahsızlanma görevlerinin yerine getirilmesi" adına Irak'ın kitle imhâ silahları programları dahilinde gizli kalanların açığa çıkarılması ve değerlendirilmesi için oluşturulmuştur.

UNMOVIC'in oluşturulmasıyla birlikte denetçilerin Irak'a geri dönmesine izin verilmesi konusunda ilk uluslararası baskılar 2002'nin başlarında Birleşik Krallık ve ABD tarafından gerçekleştirilmiştir. Baskılar özellikle 2002 Eylül ayında Irak'ın uranyum zenginleştirme santrifüjlerinde kullanılmak üzere alüminyum boru ithal ettiği iddiası üzerine şiddetlenmiş ve 8 Kasım 2002'de Güvenlik Konseyi oybirliğiyle 1441 sayılı kararı kabul ederek Irak'ın kendi sınırları içerisinde maddî ihlâl içerisinde olduğunu ilan edip UNMOVIC ve IAEA ile derhal, koşulsuz ve aktif olarak işbirliğine ve tesislere herhangi bir erişim talebinde engelsiz, koşulsuz ve sınırsız erişim hakkı ile yeraltı ve yer üstü alanlar, tesisler, binalar, ekipmanlar, kayıtlar ve denetlenmek istenen nakil araçlarına erişim hakkı tanınması talep edilmiştir. Karar UNMOVIC ve

IAEA'ya şüphelenilen bölgelerin etrafında araç trafiğine ve uçuşa yasak bölgeler ilan etme, bu bölgelerde tespit edilen araç, silah, malzeme ve kayıtlara el koyma, ilgililerle Iraklı yetkililerin gözetiminde olmaksızın görüşmelerde bulunma hakkı tanıyarak denetim müfettişlerinin kaldıkları ve faaliyet yürüttükleri bölgelerin BM muhafızları tarafından korunmasını güvence altına almış, UNMOVIC ile IAEA personelinin Irak'a giriş ve çıkışlarda engelsiz bir biçimde herhangi bir ekipmanı yanlarında götürmesini mümkün kılmıştır.²⁴⁶

Buradan hareketle UNMOVIC'in denetim usulünün UNSCOM'a kıyasla son derece zorlayıcı olduğu ifade edilmelidir. Söz konusu zorlayıcılık denetimin hukuka uygunluğunu tartışmaya açmaktadır. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 7. bölümüne atıf yapılarak oybirliği ile kabul edilen 1441 sayılı karar ile ilk defa son derece sert bir ifade şekli kullanılarak 1441 sayılı karar ile herhangi bir noktada uyumlu hareket edilmemesi noktasında söz konusu durumun Irak'ın yükümlülüklerine ilişkin daha ileri bir maddî ihlâl kabul edileceği ve durumun derhal Güvenlik Konseyi'ne değerlendirilmek üzere bildirilmesi gerektiği, bu durumun ciddî sonuçlarının olabileceği ifade edilmiştir. Söz konusu kararda yer alan ifade ilk kez bir Güvenlik Konseyi kararında güç kullanımına atıf yapıldığı şeklinde yorumlanmıştır.

1441 sayılı karar Irak'a karara uyma konusunda 7 günlük bir bildirimde bulunma süresi, silah geliştirme programlarının tüm yönleriyle ilgili doğru, tam ve eksiksiz beyanda bulunması için ise 30 gün süre tanımıştır. UNMOVIC, karardan itibaren 45 gün içinde denetimlere başlayacak ve Güvenlik Konseyi ise bundan 60 gün sonra, gereken hallerde ise (Irak'ın işbirliği içerisinde hareket etmemesi durumunda) daha önce toplanarak durum değerlendirmesi yapabilecektir. 13 Kasım 2002'de Irak, Güvenlik Konseyi'ne koşulsuz uyma kararını bildirmesi ile birlikte 30 kişilik bir ekip Iraklı yetkililerle pratik düzenlemeler (denetim müfettişlerinin kalacağı tesisler, lojistik düzenlemeler) konusunda görüşmek amacıyla 18 Kasım'da yola çıkmış ve 7 Aralık'ta Irak'ın kitle imhâ silahları programını açıklama konusunda son tarihten 24

---

²⁴⁶ United Nations, S.C. res. 1441, "On Decision to Set Up an Enhanced Inspection Regime to Ensure Iraq's Compliance of its Disarmament Obligations", S/RES/1441, 08.11.2002, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2002-31 July 2003, Security Council Official Records, S/INF/58, New York, 2003, ss. 114-120.

saat önce Irak, 11.807 sayfa belge, 352 sayfa ek ve 529 megabayt veri ile kısmen Arapça olma üzere detaylı ve teknik bir beyanda bulunmuştur.²⁴⁷

F. 1540 KOMİTESİ

28 Nisan 2004 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kitle imhâ silahlarının yayılmasını önlemeyi ve özellikle de devlet dışı aktörlerin eline geçmesini amaçlayan 1540 sayılı kararı kabul etmiştir. Karar devletlere devletler arasında ve devlet dışı aktörlere kitle imhâ silahlarının yayılmasını önlemeyi hedefleyen aktif yükümlülükler getirmektedir.

1540 sayılı karar kitle imhâ silahlarının ve hedefe ulaştırma vâsıtalarının yayılmasını önlemek amacıyla özellikle devlet dışı aktörlerin üzerinde durmaktadır. Bu yaklaşım bakımından karar tarihinde henüz yeni gerçekleşen 11 Eylül 2001 terör saldırıları ve Abdul Quadeer Khan'ın nükleer materyal kaçakçılık ağının ortaya çıkarılmasının büyük etkisi vardır.^{248 249} 1540 sayılı karar devlet dışı aktörlerin nükleer materyallere olan talepleri, terörist grupların kitle imhâ silahı üretme imkânlarına sahip olmalarının uluslararası barış ve güvenlik ortamı açısından kabul edilemezliğini vurgulayarak bu tür faâliyetlerin önüne geçmeyi amaçlayan kapsamlı ve sistematik bir denetim rejimi oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1540 sayılı kararı kabul ederken Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. bölümü hükümlerini göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. İlgili hükümler bakımından karar uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması

---

²⁴⁷ FINDLAY, Trevor, *"The Lessons of UNSCOM and UNMOVIC"*, VERTIC Yearbook 2004, London, 2004, ss. 65-86,

CLEMINSON, Ron, *"International Verification Of WMD Proliferation: Applying Unmovic's Legacy"*, Journal of Military and Strategic Studies, 2007, C. 9, S. 3, (<https://jmss.org/article/view/57689/43359>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

²⁴⁸ Arms Control Association, *"Non-Proliferation Policy and the War on Terrorism"*, (<https://www.armscontrol.org/act/2001-10/features/non-proliferation-policy-war-terrorism>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

²⁴⁹ Arms Control Association, *"Closing Pandora's Box: Pakistan's Role in Nuclear Proliferation"*, (<https://www.armscontrol.org/act/2004-04/features/closing-pandoras-box-pakistans-role-nuclear-proliferation>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

ve tehditlere karşı konulması adına Birleşmiş Milletler'e üye devletlere iç hukuklarında yasal olarak bağlayıcı önlemler alınması yükümlülüğünü getirmektedir. Terör örgütlerine herhangi bir şekilde kitle imhâ silahları elde etme konusunda destek vermekten kaçınılması, terör örgütlerinin faaliyetlerini yasaklayan iç hukukî mevzuatın kabul edilmesi ve uygulanmaya konulması, her türlü kitle imhâ silahlarının elde edilmesi ve edinme çalışmalarına desteğin yasaklanması, var olan kitle imhâ silahları ile ilgili kayıtların tutulması ve nükleer malzemelerin güvenliğine ilişkin etkin tedbirler alınması, ihracat ve sınır kontrolleri ile kitle imhâ silahlarıyla ilgili ekipman, mal ve teknolojilerin yasa dışı ihracatının ve terörist gruplara ulaştırılmasının önlenmesi 1540 sayılı kararda yer alan başlıca unsurlardır.

Kararın uygulanması amacıyla oluşturulan *ad hoc* komite ise 1540 Komitesi'dir. Komite'nin başlıca görevleri 1540 sayılı kararın uygulanması adına üye devletlerden gelen raporlar üzerine o zamana kadar atılan adımları gözden geçirerek gelecekte kitle imhâ silahlarıyla mücadele bakımından neler yapılması gerektiği konusunda kararlar almak ve uygulamaya koymaktır.²⁵⁰

1540 Komitesi'nin ilk görev süresi Nisan 2006'da sona ermiştir. Bu dönemde komite 1540 sayılı kararın uygulanışı konusunda Ekim 2004'e kadar raporlar talep etmiş ve raporların hazırlanma usullerine ilişkin olarak bazı yol haritaları yayınlamıştır. Daha sonra ise Komite 1540 sayılı karar doğrultusunda bir sistem geliştirerek (1540 Matrisleri) gelen raporları bu sisteme göre incelemeye almış ve sonucunda da kitle imhâ silahlarıyla mücadelede atılan adımlar konusunda bir veri havuzu oluşturmuştur.²⁵¹ 30 Mayıs 2006 tarihine kadar Birleşmiş Milletlere taraf 129 devlet ve Avrupa Birliği Komite'ye raporlar sunmuş olmakla birlikte herhangi bir cevapta bulunmayan devlet sayısı 62'dir.

---

²⁵⁰ United Nations, "1540 Committee, Security Council Committee Established Pursuant to Resolution 1540 (2004), National Reports", (<https://www.un.org/en/sc/1540/national-implementation/national-reports.shtml>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

²⁵¹ United Nations, "1540 Committee, Guidelines for Reporting", (<https://www.un.org/en/sc/1540/national-implementation/guidelines-for-reporting.shtml>, Erişim Tarihi:10.10.2021).

Nisan 2006'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1673 sayılı kararı ile komitenin görev süresini iki yıl daha uzatmıştır. Güvenlik Konseyi kararda 1540 sayılı kararın uygulanması bakımından üye devletlerden gelen raporların doğrultusunda verilerin derlenmesi çabalarını yoğunlaştırması teşvik ederek kararın tüm yönleriyle uygulanışı bakımından ilerleme, diyalog, yardımlaşma ve işbirliğinin üzerinde durulmuştur.²⁵²

19 Mayıs 2006'da Komite, internet sitesinde 124 üye devlet ve Avrupa Birliği devletleri tarafından sağlanan veriler doğrultusunda devletlerin nükleer silahların yayılmasını önleme hakkındaki ulusal mevzuat ve yönetmelikleri yayınlamıştır. Her ne kadar Komite bu veri tabanını düzenli olarak güncellemeyi hedeflemiş olsa da 2007 yılından beri herhangi bir güncelleme söz konusu olmamıştır.²⁵³

1540 sayılı karar doğrultusunda raporlama yükümlülüğüne uyulmaması bakımından herhangi bir müeyyide öngörülmemiş olmakla birlikte durum raporu sunmayan devletler bakımından uyumluluk programları öngörülmüştür.²⁵⁴

25 Nisan 2008 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 1540 Komitesi'nin görev 25 Nisan 2011'e kadar üç yıl daha uzatan 1810 sayılı kararı kabul etmiştir. Güvenlik Konseyi kararda 1540 Komitesini özellikle teknik konularda yardım ve işbirliğini kolaylaştırıcı adımlar atmaya çağırılmış ve 1540 (2004) sayılı kararın

---

²⁵² United Nations, S.C. res. 1673, "*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*", S/RES/1673, 27/04/2006, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2005 – 31 July 2006, Security Council Official Records, S/INF/61, New York, 2006, ss. 250-251.

²⁵³ United Nations, 1540 Committee, "*List of Legislative Documents*", (<https://www.un.org/en/sc/1540/national-implementation/legislative-database/list-of-legislative-documents.shtml>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

²⁵⁴ POMPER, Miles A. / CRAIL, Peter, "*Keeping WMD From Terrorists: An Interview with 1540 Committee Chairman Ambassador Peter Burian*", Arms Control Today, C. 37, S. 9, 2007, ss. 21-24.

uygulama durumunun kapsamlı bir inceleme- değerlendirmesini talep etmiş,²⁵⁵ talebe yönelik kapsamlı rapor ise 1 Şubat 2010'da yayınlanmıştır.²⁵⁶

20 Nisan 2011'de Güvenlik Konseyi, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ve bunların hedefe ulaştırma araçlarının yayılmasının uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturduğunu tekrar onaylayan 1977 sayılı kararı kabul etmiş ve 1540 Komitesi'nin görev süresini 2021 yılına kadar 10 yıl boyunca uzatmıştır. 1977 sayılı karar ayrıca, biri beş yıl sonra ve diğeri Komitenin görev süresinin yenilenmesinden önce olmak üzere iki kapsamlı inceleme daha öngörmektedir.²⁵⁷ Kararda yer alan teknik konularda işbirliğinin desteklenmesi bakımından ise 29 Haziran 2012 tarihinde Güvenlik Konseyi, 1540 Komitesi'nin çalışmalarını destekleyen Uzmanlar Grubu'nun üye sayısını sekizden dokuza çıkararak 2055 (2012) sayılı kararı kabul etmiştir.²⁵⁸

2016 yılındaki kapsamlı değerlendirme raporunun Güvenlik Konseyi'ne sunulmasının ardından²⁵⁹ 2325 sayılı karar 15 Aralık 2016 tarihinde oybirliğiyle kabul edilerek 1540 sayılı karardaki yükümlülüklerin onaylanmasının yanında tüm devletleri 1540 (2004) sayılı kararın tam olarak uygulanmasını sağlamak için çabaların yoğunlaştırılmasına, denetim alanında uygun tedbirlerin alınmasına ve teknik

---

²⁵⁵ United Nations, S.C. res. 1810, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, S/RES/1810, 25/04/2008, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2007 – 31 July 2008, Security Council Official Records, S/INF/63, New York, 2008, ss. 190-193.

²⁵⁶ United Nations, “*Final document on the 2009 comprehensive review of the status of implementation of Security Council resolution 1540 (2004): key findings and recommendations*”, Letter dated 29 January 2010 from the Chairman of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004) addressed to the President of the Security Council, S/2010/52, 01.02.2010.

²⁵⁷ United Nations, S.C. res. 1977, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, S/RES/1977, 20/04/2011 Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2010 – 31 July 2011, Security Council Official Records, S/INF/66, New York, 2011, ss. 293-297.

²⁵⁸ United Nations, S.C. res. 2055, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, S/RES/2055, 29/06/2012 Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2011 – 31 July 2012, Security Council Official Records, S/INF/67, New York, 2012, ss. 293-297.

²⁵⁹ United Nations, “*Final Document on the 2016 Comprehensive Review of the Status of Implementation of Resolution 1540 (2004)*, Letter dated 9 December 2016 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004) addressed to the President of the Security Council, S/2016/1038”, 09.12.2016, (<https://undocs.org/S/2016/1038>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

konularda iş birliğinin güçlendirilmesine odaklanmaya çağırılmaktadır.²⁶⁰ Komitenin görev süresi daha sonra 2572 (2021) sayılı karar ile 28 Şubat 2022'ye kadar oybirliğiyle tekrar uzatılmış²⁶¹, fakat 1540 (2004) sayılı kararın uygulanma durumuna ilişkin kapsamlı inceleme raporunun Güvenlik Konseyi'ne sunulması COVID-19 salgını nedeniyle 2020'de ertelenmiştir.²⁶²

1540 sayılı kararın uygulanması ve 1540 Komitesi'nin faaliyetleri ile çalışma usulleri değerlendirilirken kararın asıl hedefinin devlet dışı aktörlerin kitle imhâ silahları sahibi olmasının önüne geçilmesi olduğu unutulmamalıdır. Devlet dışı aktörlerin, özellikle de terör örgütlerinin kitle imhâ silahları edinme konusunda izleyecekleri yol bir devletin aynı konuda izleyeceği yoldan farklıdır. Bu nedenle de devletler tarafından nükleer silahların yayılmasını önlemek için tasarlanmış prosedürler, düzenlemeler ve kontroller, devlet dışı aktörleri durdurmak bakımından uygun ve uygulanabilir olmalıdır.

Genel olarak devlet dışı aktörler başlangıçta devletlerin de silahlanmak için ihtiyaç duyduğu aynı üç unsura ihtiyaç duyarlar. Bunlar ham madde, ekipman ve uzmanlıktır. Ancak, üretim veya tedarik konusunda devlet dışı aktörler açısından büyük farklılıklar söz konusudur. Uzmanlık bu bakımdan en kritik konu olarak karşımıza çıkmaktadır çünkü ne yaptığını bilen bir kimse olmadan, bileşenlerin bir araya getirilmesi geniş maddî ve insan kaynaklarına sahip olan devletlere kıyasla son derece daha zordur. Nükleer silahların önlenmesi rejimi açısından uzmanlık kontrol edilmesi en zor olanıdır çünkü izleme teknikleri ve denetim yöntemleri madde ve ekipmanların transferlerini daha rahat takip edebilmekteyken bilginin hareketi

---

²⁶⁰ United Nations, S.C. res. 2325, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, S/RES/2325, 15/12/2016, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2015 – 31 December 2016, Security Council Official Records, S/INF/71, New York, 2018, ss. 478-482.

²⁶¹ United Nations, S.C. res. 2572, “*Non-proliferation of weapons of mass destruction. Letter from the President of the Council on the voting outcome (S/2021/393) and voting details (S/2021/400)*”, S/RES/2572, 22/04/2021 Resolutions and Decisions of the Security Council 2021, Security Council Official Records, S/INF/76, New York, 2021.

²⁶² United Nations, “*Press release by the Chair of the 1540 Committee on the postponement of the 2021 Comprehensive Review of the status of implementation of resolution 1540 (2004)*”, (<https://www.un.org/press/en/2020/sc14287.doc.htm>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

(kitaplar, planlar, internet yayınları veya bilim adamları olabilir) hızla küreselleşen bir dünyada giderek daha da zorlaşmaktadır.

Abdul Quadeer Khan örneğinde de olduğu gibi istihbarat servisleri ve polis teşkilatları, uzman kimselerin faaliyetlerini takip ederler ve bilgi edinirler. Her ne kadar istihbarat verilerinin denetimin hukukî niteliği konusundaki yeri tartışmalı olsa da IAEA veya 1540 Komitesi gibi kurumlar uygulamada açıkça bu tarz bilgilere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu bakımdan sakıncalar ve gereklilikler bir arada değerlendirildiğinde istihbarat servislerinin denetim kurumlarıyla bilgi paylaşımı sık başvurulan bir yol olmamaktadır.²⁶³

1540 Komitesi'nin faaliyetleri bakımından devletler arası işbirliği çalışmaların temelini teşkil etmektedir. 1540 Komitesi'ne sunulan ulusal raporlar kitle imhâ silahlarıyla mücadelede devletler ve kurum arası işbirliğinin en belirgin örneği ve ölçütüdür. 1540 Komitesi örneğinde de olduğu gibi belirli işbirliği belirli bir standarda göre uygulanabildiğinde olumlu sonuç verebilmektedir. İşbirliğine olan katkı ve istekliliğin istenen düzeyde olmaması durumunda ise çalışmalar sonuçsuz kalabilmektedir. Bu açılardan 1540 sayılı karar ve onaylandığı sonraki kararlar özellikle teknik konularda işbirliğinin genişletilmesine özellikle vurgu yaparak 1540 Komitesi'ni teknik konularda eğitim ve yardım sistemini güçlendirmeye dâvet etmektedir. Denetimde uluslararası işbirliğini güçlendirme çalışmaları açısından 1540 Komitesi destek talep eden devletlerin ihtiyaçları doğrultusunda kendilerine rehberlik edebilme amacıyla uzman gruplarından ve kendi iç değerlendirme ile raporlama mekanizmalarından faydalanmaktadır. Bütün bu usul ve esaslar doğrultusunda 1540 Komitesi günümüzde Birleşmiş Milletler'e üye devletlere kitle imhâ silahları ve küresel terörizmle mücadele edebilmek açısından uluslararası bir destek ve yardımlaşma kurumu olarak faaliyet göstermektedir. Bu bakımdan kanımızca önemli bir rol üstlenen 1540 Komitesi Birleşmiş Milletler internet sitesinde devletlerin kitle imhâ silahlarına ilişkin ulusal hukukî düzenlemelerini yayınlamanın ötesine geçerek

---

²⁶³ WEINER, Allen S. / BRAUN, Chaim / MAY, Michael / SPEED, Roger, "Enhancing Implementation of U.N. Security Council Resolution 1540", Center for International Security and Cooperation Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University, 2007, (https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/1540_Final_Report_w_cvr.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

devletlere etkin iç hukuk düzenlemeleri oluşturulabilmeleri adına teknik yardımlaşma konusunda daha aktif bir biçimde faaliyet göstermelidir. Elbette ki bu aşamada söz konusu devletlerin coğrafyaları, teknik ve endüstriyel durumları, kitle imhâ silahlarına sahip olup olmadıkları, devlet dışı aktörlerle süregelen mücadeleleri ve etkileşimleri ayrıntılı bir biçimde değerlendirmeye alınmalıdır.

IV. İCRÂÎ ÇERÇEVE

A. Denetim Türleri

1. Bireysel ve Toplu Denetim

Bireysel denetim bir devletin diğer devletlerden herhangi bir beklenti, baskı veya benzer şekilde silahlanmadan vazgeçme yönünde bir girişim beklemezsin tamamen kendi iradesi doğrultusunda silahlanmadan vazgeçmesi ve buna ilişkin olarak kendi iç hukukunda tedbirler alması ve hayata geçirmesine karşılık gelmektedir. Bireysel denetim fikri özellikle XX. asrın ikinci yarısında nükleer silahların varlığı karşısında ortaya çıkan barış hareketleri doğrultusunda gündeme gelmiştir. Toplu denetim kurumu ise devletlerin antlaşmalar ve protokoller temelinde ve özellikle genel ve tam silahsızlanma fikri kapsamında silahsızlanmaya ilişkin ortak bir irade çerçevesinde kararlar almaları ve bu kararlar ışığında denetimin iki veya çok taraflı şekillerde hayata geçirilmesine karşılık gelmektedir.

Bireysel ve toplu denetim kavramları arasında kesin bir ayırım söz konusu değildir. Bu iki kurum günümüzde birbirini tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir. S-10/2 sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı § 41'de ilk defa bireysel denetime ve silahsızlanmaya olan katkılarına yer vermektedir. Genel Kurul ilgili kararında bireysel denetimin önemini vurgulamakla birlikte kapsamı hakkında ayrıntılı bilgi vermemiş, bireysel denetim konusunda genel olarak yapılabilecekleri ifade etmekle yetinmiştir. Devletlerin kendi iradeleri doğrultusunda askerî harcamalarını ve asker sayılarını azaltılmaları, belirli silah türlerinde ve sayılarında kesintilere gitmeleri, silahlanma programlarının ertelenmesi ve durdurulması, savaş veya askerî çatışma durumunda kitle imhâ silahlarının öncelikli veya kesin olarak kullanılmamasına yönelik politikalar

oluşturulması, nükleer silahlardan arındırılmış bölgeler ve çeşitli askerî programlarda gidilmesi öngörülen kısıtlamalar bireysel olarak devletlerin başvurulabilecekleri tedbirler arasında ifade edilmektedir.

Birleşmiş Milletler silahsızlanma konulu 1978 özel birleşimi gerek bireysel gerekse toplu silahsızlanma ve denetimler konusunda belirleyici olan faktörün ilgili devletin siyasî iradesi olduğunu vurgulamaktadır. Devletlerin ancak yeterli siyasî motivasyonun varlığı durumunda silahlanma yarışını sona erdirebilecekleri ifade etmektedir. Bu açıdan özellikle toplu denetim söz konusu olduğunda ilgili antlaşmayı müzâkere eden taraflar arasında aşılması gereken birtakım engeller söz konusu olabilmektedir. Farklı siyasî ve idarî rejimler, coğrafi farklılıklar, farklı jeopolitik ve askerî stratejiler ile askerî branşlara dayalı farklılıklar toplu denetim rejimlerinde özellikle aşılması gereken güçlükler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan toplu silahsızlanma ve denetim rejimlerinin oluşturulması sürecinde karşımıza çıkabilecek yukarıda sayılan unsurlar bireysel silahsızlanma ve denetimde söz konusu olmamaktadır.

Özellikle nükleer silahsızlanma konusunda sadece uluslararası antlaşmalar yoluyla değil aynı zamanda gelişmiş tek taraflı tedbirlerle diğer devletler ya da uluslararası kurumlardan bir tepki veya müdahale beklenmeksizin silahsızlanma konusunda adımlar atılması olumlu karşılanmaktadır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 38/183 J²⁶⁴ sayılı kararının ifade ettiği şekliyle tek taraflı nükleer silahsızlanmanın benimsenmesini teşvik etmek ve devletlerin güvenlik hakkını kısıtlamaksızın kararlaştırılacak silahsızlanma tedbirleri silahsızlanmanın denetlenmesine ilişkin ikili ve çok taraflı müzâkereleri teşvik etmekte ve tamamlamaktadır.²⁶⁵

---

²⁶⁴ United Nations, G.A. res. 38/183J, “*Unilateral Nuclear Disarmament Measures*”, A/RES/38/183J, 20/12/1983, Resolutions adopted by the General Assembly during its thirty-eighth session, 20 September-20 December 1983 and 26 June 1984, General Assembly Official Records, thirty-eighth session, Supplement No:47, A/38/47, United Nations, New York, 2018, ss. 72-82.

²⁶⁵ United Nations, Department for Disarmament Affairs, *Unilateral Nuclear Disarmament Measures*, Report of the Secretary General, A/39/516, United Nations, New York, 1985, ss. 1-2.

2. Tek Taraflı Denetim ve İşbirliğine Dayalı Denetim

Denetim genel ve tam silahsızlanma hedefine ulaşılması ve uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunmasına hizmet eden bir araçtır. Denetim devletlerin silahsızlanma konusunda herhangi bir uluslararası yükümlülüğünü ihlâl edip etmediği konusunda bir yargıya varmak için verilerin toplanması, derlenmesi ve analizi ile bir hukukî sonuca varma sürecidir. Denetime ilişkin uluslararası yükümlülükler antlaşmalardan, protokollerden, çeşitli düzenlemelerden veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gibi uluslararası organlarının kararlarından doğabilir.²⁶⁶

Silahsızlanma rejimlerinin çoğu uluslararası hukuk açısından bağlayıcı denetim prosedürleri ve metodolojilerini içerecek şekilde tasarlanmışlardır. Söz konusu denetim prosedür ve rejimleri devletler açısından iki veya çok taraflı şekilde ve uluslararası kurumlar vâsıtasıyla hayata geçirilebilecek biçimde söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan denetimin tek taraflı olarak hayata geçirilmesinden ziyade uluslararası işbirliğine dayalı olarak hayata geçirilmesi daha sıklıkla başvurulan bir yöntemdir. Bunun asıl nedeni, denetimi hayata geçirecek olan devletler açısından sınırlı ulusal kapasiteye sahip olmak ve devletlerin denetim ve gözleme faaliyetleri yürütmek için maddî ve insan kaynaklarına ihtiyaç duymalarıdır. Bu bakımdan özellikle bazı denetim biçimleri maliyetli olabilmekte, teknik konularda uzmanlık gerektirebilmektedir. Uluslararası toplumun saygın bir üyesi olmak ve uluslararası toplumun desteğini kazanabilmek açısından da devletler çok taraflı antlaşmalar ve uluslararası kurumlar aracılığıyla hayata geçirilen denetim rejimlerinde yer almak konusunda daha istekli davranmaktadırlar.²⁶⁷

Günümüzde silahsızlanmaya ilişkin tüm antlaşmalar açısından geçerli tek bir denetim rejimi söz konusu değildir. Bu sebeple her somut örnek bakımından taraf devletler her düzenleme ve antlaşma bakımından bir dizi denetim yöntemi arasından seçim yapmak durumunda kalmaktadırlar. Denetime ilişkin düzenlemenin tasarlanma biçimi, yükümlülüklerin doğası ve denetlenecek faaliyetler, ulusal güvenliğe dair

---

²⁶⁶ KIERUF, ss.12-13.

²⁶⁷ PATEL, Sundera J., “*Economic Consequences of Disarmament*”, Bulletin of the Atomic Scientists, C. 18, S. 9, 1962, ss. 7-8.

endişeler ve riskler, tarafların uyum konusundaki geçmişleri, taraflar arasındaki güven seviyesi, ticari meseleler ve ticari sırlara ilişkin konular, denetim araçlarının faydalı maliyet ilişkileri, ulusal teknik vâsıtalar dahil olmak üzere denetime ilişkin asıl ve ek kaynakların belirlenmesi, denetimin kötüye kullanılmasını önlemeye ilişkin ihtiyaçlar ve gerekli düzenlemeler (UNSCOM örneğinde olduğu gibi), uluslararası hukukun karşılıklılık gibi temel ilkelerinin göz önünde bulundurulması kararlaştırılacak denetim rejiminde belirleyici olan unsurlar arasında ifade edilebilir.²⁶⁸

Tek taraflı denetim rejimleri iki taraflı silahsızlanma antlaşmalarında söz konusu olmaktadır. ABD ve SSCB arasındaki soğuk savaşın erken yıllarındaki tarafların kendi ulusal teknik vâsıtalarla sınırlı denetim rejimleri (SALT-1, ABM, TTBT²⁶⁹ Antlaşmaları) bu duruma örnek verilebilir. Tek taraflı denetime kıyasla işbirliğine dayalı hayata geçirilen denetim arzulanan bir hedeftir. Güvenilirlik, evrenselliğin teşvik edilmesi, tüm katılımcı devletler açısından ortak bir çaba sarf edilmesi, şeffaflık ve güven ortamını pekiştirerek uyumlu bir denetim sürecini desteklemektedir. Söz konusu denetim rejimleri uygulanabilirlik açısından da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi gibi organlarca desteklendiğinde olumlu sonuçlar meydana getirebilmektedir. Devletlerin nükleer silahların yaygınlaşmasını önleme, silahların kontrolü ve uluslararası güven ortamının inşa edilmesi adına silahsızlanma yükümlülükleri ve taahhütleri açısından uygulanabilir bir denetim rejimi oluşturulmasına aktif olarak katılmaları ve denetim sürecinde fiilen yer almaları büyük önem arz etmektedir. Bu sürecin olumlu işleyişi özellikle devletlerin veri paylaşımı ve ortak hareket etme konusundaki isteklilikleri ile doğru orantılıdır. Bilgi ve veri paylaşımının düzgün işleyişi, yeterli maddî kaynakların denetime tahsis edilmesi, mevcut çok taraflı denetim mekanizmalarının etkin bir biçimde kullanılması ve uyumsuzluk vakalarının etkin bir biçimde tespit edilmesi süreç açısından belirleyicidir. Denetime ilişkin antlaşma hükümleri yukarıda ifade edilen unsurlar

---

²⁶⁸ CORDEN, Pierce S., “*Science in Arms Control Policy Development And Implementation: National And International Organizations*”, Journal of the Washington Academy of Sciences, C. 95, S. 3, 2009, ss. 71-81.

²⁶⁹ U.S. Department of State, 03/07/1974, Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (and Protocol thereto) (TTBT), (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/5204.htm>, Erişim Tarihi: 14.11.2021).

bakımından pratikte ne kadar uygulanabilir olursa işbirliğine dayalı denetim o düzeyde başarılı olmaktadır.²⁷⁰

Çeşitli uluslararası kurumlar, bazı çok taraflı denetim ve gözleme rejimleri açısından belirleyici rol üstlenmektedirler. Örneğin, kitle imhâ silahlarının denetlenmesi bakımından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) ve Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü (OPCW) teknik konular bakımından eğitim faaliyetleri de dâhil olmak üzere etkin denetimin sağlanması, denetim kaynaklarının kullanımının optimize edilmesi, kapsamlı ve erişilebilir veri tabanları oluşturulması ve yükümlülüklerin tam olarak yerine getirilmesi adına için denetim devletlere teknik konularda destek olunması alanlarında katkı sağlamaktadırlar.²⁷¹

Denetimin işbirliği yoluyla hayata geçirilmesi meselesinde Birleşmiş Milletler aktif bir biçimde yer almaktadırlar. Çalışmada daha önce açıklanan Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararları ile oluşturulan Birleşmiş Milletler Özel Komisyonu (UNSCOM) ve Birleşmiş Milletler Gözetim, Denetim ve İnceleme Komisyonu (UNMOVIC) ile Irak'ın kitle imhâ silahlarının varlığı yönündeki iddiaların araştırılması, Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılan silah ambargolarının ve yaptırımların uygulanmasının denetlenmesi ve 1540 Komitesi vâsıtasıyla Güvenlik Konseyi'nin 1540 (2004) sayılı kararının uygulanmasının sağlanması bu konuda verilebilecek örneklerdendir.

Birleşmiş Milletler ayrıca verilerin toplanması, derlenmesi ve paylaşılması süreci bakımından da etkin bir rol üstlenmektedir. Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993), Biyolojik-Toksin Silahlar Sözleşmesi ve Ottawa Sözleşmesi (1997) kapsamında uygulamaya dâir raporların kabul edilmesi ve incelenmesi, UNROCA konvansiyonel silahlar siciline devletlerin yapmış oldukları askerî harcamaların yıllık olarak raporlanması ve kaydedilmesi, Hafif ve Küçük Silahlar Eylem Programı'na ilişkin olarak 59/92 sayılı Genel Kurul kararı uyarınca düzenli raporlar sunulması ve kayıt

---

²⁷⁰ ALLEN, Keir / DRECIER, Mona / CHEN, Cliff / NIEMEYER, Irmgard / LISTNER, Clemens / STEIN, Gotthard, "Systems Approach to Arms Control Verification", ESARDA Bulletin, S. 53, 2015, ss. 88-89.

²⁷¹ DORN, Walter A. / ROLYA, Ann, "The Organization for the Prohibition of Chemical Weapons and the IAEA: A Comparative Overview", IAEA Bulletin, C. 3, S. 35, 1993, ss. 45-46.

altına alınması Birleşmiş Milletler'in veri paylaşım sürecine sağlamış olduğu katkılar arasında sayılabilmektedir.²⁷²

B. DAYANAKLAR VE SINIRLAR

1. Ulusal Uygulama Tedbirleri

Devletler silahsızlanmanın denetlenmesi kurumunun en etkin aktörleridirler. Etkili lisanslama, gümrük kontrolleri, bunlara ilişkin iç hukuk denetimleri yasa dışı silah transferlerinin önüne geçmeye katkı sağlamaktadır. Ancak tüm devletler bu şekilde etkin bir denetim sistemi hayata geçirememektedir. Bu durum ilgili devletin ekonomik veya teknik yetersizliğinden kaynaklanabileceği gibi konu hakkında ilgisiz bir politika benimsenmesinden de kaynaklanabilmektedir. 1540 sayılı Güvenlik Konseyi Kararı özellikle kitle imhâ silahlarının devlet dışı aktörler arasında yayılmasını önleyebilmek amacıyla bu alanlarda devletlere etkin tedbirler hayata geçirme yükümlülüğü getirmektedir.²⁷³

Silah transferlerinin denetiminin en karmaşık boyutu son kullanıcı denetimleridir. Devletler son kullanıcı sertifikaları bakımından belgeleri imzalamakla yetkili kurum ve kişilerin listelerini tutmaktadır. Bu bilgiler ise ya doğrudan alıcı devletler tarafından ya da ihracatçı devletlerin büyükelçilikleri tarafından sağlanmaktadır. Bazı durumlarda silah ihracatı yapan devletler son kullanıcı bakımından birtakım sınırlamalar getirebilmekte, bu şekilde ticâreti yapılan silah ve savunma sistemlerinin dolaşımını sınırlandırabilmektedir. Örneğin Almanya geçmişte bu şekilde Türkiye'ye

---

²⁷² United Nations, G.A. res. 59/92, “*Information on confidence-building measures in the field of conventional arms*”, A/RES/59/42, 17/12/2004, Resolutions adopted by the General Assembly during its fifty-ninth session, September-23 December 2004, General Assembly Official Records, fifty-ninth session, Supplement No:49, A/59/49, C. 1, United Nations, New York, 2005, s. 140.

²⁷³ United Nations, Office for Disarmament Affairs, *Verification in all its aspects, including the role of United Nations in the field of verification*, Disarmament Study Series 32, United Nations Publications, New York, 2008, ss. 14-16.

olan silah ihracatını kademeli olarak sınırlandırmıştır.²⁷⁴ Buna rağmen uygulamada çok az sayıda devlet son kullanıcı sertifikalarını aktif olarak denetlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin son kullanıcı denetimlerini içeren Blue Lantern programı bu duruma örnek verilebilir. Blue Lantern programı kapsamında ABD 1990 yılından beri ABD silah ihracatı yasaları kapsamında ihraç edilen savunma sistemleri ve çift kullanımlı teknoloji ve ürünlerin son kullanıcı denetimlerini gerçekleştirmektedir. 2007 yılında bu şekilde yapılan 705 denetimin %23'ü olumsuz olarak sınıflandırılmış ve son kullanıcıya ilişkin şüpheli belgeler ABD kolluk kuvvetlerine devredilmiş, 1990 ve 2003 yılları arasında ambargoyu ihlâl eden şirketler istihbarat servislerinin desteğiyle tespit edilerek iç hukuk yolları başlatılmıştır.²⁷⁵

Son kullanıcı denetimlerinde temel ilke son kullanıcının satın almış olduğu silahları ancak asıl ihracatçı devletin izniyle tekrar ihraç edebilmesine ilişkin şart ve kısıtlamalara uyulmasıdır. Ancak çoğu durumda silahlar bir kez belirli bir devletin yetki alanına girdiğinde söz konusu silahın yeniden ihracatına karar vermek o devletin inisiyatifinde olmaktadır. Örneğin ABD neredeyse bütün silah ihracatlarında silahların belirli parçaları söz konusu olsa bile yeniden ihracatın bilgisi dahilinde yeniden lisanslanmasında ısrar etmektedir.²⁷⁶ Bu yaklaşım Amerika Birleşik Devletleri'ni ABD'nin Avrupa'daki silahların montajında kullanılan bileşenler üzerindeki denetimine karşı çıkan diğer hükümetler ve Avrupa Birliği ile özellikle denetime ilişkin antlaşma hükümlerinin sınır ötesi boyutları konusunda karşı karşıya getirmiştir.²⁷⁷

---

²⁷⁴ Spiegel, "Droht der Koalition eine neue Panzerkrise?", 08.02.2000, (<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ruestungsexport-droht-der-koalition-eine-neue-panzerkrise-a-63346.html>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

²⁷⁵ U.S. Department of State, Directorate of Defense Trade Controls, "End-Use Monitoring of Defense Articles and Defense Services Commercial Exports FY 2007", (https://www.pmdtc.state.gov/reports/documents/End_Use_FY2007.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

²⁷⁶ BURES, Oldrich / LOPEZ, George A., "The Unprecedented Embargo: The UN Arms Sanctions Against Iraq 1990-2004", Putting Teeth in the Tiger, Improving the Effectiveness of Arms Embargoes, Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development, C.10 (Editörler: Brzoska, Michael / LOPEZ, George A.), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 2009, ss. 29-53.

²⁷⁷ PARRISH, Austen L., "Reclaiming International Law From Extraterritoriality", Minnesota Law Review, C. 93, S. 3, 2009, ss. 816-817.

Son kullanıcı denetimleri konusunda sertifikalarda sahtecilik vakalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Silah ihracatçıları ve aracıları çoğu zaman son kullanıcı belgelerine yetkili olmayan kişi ve kuruluşların isim ve imzalarını taklit ederek silahların kontrolsüz yayılmasına neden olmaktadır. Bu tür bir dizi sahte son kullanıcı sertifikası silah ambargolarını denetleyen uzmanlar tarafından belgelenmiştir. Bu bakımdan olumsuz bir tablo söz konusudur. Son kullanıcı sertifikalarının çoğu üzerinde yapılan tahrifat yaygın olarak gözden kaçmaktadır. Bu durumda son kullanıcı denetimlerinin çoğu kez yetersiz kalması etkili olmaktadır. Bazen devletler bu yöndeki açığı kapatabilmek adına uzman kuruluşlardan, sivil toplum örgütlerinden ve gazetecilerden yardım almaktadır.²⁷⁸

Son kullanıcı denetimleri açıklanan nedenlerden dolayı zor fakat imkânsız değildir. Son kullanıcı denetimlerinin etkin bir biçimde hayata geçirilebilmesi adına her şeyden önce doğru ve iyi düzenlenmiş bir yasal dayanak ve son kullanımı etkin bir biçimde denetleyebilmek adına yeterli bilgi ve donanıma sahip uzmanlık gerekmektedir. Bu konuda örneğin Silah ihracatı sözleşmelerine yerinde teftiş hükümleri getirilerek silah ihracatını lisanslayan devletin son kullanıcı bakımından yerinde inceleme hakkı kararlaştırılması alternatif bir çözüm olabilir. Elbette ki bu yönde bir düzenleme aynı zamanda söz konusu silahın yeniden ihraç edilmesi durumunda yeniden lisanslamayı da zorunlu kılacaktır.

Lisanslamaya ilişkin düzenleme ve denetimlere ek olarak sınır kontrolleri de elbette ki devletlerin yetkisinde olan bir unsurdur. Teoride gümrük memurları lisans belgeleri ile ürünler arasındaki uyumun denetlenebilmesini sağlamaktadırlar. Bu bakımdan gümrük memurlukları aynı zamanda yasa dışı araçların ve nakliye acentelerinin yer aldığı kara listeler de tutmaktadırlar. Uygulamada ise bu şekilde denetimin başarısı sınırlı olmaktadır. Bunun başlıca nedeni ise yine teknik kapasite ve uzmanlık açısından eksikliklerdir. Bu konuda denetimin gerçekleştirileceği bölgenin coğrafi koşulları da etkili olmaktadır. Örneğin dağlık Kafkas veya Afganistan-Pakistan coğrafyasında ya da son derece geniş bir coğrafya olan Afrika'da nakliye ve hava

---

²⁷⁸ WOOD, Brian / DANSSAERT, Peter, Study on the Development of a Framework for Improving End-Use and End-User Control Systems, United Nations Publications, 2011, ss. 23-24.

trafiğinin kontrolünde zorluklar söz konusudur.²⁷⁹ Buna rağmen küçük ve hafif silahların transferlerinde hava taşımacılığının rolü ancak son zamanlarda birçok devletin dikkatini çekebilmiş ve bazı tedbirler hayata geçirilebilmiştir.²⁸⁰

Silah ticâretine ilişkin ihlâllerin tespit edilebilmesi ve önlenbilmesi adına en güçlü araç devletlerin iç hukuka ilişkin yasal düzenlemeleri ve kolluk vâsıtasıyla hayata geçirilen etkin iç denetimlerdir. Çoğu zaman silah transferlerinin denetlenmesi telefon dinleme ve diğer casusluk benzeri yasallığı tartışmaya açık uygulamalar aracılığıyla yapılmaktadır. Kolluk vâsıtasıyla yapılan denetim bakımından ekonomik ve teknolojik açıdan en donanımlı devletler de dahil olmak üzere çalışmaların çoğu ancak ya yüksek teknoloji ürünü askerî donanımlara ya da o devlet açısından millî güvenlik tehdidi olarak kabul edilen belirli unsurlara odaklanmaktadır.²⁸¹

2. Hukukî Sınırlar

Bir devletin bütün vatandaşları üzerinde geçerli olan iç hukuk yasalarının aksine yazılı uluslararası hukukun en belirgin kuralı bir antlaşmanın sadece o antlaşmayı imzalayan ve onaylayan devletler açısından geçerli olmasıdır. Yazılı uluslararası hukukun kendiliğinden bütün devletler üzerinde bağlayıcı olmaması durumu her devletin bağımsız ve egemen olması durumundan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple zorlayıcı bir biçimde uluslararası bir antlaşmaya ya da uygulama rejimine taraf haline getirilemezler. Bu temel kavram silahsızlanma hukukunda da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Birleşmiş Milletler tarafından başlatılan silahsızlanma süreçlerinde üye

---

²⁷⁹ GRIFFITHS, Hugh, “*Building Air Transport Capacity in Africa: Options for Improving Security and Governance*”, SIPRI Policy Brief, 2009,

(<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/SIPRIPB0910.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

²⁸⁰ GRIFFITHS, Hugh / BROMLEY, Mark “*Air Transport and Destabilizing Commodity Flows*”, SIPRI Policy Paper, S. 24, 2009, (<https://gisf.ngo/wp-content/uploads/2014/09/0014-Griffiths-et-al-2009-Air-transport-and-destabilizing-commodity-flows10.pdf>, Erişim Tarihi: 16.12.2021).

²⁸¹ Alman hükümeti raporları doğrultusunda 2001 yılındaki silah ihracatları bakımından gerçekleştirilen denetimlerde 35 ihlâl saptanmakla birlikte bunların 3 tanesinin silah ambargosu altındaki devletlere yönelik yapıldığı tespit edilmiştir. Bknz. Berlin Information Center for Transatlantic Security “*Bericht der Bundesregierung über Ihre Exportpolitik für Konventionelle Rüstungsgüter im Jahre 2001*”, Berlin, 2002, (<http://www.bits.de/public/documents/Ruestungsexport/Ruestungsexportbericht2001.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2021).

devletlerin basit veya nitelikli çoğunluğuyla uzun yıllardır herhangi bir sabit denetim rejiminin oluşturulamaması bu durumla ilişkilidir. Çünkü devletler, uluslararası alanda varlıklarını sürdürebilmek ve ulusal varlıklarını koruyabilmek adına askerî güç kullanımına ve buna ilişkin plan ve programlarını denetim faaliyetlerinden gizleme eğilimindedirler. Açıklanan nedenlerle günümüzde silahsızlanmanın denetlenmesi müessesesi de tek bir antlaşma ile formüle edilebilme şansından uzaktır.²⁸²

3. Teknik Sınırlar

Denetimin kapsam ve sınırları denetimin yöntem ve prosedürlerinin modern çağın yenilikleriyle uyumu konusundaki sınırlamalara karşılık gelmektedir. Örneğin, Hindistan'ın NPT ve antlaşma doğrultusunda IAEA ile imzalamış olduğu ikili güvenlik tedbirleri antlaşmalarına rağmen 1974 yılında denetimsiz olarak gerçekleştirdiği nükleer deneme o zamana kadar geçerli olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın 1965 tarihli INFCIRC/66 tipi güvenlik tedbirleri antlaşmalarının nükleer silahların yayılmasına karşı etkili olmadığını ortaya koymuştur.²⁸³

BM Silahsızlanma Komisyonu'nun 1988 yılında kabul ettiği Denetime Dâir 16 İlkesi, yeterli ve etkin denetimin silahsızlanma sürecinin, silahların sınırlandırılması ve silahsızlanma anlaşmalarının temel bir unsuru olduğunu açıkça ifade etmektedir. Zaman içerisinde söz konusu on altı ilke doğrultusunda denetimdeki olumlu gelişmelere rağmen teknolojinin gelişmesiyle birlikte 1990'lı yıllarda yaşanan denetime ilişkin güçlükler o zamana kadar var olan güvenlik tedbirleri ve denetim yöntemlerinin bir devletin gizli nükleer silah geliştirme veya edinimini tespit etmeye yeterli olmadığını göstermiştir. Bu bakımdan başarılı denetim için çağımızdaki en temel sorun denetim sistemleri, teknolojileri ve yöntemleri ile denetimde yer alan

---

²⁸² KIERUF, ss. 12-13.

²⁸³ IAEA, "The Agency's Safeguard System 1965, INFCIRC66",

(<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66.pdf>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

kurumlar ile hukukî araçların teknoloji ve çağın yenilikleri doğrultusunda yeniden uyarlanmasıdır.²⁸⁴

Nükleer silahsızlanma bakımından konuya örnek verecek olursak Nükleer yakıt döngüsünün teknolojik gelişmişliği zaman içinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın muhafaza altına alma, gözetleme, sensörler, uzaktan izleme ve verilerin tutarlılığının analizi gibi ek denetim araçları ve yöntemleri geliştirmesini gerektirmiştir. Her ne kadar teknoloji ilerliyor olsa da denetimin hayata geçirilebilmesi bakımından en önemli araç denetçinin kendisi olmaya devam etmektedir. Bahsedilen bu araçlar 1991 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı doğrultusunda Irak'ın kitle imhâ silahları programının araştırılmasının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Irak'ın kitle imhâ silahlarının araştırılmasının önceden benzeri görülmemiş düzeyde geniş kapsamı yeni denetim sistemlerini test etmiş ve bu yöntemler daha sonra hem Güney Afrika'da hem de Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde (Kuzey Kore) kitle imhâ silahlarının denetiminde kullanılmış ve daha etkin bir boyuta ulaştırılmıştır.²⁸⁵ Daha sonra ise Libya'nın 2003'e kadar gizli olan nükleer silah programının ortaya çıkarılması, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na görüntü ve çevresel örnekleme dahil olmak üzere denetim amaçlı numune toplanması ve veri analizi konusunda ek deneyim sağlamıştır.²⁸⁶

Denetimde kullanılan teknik araç ve yöntemlere ek olarak denetimde yer alan kurumlar ve hukukî araçlar da adaptasyona ihtiyaç duymaktadırlar. Irak vakası teknik konularda tecrübe kazandırmakla birlikte mevcut hukukî araçların ve denetim yaklaşımlarının kitle imhâ silahlarının yayılmasına karşı ne kadar yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. Bu yetersizliğin bilinciyle 1997 yılında konulara ve verilere Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın ek erişimine izin veren ve INFCIRC/153 tipi

---

²⁸⁴ IAEA, "Preparing for Future Verification Challenges, Summary of an International Safeguards Symposium, 1-5 November 2010", 2013, (https://www.pub.iaea.org/MTCO/Publications/PDF/Pub1611_web.pdf, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

²⁸⁵ FETTER, Steve, "Verifying Nuclear Disarmament", Nuclear Weapons: The Road to Zero (Editörler: Blackaby, Frank / Rotblat, Joseph), Westview Press, Boulder, Colorado, 1998, ss. 71-100.

²⁸⁶ IAEA, Implementation of the NPT Safeguards Agreement of the Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya, Report by the Director General, GOV/2004/12, 20.02.2004, ss. 3-8.

güvenlik tedbirleri antlaşmalarında tespit edilen bazı eksiklikleri gideren INFCIRC/540 modeli ek protokoller oluşturulmuştur.²⁸⁷

BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı kararı doğrultusunda Irak'ın kitle imhâ silahları deklarasyonunun denetimi veriye ve konumlara neredeyse sınırsız erişim ihtiyacını gerekli kılmıştır. Benzer şekilde Apartheid rejiminin düşmesiyle birlikte Güney Afrika'nın 1991 tarihli ilk nükleer envanter deklarasyonunun ve 1993 yılındaki nükleer silah programının kesin olarak sona erdirilmesinin denetimi bakımından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ekiplerine sağlanan sınırlı erişim bu ihtiyacı tekrar ortaya çıkarmıştır. 1992 yılında Kuzey Kore'nin nükleer beyanlarındaki tutarsızlıkları tespit etmesi sırasında da erişim konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Kuzey Kore 1994 yılında nükleer programı donduran ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın denetimlerine erişim izni veren bir antlaşma çerçevesine varmasına rağmen 2003 denetim müfettişlerine erişim hakkı tanınmamış ve devamında Kuzey Kore NPT Antlaşmasından çekilmiştir.²⁸⁸

Güvenlik tedbirlerine ilişkin yükümlülüklerin bir parçası olarak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı devletlere nükleer yakıt döngüsü konusunda madde dengeleri ve tesis tasarım bilgileri de dahil olmak üzere bilimsel ve teknik bilgi sağlamaktadır. Bu bilgiler daha sonra beyanların doğruluğunun yerinde denetimi, üretim kayıtları ve ithalat-ihracat kontrol kayıtları ile karşılaştırılarak tutarlılık analizi yapılması suretiyle denetimin gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Söz konusu veriler her ne kadar detaylı ve güvenilir olursa olası tutarsızlıkların daha güvenilir ve süratli bir şekilde tespit edilmesi mümkün olmaktadır. Örneğin Güney Afrika'nın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı ile yapmış olduğu güvenlik tedbirleri antlaşmaları uyarınca yalnızca beş yıllık yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum üretim kayıtları sağlaması yükümlülüğüne rağmen on beş yıllık kayıtları sağlamaya istekli olması beyanlarının daha büyük bir

---

²⁸⁷ IAEA, “*Model Protocol Additional To The Agreement(S) Between State(S) And The International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards, INFCIRC540, 09.1997*”, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc540.pdf>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

²⁸⁸ IAEA, “*DPRK: Chronology of Key Events*”, (<https://www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/chronology-of-key-events>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

güven ve doğrulukla denetimine izin vermiştir.²⁸⁹ Taraf devletin yeterli bilgi ve veriyi sağlamadığı durumlarda ise denetim orantılı olarak daha da zorlaşmaktadır. Taraf devletlerce Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na sunulan istihbarat bilgileri ise diğer verilere kıyasla daha detaylı analiz edilerek ve hukukî açıdan geçerli verilerle desteklenerek dikkate alınabilirler. Aksi takdirde denetim konusundaki faydaları sınırlı olmaktadır.²⁹⁰

İran nükleer programının durdurulması hakkında EU 3+3 (Fransa, Almanya ve Birleşik Krallık, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri) ile İran arasındaki yakın tarihli Cenevre Antlaşması örneğinde de etkin denetim için bilgi, veri ve konuma erişim hakkı sıklıkla gündeme gelmiştir.²⁹¹

Nükleer silahsızlanma örneğinde etkili denetimin hayata geçirilmesi konusundaki en pratik başlangıç noktası tüm nükleer silah devletleriyle nükleer olmayan silah devleti arasında güvenlik tedbirlerinin ayırım gözetmeksizin uygulanmasını gerektiren 2010 NPT Gözden Geçirme Konferansı'nın 30. eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum NPT bağlamında söz konusu devlet bir nükleer silah devleti olsun ya da olmasın, tüm bölünebilir malzemelerin muhafaza altına alınmasını gerektirecektir. Denetim açısından bu durum nükleer silaha sahip tüm devletlerin nükleer güvenlik yükümlülükleri konusunda daha kapsamlı bir sonuca varılabilmesi adına ortak bir çalışmayı gerekli kılacaktır. Hem bilgi boşluklarının tespit edilmesi hem de farklı verilerin birleştirilmesi ve analizi konusundaki mevcut zorluklara ilişkin olarak olası çözümler konusunda ABD-Rusya Federasyonu/SSCB arasındaki denetime ilişkin tecrübeler incelendiğinde karşımıza olası engeller konusunda üç temel unsur ortaya çıkmaktadır. Bunlar nesne (denetime tabi öğeler ve faaliyetler); kapsam (denetim konusu silah veya savunma teknolojilerinin geri dönülmez bir biçimde ortadan

---

²⁸⁹ VON BAECKMANN, Adolf, / DILLON, Garry / PERRICOS, Demetrius, “*Nuclear Verification in South Africa*”, IAEA Bulletin, C. 37, S. 1, Vienna, Austria, 1995, ss. 44-45.

²⁹⁰ MCCARTHY, Tim, “*Intelligence in arms control and disarmament*”, VERTIC Verification Yearbook 2000, London, 2000, ss. 249-263.

²⁹¹ IAEA, “*Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, GOV/2014/58*”, 2014, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-58.pdf>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

kaldırılmasının denetlenmesi) ve organizasyon (denetim sürecinin nasıl organize edildiği) olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁹²

Denetim konusundaki olası diğer bir sınırlama ise silahsızlanma konusundaki iki ve çok taraflı antlaşmaların niteliklerinden kaynaklanmaktadır. İki taraflı antlaşmalar daha çok silahların kontrolü meselesine odaklanırken, çok taraflı antlaşmalar denetime ilişkin usul ve esasları daha geniş kapsamlı olarak ele almakta ve işbirliği konusuna daha geniş kapsamlı olarak yer vermektedirler. Kapsamla ilgili olarak, denetime ilişkin yöntem ve prosedürler hakkındaki eksiklikler, etkin işbirliği ve diyalogun artırılması suretiyle aşılabılırler. Denetimin örgütlenmesi bakımından ikili silah kontrolü antlaşmalarında esasen taraflar birbirini denetlerken, çok taraflı denetim rejimlerinin karmaşıklığı geniş üyeliğe sahip uluslararası kurumlara bağımlılığı artırmaktadır. Bu doğrultuda belirli denetim kurumlarının (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü veya Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü gibi) oluşturdukları modeller çok taraflı silahsızlanma süreçlerinin denetiminin organizasyonunda dikkate alınabilirler.²⁹³

C. İSTİSNALAR

1. Ulusal Güvenlik

Askerî güç ve herhangi bir dış tehdide karşı her an hazırlıklı olma geleneksel ulusal güvenlik anlayışı olarak kabul edilmektedir. Bu şekilde bir milli güvenlik anlayışı içerisinde devletlerin silahsızlanma antlaşmalarına taraf olarak gönüllü bir biçimde denetim hükümlerini kabul etmeleri ve aktif olarak denetim sürecinde yer almaları ulusal güvenlik dengeleri açısından kritik bir konudur. Gönüllü olarak bir devletin denetime rıza göstermesi ilgili devletin askerî gücü açısından sınırlayıcı bir eylemdir ve bazı durumlarda bu gücün kesintiye uğramasına neden olabilir. Bu durum ise devletlerin denetim aşamasında diğer taraf devletler ile ve uluslararası kurumlarla

---

²⁹² SOKOV, Nikolai, “Recent developments in nuclear weapons verification”, VERTIC Verification Yearbook, 2002, s. 30.

²⁹³ GRAHAM, Thomas, “Reducing Nuclear Dangers on the Korean Peninsula: Bilateral versus Multilateral Approaches”, Journal for Peace and Nuclear Disarmament, C. 2, S. 1, 2019, s. 338.

işbirliği aşamasında bilgi ve veri paylaşımı doğrultusunda ya da denetim müfettişlerine erişim hakkını kısıtlayıcı gibi eylemlerde bulunmasına neden olabilmektedir.

Bir devlet denetimde yer alırken aynı zamanda silahlanma politikası ve gelecekteki askerî stratejisi ve konumu hakkında da bir karar vermektedir. Denetimin bir devletin askerî yapısında, özellikle de silah geliştirme programları bakımından gelecekte ne gibi etkileri olacağı konusunda nicel ve nitel bir değerlendirme yapabilmek nispeten kolaydır. Zor olan bu durumun uluslararası askerî dengeler üzerindeki olası etkilerini öngörebilmektir. Kaldı ki bu noktada da dengelerin korunduğunu fakat daha düşük silahlanma düzeylerinde varlığını sürdürdüğünü ifade etmek denetime aktif katılımı ve duyulan güveni arttıracaktır. Bununla birlikte ifade etmek gereklidir ki askerî denge değerlendirmeleri her zaman öznelidir. Örneğin bazı durumlarda silah sistemlerinin sayıları ile sağlanan üstünlük belirleyici kabul edildiği gibi bazı durumlarda edilmemektedir.

Antlaşmaların denetim hükümleri uluslararası barış ve güvenlik ortamını korumayı amaçlarken aynı müesseseye zarar vermeyecek şekilde düzenlenmelidir. İçeriği ve sonuçları bakımından iyi dengelenmiş denetim düzenlemelerine ulaşmak esas olmalıdır. Bu bakımdan denetim hükümleri milli güvenlik ihtiyaçlarını da gözetmek açısından şu üç unsuru içermelidir:

- Hem nitel hem de nicel silahlanma bakımından mümkün olduğunca fazla silah sisteminin kapsam içine alınması,
- Daha geniş coğrafi alanların kapsanması ve o bölgelerdeki silahlanma yarışının mümkün olan en az seviyeye indirgenmesinin hedeflenmesi,
- Denetim öncesinde ve sonrasında ilgili devlet ve bölgenin askerî dengelerinin gözetilmesi.

Aksi halde denetim hedeflenenin aksine sonuçlara neden olabilecektir. Örneğin denetim artık askerî açıdan önem arz etmeyen silahlara ve tesislere gereğinden fazla odaklanırsa denetlenen devletin maddî kaynakları daha gelişmiş ve tehlikeli silahların geliştirilmesi ve üretilmesine yönelebilecek, bu durum da kontrolsüz bir silahlanma yarışı başlatabilecektir. Bir devlet bir antlaşmaya ve dolayısıyla da denetim

hükümlerine taraf olurken aynı zamanda söz konusu hükümlerin hayata geçirilmesi bakımından kendisinin üye olduğu askerî ve siyasî ittifaklar üzerindeki etkilerini de düşünmek durumundadır. İdeal olan elbette ki denetimin ittifakları ve işbirliğini pekiştirmesidir. Buna karşılık askerî ya da ideolojik açıdan zıt ittifaklara mensup devletler arasında yapılan antlaşmalar ve hayata geçirilecek denetim ilgili ittifakın temel prensiplerine aykırı görünebilir ya da devletler bir ittifakın bazılarının onayladığı fakat bazılarının onaylamadığı bir denetim rejimi içerisinde kendilerini bulabilirler. Denetim her durumda denetlenen açısından askerî gücün bir miktar kaybına yol açmaktadır. Bu sebeple askerî gücü bir dış politika aracı olarak kullanma şansı azalacaktır. Uzun vadede ise bu durum olumlu sonuçlara neden olabilmektedir. Çünkü askerî güç kullanımına dayalı dış politika yerini barışçıl politikalara bırakacaktır. Kısa vadede ise antlaşmalar doğrultusunda denetim hükümlerine aykırı davranmanın ya da denetimde yer almak konusunda isteksiz bir tutum benimsemenin olumlu ya da olumsuz sonuçları belirleyici olmaktadır.²⁹⁴

2. Maddî Menfaatler

Bir silahsızlanma antlaşması, silahların belirli bir bölgede sökülmesini ve imhâ edilmesini gerektiriyorsa, START – I ya da INF’de olduğu gibi sürecin denetimi birtakım masrafları dolayısıyla da maddî kaygıları da beraberinde getirmektedir. Denetimin maliyetinin hesaplanmasında dikkate alınması gereken bir diğer husus, denetimin ne kadar hızlı gerçekleşeceğine olan beklentidir. Eğer hızlı ilerleme yönünde bir beklenti söz konusuysa maliyet sürecin birkaç on yıl boyunca devam etmesi durumuna kıyasla önemli ölçüde artmaktadır. Daha büyük sökülme ve yeniden yapılandırma çalışmaları daha seri, dikkatli ve teknik yönden donanımlı bir denetimi sürecini gerektirdiğinden devletlere yüklenen kısa vadeli mali yük artmaktadır. Denetimin ve hızının maliyeti bakımından sorulması gereken soru özellikle bir silahın yaşam döngüsü göz önünde bulundurulduğunda silahsızlanma girişiminin ve denetimin yokluğunda ayrıca ne gibi masrafların ortaya çıkabileceğidir.

---

²⁹⁴ KARKOZSKA, Andrzej, *Strategic Disarmament, Verification and International Security*, SIPRI Stockholm International Peace Research Institute, Taylor & Francis, New York, 1977, ss. 4-5.

Denetim mâliyetlerinin ilk bileşeni, denetleyenden kaynaklanmaktadır. Özellikle kitle imhâ silahlarının denetiminde devletler süreci mümkün olduğunca tek taraflı olarak sürdürmeyi tercih etmektedirler. Nükleer silahsızlanma söz konusu olduğunda büyük askerî güce ve özellikle de nükleer silahlara sahip olan devletler ne olursa olsun milli güvenlik ve askerî sırlarını koruma eğilimindedirler. Bu bakımdan mümkün olduğunca kendi istihbarat servislerini ve veri elde etme imkânlarını kullanarak kendi silahsızlanma düzeylerini rapor eder ve diğer devletlerin silahsızlanma faaliyetlerini gözlemlemeye çalışırlar. Maliyetler doğrudan siyasî, stratejik ve ekonomik faktörler göz önünde bulundurularak her bir devlet tarafından ayrı ayrı belirlenir ve ilgili devlet hangi kaynakların denetime tahsis edileceği noktasında bir karar vermek durumunda kalır. İşbirliğine dayalı denetim tek taraflı denetime kıyasla maddî konular bakımından daha avantajlıdır. Bu ihtimalde devletler maliyetin orantılı dağılımını içeren ortak denetim rejimleri oluşturabilirler. NPT Antlaşması kapsamında Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı çevresinde şekillenen denetim rejimi, Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü ilgili antlaşmaların uygulayıcı ve denetleyici kurumları olarak maddî konularda da destek programları vâsıtası ile maddî kaygıları en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Ulusal teknik vâsıtalar maddî menfaatlerin gündeme geldiği ikinci temel konu olarak karşımıza çıkmaktadır. START-I antlaşması madde 8 hükmü doğrultusunda taraflar arası işbirliğine dayalı olarak mevcut ulusal teknik vâsıtaların denetim sürecinde kullanılması iki süper güç devlete antlaşmanın uygulanması açısından güvence vermiş ve denetim maliyetlerinin nispeten düşük tutulabilmesine imkân sağlamıştır. Bu olumlu gelişme göz önünde bulundurularak START antlaşması ulusal teknik vâsıtaların kullanımını açısından uzun yıllar boyunca bir emsal teşkil etmiş ve ulusal teknik vâsıtaların etkin ve düşük maliyetle yer alacağı daha sonraki çok taraflı denetim rejimlerinde dikkate alınmıştır. Nükleer silahsızlanma sürecinde devletlerin sağladıkları ulusal raporların analiz edilmesinin yanı sıra ulusal teknik vâsıtaların çok taraflı bir denetim rejimine entegre edilmesi bakımından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın aktif bir rol üstlenmesi ve devletlerden alınan sınırlı verilerin Ajans tarafından belirlenen nükleer güvenlik tedbirleri ve ulusal teknik vâsıtalar ile denetlenmesi yönünde bir düzen oluşturulması bu duruma örnek verilebilir. Bu şekilde nükleer silah sahibi olmayan devletler açısından maddî konulardaki endişeler en aza indirilerek nükleer silah sahibi devletlerin ulusal teknik vâsıtaları bakımından daha

aktif yükümlülükler getirilmesi ve denetim maliyetinin orantılı bir biçimde dağıtılması amaçlanmaktadır.

Gelişmiş ulusal teknik vâsıtalar ve veri tabanlarının oluşturulması aşamasında bir yol ayrımı söz konusu olabilmektedir: Silahlanmaya kıyasla silahsızlanmanın ve denetimin tüm maliyeti ne kadardır? Süreç ilave teknolojiler ve ek insan kaynağını gerektirebilir. Gelişmiş devletler açısından mevcut bütçenin basitçe genişletilmesi ve iyileştirilmesi muhtemel bir çözümdür. Maddî imkânları sınırlı olan devletler açısından ise bu şekilde bir bütçe kısa sürede tükenebilir. Bu bakımdan denetim ilgili devletlerin teknolojik ve ekonomik özelliklerini de göz önünde bulundurarak orantılı yükümlülükler getirmeli, uluslararası kurumların maddî ve teknik desteğine yer vermelidir.²⁹⁵

3. Üçüncü Devletlerin Dâhil Olması

Üçüncü devletlerin denetime dahil olduğu durumlar yabancı bir devletin toprakları üzerinde bulunan başka bir devlete ait askerî tesisler ve silahların denetlendiği durumlarda gündeme gelmektedir. Soğuk savaş yıllarından itibaren başka devletlerde konuşlandırılan askerî tesislerin, kuvvetlerin ve silahların denetimi sıklıkla gündeme gelen bir konu olmuştur. Bir devletin başka bir devletin toprakları üzerindeki üs, kamp, karakol, istasyon, merkez, liman, sivil ve askerî araçları ile yetki alanındaki diğer herhangi bir faaliyet bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Bir devletin silahları yabancı bir devletin toprakları üzerinde bir “kuvvet statüsü anlaşması” (*status of force agreement*) (SOFA) doğrultusunda konuşlandırılmaktadır. Kuvvet statüsü antlaşmaları aynı zamanda yabancı devletin kabul eden devlet üzerinde bulunan idârî ve teknik personelin yasal durumlarını da düzenlerler.²⁹⁶

---

²⁹⁵ ALGER, Justin / FINDLAY, Trevor, “*The cost of nuclear disarmament*”, ICNND 2009, (http://www.icnnd.org/Documents/Alger_Findlay_Cost_of_Disarmament.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021.)

²⁹⁶ Amerika Birleşik Devletleri’nin farklı devletlerle imzalamış olduğu kuvvet statüsü antlaşmaları için bknz. U.S. Department of State, “*Status of Forces Agreements*” (<https://www.state.gov/subjects/status-of-forces-agreement/>, Erişim Tarihi: 20.11.2021).

Kuvvet statüsü antlaşmaları için tek bir çerçeve söz konusu değildir. Her antlaşma çok sayıda faktörün dikkate alınmasını gerektirdiğinden askerî kuvvetlerin ve silahların yabancı topraklar üzerindeki varlıkları ve bulunma süreleri duruma göre farklılık göstermektedir. Mevcut güvenlik endişeleri, askerî görevlerin doğası ve süresi, yerel halkın yabancı kuvvetlere olumlu ve olumsuz bakış açısı ile kabul eden devletin iç hukukuna ilişkin yasal düzenlemeleri ve egemenlik haklarına ilişkin kaygılar kuvvet statüsü antlaşmalarının görüşülmesi, kabul edilmesi, geçerlilik süreleri bakımından belirleyici olmakta ve denetimin hayata geçirilmesine bu açılardan etki edebilmektedir.²⁹⁷

---

²⁹⁷ Globalsecurity, “*Status of Forces Agreements (SOFA)*”, (<https://www.globalsecurity.org/military/facility/sofa.htm>, Erişim Tarihi: 01.11.2021).

V. DENETİM YÖNTEMLERİ

A. İnsan ve Teknoloji Etkenlerinin Kıyaslanması

Teknolojinin hızlı ilerleyişi, bilginin hızlı ve sistematik bir biçimde toplanması, işlenmesi, analizi ve depolanması alanındaki gelişmeler denetimde teknolojik imkânlardan faydalanılması, özellikle de uzaktan takip ve tespit yöntemlerinin yaygınlaşması bakımından etkili olmuştur.

Teknolojinin özellikle yerinde teftişler bakımından insan faktörüne kıyasla en büyük avantajı sürekli ve sabit bir takip ve tespit imkânı sunmasıdır. Teknoloji faktörü insan faktörü ile elde edilen verilerin doğruluğunun desteklenmesine imkân vermektedir. Çünkü insan faktörü ile elde edilen veriler sınırlı olabilmekte ya da dikkatlerden kaçabilmektedir. Örneğin INF'in yerinde teftişlere ilişkin protokolünün madde 7 § 8 hükmü, silolardaki nükleer füze tiplerinin tespit edilebilmesi adına X-ray ışınlarıyla tarama yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumda tarama cihazları belirli bir çözünürlüğe ve frekansa ayarlanarak insan faktörünün sadece kendi duyu organlarıyla tespit edemeyeceği düzeyde silahın tasarımının sadece istenen yönleri hakkında bilgi vermesi sağlanabilmekte ve bu yolla antlaşma dışı kalan kitle imhâ silahları (füze tipleri) bakımından ticari ve endüstriyel sırların açığa çıkması önlenabilmektedir.²⁹⁸

Denetim müfettişlerinin görevlendirilmeleri, eğitimleri, sahada konuşlandırılmaları ve hukukî, teknik araçlarla desteklenmeleri zaman ve masraflar bakımından yüksek olabilmektedir. Müfettişlerin uzmanlık düzeyleri, yetenek ve görev konusundaki isteklilikleri önemli ölçüde fark edebilmektedir. Denetim faaliyetleri sırasında daha iyi değerlendirme yapılabilmesi adına müfettişlere

---

²⁹⁸ United Nations, 08/12/1987, Protocol Regarding Inspections Relating to the Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, Treaty Series, C. 1657, 1991, ss. 149-165.

denetlenen tarafça yeterli bilgi ve rehberlik sağlanmadığı sürece zaman kaybı, belirsizlik ve güvensizlik ortamı söz konusu olabilmektedir.²⁹⁹

Teknolojik imkânlar bakımından eşit erişim konusu sıklıkla gündeme gelmekte, bazı devletler erişim eşitliği konusunda endişe duyabilmektedir. Uluslararası uzman denetim kurumlarınca (Örneğin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı veya Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü gibi) destek ve eğitim programlarının sağlanması, ticarî yollarla temin edilebilen kullanıma hazır teknolojilerin denetimde teşvik edilmesi bu alanda kısmî bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Çünkü bazı teknolojiler (örneğin uydular ve hassas görüntüleme cihazları) kaçınılmaz olarak masraflı olmakta ve geniş bir altyapı sistemi ile uzmanlık gerektirmektedir.³⁰⁰ Bütün bu unsurlar dikkate alındığında denetimin insan faktörü ile teknolojiyi dengeli bir biçimde kapsamaması gerektiği görüşündeyiz.

B. UZAKTAN İZLEME

Uzaktan takip ve tespit üç temel şekilde yapılmaktadır. Bunlar uydular, havadan gözlem ve yer tabanlı uzaktan takip ve tespit yöntemleridir. Uzaydan uydu ile izlemenin en büyük avantajı silahlanma faaliyetleri izlenen devletin iznine herhangi bir ihtiyaç duyulmamasıdır. Uydu sistemleri izlemenin süresi ve zamanlamasının planlanabilmesi açısından da esnektir. Uydu sistemlerinin optik ve sensör sistemlerinin gelişmesi, uyduların artık sadece görüntülemekten ibaret olmamakla birlikte ısıda, toprakta ve havada meydana gelen değişimleri de tespit edebilmelerine (örneğin nükleer bir denemeden sonra havadaki radyoaktif izotopların tespit edilebilmesi gibi) imkân sağlamaktadır. Erişim konusundaki sorun uydu sistemlerinde en belirgindir. Uydu sistemlerinin çoğunluğu sadece belli sayıda devlet tarafından

---

²⁹⁹ WILLET, Susan, Costs of Disarmament-Disarming the Costs: Nuclear Arms Control and Nuclear Rearmament, UNIDIR, Geneva, 2003, ss. 23-25,

United Nations, General Assembly, *United Nations Study on Disarmament and Non-Proliferation Education, Report of the Secretary General, A/57/124*, 30.08.2002, ss. 20-29, (<https://undocs.org/A/57/124>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

³⁰⁰ KOPTE, Susanne / RENNER, Michael / WILKE, Peter, “*The Cost of Disarmament: Dismantlement of Weapons and the Disposal of Military Surplus*”, *The Non-Proliferation Review*, C. 3, S. 2, 1996, ss. 33-34.

işletilmektedir. Bu da söz konusu devletlerin uydu sistemlerini sadece kendi amaçları doğrultusunda kullanmalarına ve uydular vâsıtasıyla elde edilen verilerin sınırlı paylaşımına neden olabilmekte, diğer devletlere kendi uydu sistemlerini geliştirebilmek adına destek sınırlı olmaktadır. Özellikle gizli tesislerde, büyük yapısal komplekslerde yeraltı veya küçük ölçekli faaliyetlerin tespitinde uydu görüntülemelerinden sıklıkla faydalanılmakta, görüntülerin analizi ve yorumu insan faktörüne bağlı olmaya devam etmektedir.³⁰¹

Havadan gözetleme uçak, helikopter ve insansız hava araçları (UAV, Dron) vâsıtasıyla yapılmaktadır. Yer yüzeyine yakınlıklarından dolayı uydulardan daha sık başvurulmaktadır. Uydulara benzer şekilde gelişmiş kameralar ve çok çeşitli sensörler ile donatılabilmektedirler. Örneğin askerî tatbikatların, askerî birlik hareketlerinin, askerî birim sayılarının, üslerde ve tesislerde ekipman ve faaliyetlerin tespitinde kullanılabilmektedirler. Uydulardan farklı olarak havadan yapılacak denetim ve gözlem faaliyetleri denetlenen devletin izniyle sınırlıdır. Bu nedenle uydu sistemlerinden farklı olarak denetim için havadan gözetimin sağlanması bir silahsızlanma antlaşmasının denetime ilişkin hükümlerinin bir parçası olarak müzâkere edilmelidir. 1970'lerde İsrail ile Mısır ve Suriye arasındaki Sina ile Golan Ateşkes Antlaşmaları³⁰² ve en önemlisi denetimde şeffaflığı artırmayı hedefleyen 1992 Açık Semalar Antlaşması³⁰³ bu duruma örnek verilebilir.

Kaldı ki yüksek irtifa gözlem uçuşları bakımından teoride aranan uçuş izinlerinin alınmasına uygulamada nadiren başvurulmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi 1992 yılında Irak'ın kitle imhâ silah programlarının tespit edilebilmesi amacıyla ABD

---

³⁰¹ NARDON, Laurence, “*Test Ban Verification Matters-Satellite Detection*”, VERTIC, 1994, (https://www.vertic.org/media/Archived_Publications/Matters/Test_Ban_Verification_Matters_No7.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021)

³⁰² VANNONI, Michael / DUGGAN, Ruth / NAM, Man-Kwon / MOON, Kwang-Keun / KIM, Myung-Jin, *Confidence Building on the Korean Peninsula, A Conceptual Development for the Cooperative Monitoring of Limited-Force Deployment Zones*, Sandia Laboratories, Albuquerque, New Mexico, 1997, ss. 53-56.

³⁰³ BRITTING, Ernst / SPITZER, Hartwig, “*The Open Skies Treaty*”, VERTIC Yearbook, 2002, ss. 230-231.

tarafından UNSCOM'a bir adet U-2 casus uçağı sağlanması bu duruma örnek verilebilir.

Yer tabanlı uzaktan takip ve tespit teknolojileri de denetim rejimlerinde yaygın olarak kullanılmaktadırlar. Uzaktan yer tabanlı izleme ve gözlem teknolojisine dayalı en bilinen sistem Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü'nün oluşturduğu IMS'dir.³⁰⁴ Bu şekilde sensörlerle yerde elde edilen veriler Viyana'daki Uluslararası Veri Merkezine (IDC)³⁰⁵ uydular aracılığıyla iletilmektedir. Mısır ve İsrail arasında Yom Kippur Savaşı sonrası Sina-II Antlaşması³⁰⁶ sonrasında oluşturulan ateşkes hatlarının, askerden ve silahlardan arındırılmış bölgelerin denetimi de sabit yer sensörleri vâsıtasıyla gerçekleştirilmiştir.³⁰⁷

C. BEYANLAR, VERİ PAYLAŞIMLARI VE BİLDİRİMLER

Denetim her aşamasında taraflar arası aktif bilgi alış-verişini gerektirmektedir. Bu şekilde bilgi taraflar arasında doğrudan veya bir anlaşma doğrultusunda oluşturulan kuruluş, komisyon, komite, merkez aracılığıyla da paylaşılabilir. Örneğin, INF ve START antlaşmalarının tarafları olan ABD ile SSCB/Rusya Federasyonu arasında oluşturulan Nükleer Risk Azaltma Merkezlerinin kullanımı³⁰⁸ ya da belirli bir antlaşmanın hayata geçirilmesine yönelik örgütler (OPCW/IAEA), bilgi paylaşımı usullerinin anlaşmalarca önceden belirlenmesi, örneğin Ottawa Sözleşmesi (1997) madde 7 § 1 uyarınca taraf devletlerin kara mayını stoklarına ilişkin beyanlarını

³⁰⁴ CTBTO, “*International Monitoring System (IMS), Overview of the Verification Regime, CTBTO Preparatory Commission*”, (<https://www.ctbto.org/verification-regime/background/overview-of-the-verification-regime/>, Erişim Tarihi: 08.11.2021).

³⁰⁵ CTBTO Preparatory Commission, “*History of the International Data Centre*”, (<https://www.ctbto.org/verification-regime/the-international-data-centre/history-of-theinternational-data-centre/>, Erişim Tarihi: 08.11.2021).

³⁰⁶ United Nations, “04.09.1975 Interim Agreement Between Israel and Egypt (Sinai-II)”, (https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/EG%20IL_750904_Interim%20Agreement%20between%20Israel%20and%20Egypt.pdf, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

³⁰⁷ VANONNI, Michael G., *Sensors in the Sinai, A Precedent for Regional Cooperative Monitoring*, Sandia Laboratories, California, 2003, s. 42.

³⁰⁸ ZAMAN KHAN, Rafi, “*Nuclear Risk Reduction Centers*”, Stimson Center (<https://www.stimson.org/wp-content/files/file-attachments/rafikhan.pdf>, Erişim Tarihi: 08.11.2021).

Birleşmiş Milletler'e Genel Sekreterlik vâsıtasıyla iletmeleri, doğru ve güvenilir veri paylaşımını desteklemektedir.

Beyanlar, veri değişimleri ve bildirimler her ne kadar yakın anlamlı olsalar da farklılık arz etmektedirler. Beyanlar genellikle bir antlaşma görüşülme aşamasındayken durum hakkında bilgi vermek amacıyla kullanılırlar, dolayısıyla antlaşmanın uygulanma aşamasında bu beyanlar esas alınır ve sonraki denetim çalışmalarına da temel teşkil ederler. Bazı antlaşmalar taraflarca yapılan beyanları doğrudan geçerli kabul ederken bazı durumlarda ise beyanların (örneğin denetlenecek silahın sayısına ilişkin rakamların) doğruluğuna ilişkin ek müzâkereler ve periyodik denetimler söz konusu olabilmektedir. Örneğin, bir antlaşma taraf devletlerin kimyasal silah stoklarını belirli sürede imhâ etme yükümlülüğünü getiriyorsa sonraki dönemlerde ek beyanlarda bulunulması ve bu beyanların doğruluğunun denetimi esas olacaktır. Silahların kontrolü antlaşmalarında bu şekilde düzenli beyanlarda bulunmaya ilişkin düzenlemelere sıklıkla yer verilmektedir. Tipik beyanlar yer, sayı, ekipman ya da tesislerin özellikleri ile ayrıntıları hakkında bilgi vermektedir.³⁰⁹

Veri teâtîsi ise genellikle ikili antlaşmalarda ya da dar coğrafi bölgelerde taraflar arasında güven ortamını artırmak amacıyla karşılıklı teknik konularda bilgi paylaşımı şeklindedir. Verilerin doğrulanabilmesi amacıyla ek çalışmalar, karşılıklı görüşmeler ve inceleme faâliyetleri söz konusu olabilmektedir.³¹⁰

Bildirimler ise farklı türdeki olay veya olgular gerçekleşmeden önce de veya gerçekleşikten sonra bir antlaşmanın uygulayıcı organının veya taraf devletlerin durumdan haberdar edilmesine ilişkin açıklamalardır. Tipik örneği Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (1996) bölüm 3, madde 1 hükmünde olduğu gibi silah denemelerine ilişkin ön bildirimlerdir. Bildirimler olası alarm ve uluslararası krizleri önler ve gözlem ile denetim faâliyetlerine imkân sağlayarak belirsizlik ortamının önüne geçmeye katkı sağlarlar.

---

³⁰⁹ UNIDIR, *Coming to Terms with Security: A Handbook on Verification and Compliance*, United Nations, 2003, s. 116.

³¹⁰ GASTELUM, Zoe N., *International Legal Framework for Denuclearization and Nuclear Disarmament – Present Situation and Prospects*, Pacific Northwest National Laboratory, Richland, Washington, 2012, ss. 32-33.

D. BİLGİ TOPLAMA MİSYONLARI

Yerinde denetim (*on-site verification*) farklı bir denetim müessesesi olan olgu tespit misyonları (*fact-finding missions*) bir uyumsuzluk iddiası üzerine olay yerine intikal ederek ilgililerle röportajlar, tesislerde ölçümler yaparak ve kanıt toplayarak, düzenli olarak yapılan yerinde teftişler ve uzaktan takip yöntemleri ile elde edilen verileri kendi bulgularıyla desteklerler. Silahsızlanma antlaşmaları tarafından öngörülen ve genellikle zorlayıcı olarak kabul edilen yerinde teftişlerin aksine bilgi toplama heyetleri somut olaylar ışığında Birleşmiş Milletler tarafından diğer yöntemlerle bir ihlâlin belirlenememesi fakat şüphelerin devam etmesi halinde oluşturulurlar. Bu sebeple rutin ve sistematik değildirler. Suriye Arap Cumhuriyetindeki kimyasal silah kullanımı iddiaları üzerine oluşturulan bilgi toplama misyonları bu duruma örnek verilebilir.³¹¹

Bilgi toplama misyonları her ne kadar zorlayıcı bir denetim yöntemi olarak kabul edilmese ve yerinde teftişleri destekleyici bir denetim müessesesi olarak görülseler de misyon faaliyetleri ile denetlenen devletin işbirliğine gitmenin bir zorunluluk arz edip etmediği konusunda Birleşmiş Milletler Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi kararları arasında bir ayrıma gidilmektedir. Şart'ın 11. Madde hükmü ışığında silahsızlanma konulu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararlarının tavsiye mahiyetinde olması sebebiyle Genel Kurul kararları ışığında oluşturulan bilgi toplama misyonları ile işbirliğine gitme konusunda herhangi bir zorunluluk bulunmamakla birlikte Güvenlik Konseyi kararları doğrultusunda oluşturulan bilgi toplama misyonlarıyla işbirliği Şart'ın 25. madde hükmü bakımından zorunlu bir nitelik arz edebilmektedir.

---

³¹¹ United Nations, “General Assembly Meetings Coverage, First Committee Seventy-Sixth Session 13th & 14th Meetings, Delegates Approve 25 Draft Resolutions, Decisions on Disarmament, Non-Proliferation Issues, as First Committee Begins Action Phase”, (<https://www.un.org/press/en/2021/gadis3675.doc.htm>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).

E. TÂKİP

Kullanımın takip ve tespiti, yer tabanlı izleme yöntemlerini destekleme amaçlı olarak gelişmiş etiketleme ve mühürleme teknikleri vâsıtasıyla belirli silahların kullanımının ve erişimlerinin takip edilmesidir. Bu yöntemlerle silahsızlanma antlaşmasının ne düzeyde hayata geçirilebildiğinin ve silahların kontrolünün hangi düzeyde sağlanabildiğinin takip edilebilmesi amaçlanmaktadır. Etiketlemenin başarılı olması açısından en kritik nokta etiketlemenin taklit edilmesinin önüne geçilmesidir. Silahların kontrolü bakımından etiketleme genellikle kesin yasaklamalar yerine belirli silah tiplerine ve gruplarına getirilen sayısal sınırlamaların denetiminde kullanılmaktadır. Silah Ticâreti Antlaşması (ATT)'nın "Kayıtların Tutulması" başlıklı madde 12 hükmünde düzenlenen silahların sayı, model, tip ve ihracat kayıtlarının tutulması bu duruma örnek verilebilmektedir. Etiketleme, kayıtların denetiminde esas alınacak ve etiketlenmemiş herhangi bir öge doğrudan bir ihlal teşkil edecektir. Etiketleme/mühürleme bu açıdan denetleneni sorumlu tutmaktadır. Denetim müfettişleri bu durumda karşılaştıkları her silahı etiketlemek/mühürlemek yerine düzenli veya düzensiz denetimlerde önceden etiketlenen/mühürlenmiş silahları tespit etmekle görevli olacaktır. Etiketleme taklit edilmenin önlenmesi ve silahların ticâreti ile nakillerinin kolaylıkla tespit edilebilmesini sağlayacak şekilde yapılmalıdır.

Kullanımın tespitine yarayan bir başka yöntem ise mühürlemedir. Etiketlemenin aksine mühürleme genellikle kesin yasak durumlarında kullanılır. Mühürlemede amaçlanan belirli silahların muhafaza altına alındığı alanlara hiçbir şekilde girilmediğini tespit etmektir. Mühürlemeye özellikle nükleer maddeler bakımından Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı tarafından silah yapımında kullanılacak radyoaktif maddelerin muhafaza altına alınması ve erişimin engellenmesi amacıyla başvurulmaktadır. Güvenilir ve sağlam olduğunda mühürleme de etiketlemede olduğu gibi denetleyicinin yükünü büyük oranda hafifletmektedir.³¹²

---

³¹² IAEA, "Information, resources and advice for key groups about preventing the loss of control over sealed radioactive sources", (<https://www.iaea.org/sites/default/files/sealedradsources1013.pdf>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).

F. İŞ BİRLİĞİ

İşbirliğini uygulayıcı yöntemler denetimin kolaylaştırılması ve etkinliğinin artırılmasını sağlayıcı yöntemlerdir. İsteğe bağlı olabileceği gibi bir antlaşma vâsıtasıyla zorunlu ya da tavsiye niteliğinde de olabilirler. ABD ve SSCB arasındaki START – I ve START – II’de olduğu gibi tarafların birbirlerinin sahip oldukları nükleer silahların sayılarını uydularla daha kolay tespit edebilmeleri amacıyla belirli bir süre füze silolarının kapaklarını açmalarını kararlaştırmaları bu duruma örnek verilebilir. İşbirliği yöntemleri antlaşmanın tarafları arasında güven ortamının oluşmasına katkı sağlamaktadırlar.³¹³

G. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KONVANSİYONEL SİLAHLAR SİCİLİ

1991 yılında 46/36 L sayılı Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararı uyarınca Sekreterlik tarafından Birleşmiş Milletler Konvansiyonel Silahlar Sicili (*United Nations Registry of Conventional Arms*) (UNROCA) oluşturulmuştur. UNROCA Birleşmiş Milletler’e üye devletlerin konvansiyonel silah transferlerine ilişkin yıllık raporlama mekanizmasıdır. Yıllık raporlarda devletler bir önceki yılda alıcı veya tedarikçi oldukları silah transferlerine ilişkin bilgileri paylaşırlar. Genel Kurul UNROCA’nın oluşturulmasını tavsiye ettiği kararında uluslararası barış ve güvenlik ortamını istikrarsızlaştıran aşırı silah birikimlerini önlemeye ve aynı zamanda devletlerin meşru güvenlik ihtiyaçlarını da dikkate almak suretiyle silahlanma seviyelerini en düşük seviyede tutma ilkesine yer vermektedir. Sicilin oluşturulmasında amaçlanan silah transferlerinde öngörülebilirliğin, şeffaflığın ve karşılıklı güven ortamının pekiştirilmesi ile olası çatışmaların önüne geçilmesidir.³¹⁴

UNROCA iki aşamalı bir raporlama sistemini içermektedir. Bunlar önceden belirlenen yedi ana kategoride yer alan ağır silahların transferlerinin yanı sıra küçük

---

³¹³ EDENBURN, Michael W. / TROST, Lawrence C., *Ballistic Missiles Silo Door Monitoring Analysis*, Sandia National Laboratories, California, 2000, ss. 3-7.

³¹⁴ United Nations, G.A. res. 46/36L, “*Transparency in Armaments*”, A/RES/46/36L, 06/12/1991, Resolutions and Decisions of the General Assembly during its Forty Sixth First Session, Resolutions 17 September-20 December 1991, Official Records: *Forty-sixth Session Supplement No: 49, (A/46/49)*, C. 1, New York, 1992, ss. 73-76.

ve hafif silah silahlar için ayrı bir raporlama yapılmasıdır. Bu şekilde sınıflandırma 7+1 olarak da ifade edilmektedir. Her iki kademe kapsamında üye devletler mevcut silah stokları, silah üretimi, satın alımlar, yasal düzenlemeler ve politikalar hakkında UNROCA'ya raporlamada bulunabilirler.

UNROCA'nın Genel Kurul tarafından benimsenen amaçlara ulaşmada başarı şansı raporlamaların kapsamının genişliği ve ayrıntı düzeyi ile devletlerin raporlama konusundaki istekliliklerine bağlıdır. Sicil temel olarak yedi ana ağır konvansiyonel silah kategorisine ilişkin olmakla birlikte raporlamaların çoğu da bu şekildeki transferlere ilişkindir. 2003 yılında küçük ve hafif silahların raporlanmasına ilişkin ayrı bir kategori oluşturulduktan sonra çoğu devlet küçük ve hafif silahların transferleri hakkında UNROCA'ya olan yıllık raporlamalarında bu silahları da dahil etmeye başlamışlardır.³¹⁵

UNROCA'ya ilişkin kararında Genel Kurul Genel Sekretere silah transferlerine ilişkin mevcut verilerin üye devletlerden talep edilmesi ve üye devletlerle şeffaflık ve güven ortamını pekiştiren bir kayıt sistemi oluşturulması hakkında istişarelerde bulunulmasını tavsiye etmiştir. Bu şekilde UNROCA'ya yapılacak raporlamalarda veri zenginliği ve güvenilirliğinin artırılarak küresel silah alımlarında şeffaflığının sağlanması amaçlanmaktadır.³¹⁶

UNROCA olası silahlı çatışmaların önlenmesi için bir araçtır. Fakat sadece çatışmaya kadar giden süreçle ilgili değildir. Çatışma sonrası dönemler hakkında da Güvenlik Konseyi'nin "yaptırımların" izlenmesine ilişkin komiteleri özellikle ambargolar konusunda silah transferlerine ilişkin veriler hakkında UNROCA'yı yoğun

---

³¹⁵ WEZEMAN, Siemon T., "Reporting To The United Nations Register Of Conventional Arms For 2017", SIPRI Background Paper 2019,

(https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/bp_1906_unroca.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³¹⁶ United Nations, G.A. res. 71/44, "Transparency in Armaments", A/RES/71/44, 09/12/2016, Resolutions and Decisions of the General Assembly during its Seventy First Session, Resolutions 13 September-23 December 2016, Official Records Seventy-first Session Supplement C. 1, S. 49, New York, 2017, ss. 279-282.

olarak incelemekte ve referans almaktadırlar.³¹⁷ UNROCA'nın devlet raporlarına dayalı bir kayıt sicili olması dolayısıyla da küresel dolaşımdaki silahlar hakkında sınırlı veri bulundurması çatışma sonrasında barış ortamının yeniden inşasına dayanak olarak gösterilmesini olumsuz kılmaktadır. UNROCA'ya sağlanan bilgiler çatışmadan yeni çıkan ve silah ambargolarının potansiyel hedefi olan bir devletin güvenlik ihtiyaçları konusunda ek veri ve bulgularla desteklenerek dikkate alınmalıdır. Bu sebeple sadece UNROCA'ya dayalı silah ambargoları çoğu zaman yetersizdir.³¹⁸

Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Meseleleri Ofisi (*United Nations Office of Disarmament Affairs*) raporlar doğrultusunda kendisine sağlanan tüm bilgileri Birleşmiş Milletler internet sitesinde erişime sunmakta, Genel Sekreterlik ise UNROCA'ya raporlamayı artırabilmek amacı ile her yılın başında Birleşmiş Milletler'e üye devletlerle iletişime geçerek, bölgesel kuruluşlara mektup göndererek ve Birleşmiş Milletler'e üye devletlerin New York'ta bulunan daimi misyon ve temsilciliklerine hatırlatmalarda bulunarak zamanlı raporlamayı teşvik etmekte, silahsızlanma alanında faaliyet gösteren kişilere (temsilciler, görevliler, müfettişler ve denetçiler) brifingler vermekte, kullanıcı dostu bir raporlama platformu oluşturularak devletlere raporlamalar hakkında teknik konularda yardımcı olunması amacıyla online eğitim programları düzenlenmekte, devletlerin ulusal irtibat merkezleri hakkındaki bilgilerin güncellenmekte, UNROCA'nın Birleşmiş Milletler silahsızlanma sistemi içerisindeki yeri tanıtılmakta, bu amaçla çalıştaylarda ve diğer etkinliklerde sunum ve tanıtımlar gerçekleştirilmektedir.³¹⁹

UNROCA'nın işleyiş ve geliştirme prosedürleri Birleşmiş Milletler ve üye devletlerin birlikte katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Sicilin işleyişinin güncellenmesi belirli aralıklarla devlet uzman grupları tarafından yürütülmüştür. Bu sayede Birleşmiş Milletler, UNROCA'ya yapılan raporlamaları yıllık bir veri tabanında toplayabilmiş

---

³¹⁷ HOLTOM, Paul. / WEZEMAN, Siemon T., "Towards an Arms Trade Treaty", SIPRI Yearbook 2007, ss. 431-439.

³¹⁸ HOLTOM, Paul, "Can the Arms Trade Treaty Increase Transparency in International Arms Transfers?", History of Global Arms Transfer, Meiji University, Tokyo, 2019, ss. 20-21.

³¹⁹ United Nations, "UNROCA Database, Transparency in the Global Reported Arms Trade" (<https://www.unroca.org/>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).

ve rapor edilen silah ithalat ve ihracatlarının tamamına ilişkin evrensel ve kullanıcı dostu bir veri tabanı oluşturulabilmiştir.³²⁰

H. YERİNDE TEFTİŞ

1. Rutin Denetimler

Silahsızlanma antlaşmaları denetim faaliyetlerinin yerinde gerçekleştirilmesi bakımından iki temel yöntem öngörmektedir. Bunlar denetimin teknolojik imkânlar vâsıtasıyla (sensörler vs.) otomatik olarak gerçekleştirilmesi ya da müfettişler vâsıtası ile gerçekleştirilmesidir. Bazı durumlarda iki yöntem birlikte uygulanmaktadır. INF madde 6 § 1 ve madde 11 § 6 hükümleri doğrultusunda portal izleme ve START doğrultusunda denetim personelinin füze üretim ve ekipman tesislerinde süresiz olarak görevlendirilmesi rutin denetimlerin yerinde gerçekleştirilmesi açısından verilebilecek örneklerdendir.³²¹

Rutin denetimler, personel vâsıtası ile gerçekleştirildiğinde müfettişler belli süreler için görevlendirilirler. Fakat bu şekilde yapılan denetimlerin silahsızlanma açısından diğer bütün denetim usullerinden soyut ve tek başına yeterli bir yöntem olmadığına altı çizilmelidir. Yerinde denetimlerin, özellikle müfettişler vâsıtası ile gerçekleştirildiği zaman başarılı olabilmesi adına diğer yöntemlerle (özellikle ulusal ve çok uluslu teknik vâsıtalar ile uzaktan yapılan denetimler) sağlanan bilgi akışının da sürece dahil edilmesi ve bütün bilgilerin doğru analizinin yapılarak bir sonuca varılması gerekmektedir. Rutin teftişler açısından taraflar arasında gecikme ve yanlış anlaşılmalara imkân verilmemesi adına sürekli bilgi paylaşımında bulunulması ve gerektiğinde ek beyanlar talep edilmesi sıklıkla söz konusu olmaktadır.³²²

---

³²⁰ UNODA, The Global Reported Arms Trade, Transparency in Armaments Through the United Nations Register of Conventional Arms, A Guide to Assist National Points of Contact in Submitting their National Reports, Disarmament Study Series 36, United Nations, New York, 2017, ss. 1-15.

³²¹ BLACKWELL, J., “Contributions and Limitations of On-Site Inspections in INF and START”, Arms Control Verification and the New Role of On-Site Inspection, (Editörler: DUNN, Lewis A. / GORDON Amy E.), Lexington Books, Massachusetts, 1990, ss. 95-120.

³²² HARAHAHAN, J., On-site Inspections Under the INF Treaty, U.S. Department of Defense, Washington, DC, 1993, ss. 68-86.

Rutin denetimler açısından antlaşmalar çeşitli prosedürleri içermektedir. Bunlar örneğin START Antlaşması madde 11, 12 ve 13 hükümlerinde düzenlendiği üzere tarafların uymakla yükümlü oldukları davranış prosedürleri, denetimler için izin verilen süreler, denetlenen tarafın hak ve sorumlulukları ve denetim müfettişlerinin erişim hakları ve dereceleridir. Denetimlerin doğrudan bir antlaşmaya taraf olan devletlerin yetkilileri aracılığıyla mı yoksa uluslararası bir denetim kurumunun tayin edeceği müfettişler vâsıtası ile mi gerçekleştirileceği farklı şekillerde düzenlenebilmektedir. Örneğin NPT Antlaşması bakımından bu konu taraf devletler ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı arasında düzenlenen güvenlik tedbirleri antlaşmaları ve ek protokollerince kararlaştırılmaktadır.³²³ Rutin denetimler önceden belirlenen bir programa göre yapılırlar. Bu sebeple ön hazırlık yapılabilmesi mümkün olmaktadır.³²⁴

INF’de yer alan portal izleme ya da START’ın ilgili hükümlerinde olduğu gibi müfettişlerin denetim yerlerinde süresiz ya da çok uzun süreli (INF örneğinde 13 yıl) görevlendirilmeleri söz konusu olabilmektedir. Bazı hallerde ise müfettişler gerektiğinde denetim faaliyetlerinde bulunmak üzere daha kısa süreler için görevlendirilirler. Bu bakımdan bazı kaynaklar “daimî sûretle bulunma” (*on-site presence*) olarak adlandırılan birinci durumun yerinde denetimlerden (*on-site verification*) farklı bir müessese olduğunu ifade etmektedir. Kaldı ki bu bakımdan kesin bir ayırım yoktur. Örneğin, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü’nün kimyasal silah imhâ tesislerinde tesisin faaliyetleri süresince gerçekleştirdiği denetim de rutin yerinde denetim olarak kabul edilmektedir.³²⁵ Müfettişlere denetim süresi boyunca denetlenen tarafın baskı ve tacizlerinden koruyabilmek amacıyla diplomatik haklar ve ayrıcalıklar tanınmaktadır. Bunlar genellikle bir devletin topraklarına ve

---

³²³ IAEA, “*Safeguards Overview*”, (<https://www.iaea.org/publications/factsheets/iaea-safeguards-overview>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³²⁴ SCHAPER, Anette / FRANK, Katja, “*A Nuclear Weapon Free World, Can it be verified ?*”, Peace Research Institute Frankfurt (https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif53.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³²⁵ HART, John, “*On-site Inspections in Arms Control and Disarmament Verification*”, VERTIC Research Reports, S. 4, London, 2002, (http://www.vertic.org/media/assets/VM04Intro_Hart.pdf, Erişim Tarihi: 16.12.2021).

tesislere giriş, ulaşım, konaklama, güvenlik, denetim ekipmanının engelsiz giriş ve çıkışına ilişkindir.³²⁶

Yerinde denetimlerde müfettişlerin denetim faaliyetlerini kendilerine verilen görev ile haklar ve ayrıcalıklar kapsamında “her zaman” ciddi bir şekilde yürütmeleri beklenmektedir. Kaldı ki burada kullanılan “her zaman” ifadesine kıyasla “her yerde” ifadesinin kullanılması karşılaşılan güçlükler bakımından daha isabetli olacaktır. Erişim hakkı konusunda denetim sırasında çıkan engeller denetimin öngörülen sürede tamamlanmasını zorlaştırmaktadır. Ölçümlerin türü ve yeri, denetim ekipmanının montajı, taşınması, müfettişlerin konaklaması denetimin gerçekleştirileceği bölge erişilemez olduğunda denetim süreci uzamaktadır.³²⁷

Denetimler tamamlandıktan sonra ilgili uluslararası kuruma ya da antlaşma kapsamında belirlenen uygulayıcı organa raporlar sunulmaktadır. Denetim raporları tamamen kamuoyu ile paylaşılabilirliği gibi bazı durumlarda ise endüstriyel veya ticari sırların korunabilmesi adına raporun tamamı veya bir kısmı gizli tutulabilmektedir.³²⁸

2. Soruşturmalar

Soruşturmalar kapsamında yapılan denetimler çekişmeli olmaktadır. Çünkü soruşturma kapsamında yapılacak olan denetim bir uyumsuzluk iddiasından hareketle gerçekleştirilmektedir. Amaç ihlâl iddiasını doğrulayacak ya da reddedecek kanıt elde etmektedir. Bu şekilde gerçekleştirilecek denetimler açısından bildirim süreleri ihlâl iddiası söz konusu olduğu için denetlenen tarafın kanıtları imhâsını önleyebilmek

---

³²⁶ KILE, Shannon N. / KELLEY, Robert E., “*Verifying a Fissile Material Cut-off Treaty, Technical and Organizational Considerations*”, SIPRI Policy Paper 33, 2012, (<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRI33.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

³²⁷ EISENSTADT, Michael, “*Iraq and UNSCOM, A Crucial Test for U.S. Policy*”, The Washington Institute for Near East Policy, 1997, (<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraq-and-unscom-crucial-test-us-policy>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³²⁸ FINDLAY, Trevor, (Editör) “*Confidentiality and Verification: the IAEA and OPCW*”, Trust & Verify, S. 114, VERTIC, 2004, (<http://www.vertic.org/media/assets/TV114.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2021).

adına çok daha kısadır. Kaldı rutin denetimler açısından var olan engeller (denetim ekipmanının montaj süreleri, denetimin misyonuna verilecek onay ve müfettişlerin sahaya intikal etmeleri, denetlenen devletin topraklarına giriş yapılması) soruşturmalar kapsamında yapılan teftişler açısından ivedilik söz konusu olduğu için daha da zorlayıcıdır. Her ne kadar denetimde işbirliği bir yükümlülük olsa da soruşturma kapsamında yapılacak olan denetim doğası gereği daha zorlayıcı bir hale gelmekte ve bu sebeple alışılmadık engellerin çıkması daha muhtemel olmaktadır. Bu engeller hukukî itiraz süreçleri ve taleplerden, UNSCOM örneğinde olduğu gibi denetimleri kasıtlı olarak geciktirici veya engelleyici her türlü tutum ve davranışa kadar uzanabilmektedir. Denetimleri geciktirme bakımından en sık başvurulan yöntem denetlenen devletin yeterli hazırlığa sahip olmadığı ve ek süre talep edildiğine yönelik taleplerdir.³²⁹

Çok taraflı silahsızlanma antlaşmaları soruşturmalar kapsamında yapılan teftişler bakımından olası itirazların kısa sürede aşılabilmesi adına uluslararası bir denetim kurumunu itiraz ve karar merci olarak göstermektedir. Bu organ örneğin Ottawa Sözleşmesi (1997)'nin madde 8 hükmünde yer aldığı üzere Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'dir. Bir devlet soruşturma kapsamında yapılacak bir denetime doğrudan rıza göstermemeyi de seçebilir. Denetime doğrudan rıza gösterilmemesi ihlâlin meydana geldiğinin kabulü şeklinde yorumlanmaktadır.³³⁰

Soruşturmalar kapsamında yapılacak olan denetimler kötüye kullanıma da açıktırlar. Soruşturmayı ve denetimi talep eden taraf bu yöndeki faâliyetleri başka bir devleti itibarsızlaştırmak ya da casusluk için de kullanabilmektedir. Denetimin kötüye kullanımını önleyebilmek adına IAEA örneğinde olduğu gibi güvenlik tedbirleri antlaşmaları düzenlenerek denetimin kapsamı detaylı bir biçimde düzenlenebilmektedir.³³¹ Kaldı ki denetimin kötüye kullanımı sık karşılaşılan bir

---

³²⁹ OPCW, “*Challenge Inspections Pursuant to Article IX*”, (<https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-x-challenge-inspections-pursuant>, Erişim Tarihi: 19.12.2021)

³³⁰ UNIDIR, *Coming to Terms with Security, a Handbook on Verification and Compliance*, United Nations Publications, 2003, s. 26.

³³¹ VON BAECKMANN, Adolf, “*IAEA safeguards in nuclear weapon States, A review of objectives, purposes and achievements*”, IAEA Bulletin S. 1/1988, Vienna, Austria, 1988, ss. 22-25.

durum olmamakla birlikte denetimin detaylı bir biçimde düzenlenmesi ve bu sürece taraf devletlerin aktif katılımı uluslararası alanda işbirliğinin gelişmesi, uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması açısından olumlu bir gelişme olarak yorumlanmaktadır.³³²

3. Şüpheli Faâliyetler

Şüpheli faâliyetler bir silahsızlanma antlaşması doğrultusunda ihlâl teşkil edip etmediği kesin olarak tespit edilemeyen faâliyetlere karşılık gelmektedir. Her antlaşma tarafların şüpheli uyumsuzluk vakalarını takip etmelerine izin veren prosedürlere sahiptir. Ottawa Sözleşmesi (1997) tarafından öngörülen süreci incelemeye alacak olursak, bir devlet şüpheli bir faâliyette bulundursa ve şüpheler var olan denetim yöntemleriyle açıklığa kavuşturulamıyorsa ilgili devletten madde 8 § 2 hükmü doğrultusunda bir açıklama talebinde bulunulur. İlgili devletin cevap verme süresi talebin iletilme tarihinden itibaren yirmi sekiz gündür. Tatmin edici bir cevap gelmediği takdirde konu bir sonraki planlanmış toplantıya sunulabilmekte ve konu ile ilgili olarak madde 8 § 5 hükmü uyarınca bir özel oturum talebinde bulunulabilmektedir.

Toplantı neticesinde Konu Birleşmiş Milletler'e taşındığı takdirde ve ihlâl şüphesi ciddiyetini korumaya devam ediyorsa Genel Kurul madde 8 § 8 hükmü doğrultusunda bir bilgi toplama misyonunun oluşturulmasına karar verebilir. Daha sonra ise bilgi toplama misyonu tarafından elde edilen bulgular Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği aracılığıyla olağan/olağanüstü toplantıda üye devletlerin bilgisine sunulur. Madde 8 § 18-20 hükümleri doğrultusunda olağanüstü toplantıda bulunan devletler oybirliği ile, oybirliğine ulaşamadığı takdirde 2/3 çoğunluk kararı ile ilgili üye devletten uyum sorununu çözümülemesi adına önlemler alması ve uluslararası hukuka uygun prosedürlerin başlatılması yönünde karar alabilir. Bu genellikle bir tür "yaptırımın" uygulanması (sözleşme yardımlarının askıya alınması gibi), konunun Birleşmiş

---

³³² CLIFF, David / ELBAHTIMY, Hassan / KEIR, David / PERSBO, Andreas, "Nuclear Disarmament Verification: the case for multilateralism", VERTIC Brief, S. 19, London, 2013, (<https://www.vertic.org/media/assets/Publications/VERTIC%20Brief%2019.pdf>, Erişim Tarihi: 16.12.2021).

Milletler Güvenlik Konseyi'ne havale edilmesi veya Uluslararası Adâlet Dîvanı'na taşınmasına ilişkin atılacak adımlara karşılık gelmektedir.

4. Ulusal Teknik Vâsıtalar

Ulusal teknik vâsıtalar silahsızlanma antlaşmalarına uyumluluğun izlenebilmesi adına kullanılan ulusal teknoloji ve teknik prosedürleri kapsamaktadır. İlk defa soğuk savaşın erken yıllarında ABD ve SSCB arasındaki iki taraflı silahsızlanma antlaşmalarının (1972 SALT – I, 1974 TTBT) denetimi aşamasında gündeme gelmiştir.³³³ Devletler teknik imkânların kullanımına dayalı uluslararası denetim rejimlerinin yokluğu veya yetersiz kalma ihtimalinde kendi teknik imkânlarına başvurabilirler. Ulusal teknik vâsıtalar uyduları, gözlem uçularını, algılama sistemlerini, sinyal istihbarat (*signals intelligence*) (SIGINT) ve elektronik istihbarat (*electronic intelligence*) (ELINT) yöntemlerini kapsamaktadır.³³⁴

Silahların kontrolü müessesesinde ulusal teknik vâsıtalar önemli bir rol oynamaktadır. Fakat bu rolün uluslararası hukukun öngördüğü sınırlar dahilinde kalması gerektiğinin altı çizilmelidir. Silahların kontrolü antlaşmaları ulusal teknik vâsıtaların kullanımına izin vermekte fakat casusluğu kesinlikle reddetmektedir. Her ne kadar silahsızlanmanın denetlenmesinde geçmişte ulusal teknik vâsıtalar daha yoğun olarak kullanılmış olsa da günümüzde silah kontrol rejimleri değişikçe uluslararası işbirliğine dayanan kapsamlı denetim araçlarının kullanımına daha sıklıkla başvurulmaktadır. Fakat günümüzde yine de teknolojik açıdan gelişmiş ABD ve Rusya Federasyonu gibi devletler silahların kontrolünde kendi ulusal teknik vâsıtalar dahilinde yapmış oldukları tespitleri sıklıkla kullanmaktadırlar.³³⁵

³³³ KOMŽAITĚ, Ugnė / ERÄSTÖ, Tytti / TOPYCHKANOV, Petr, “Operationalizing Nuclear Disarmament Verification”, SIPRI Insights on Peace and Security, S. 2019/3, Solna, 2019, (https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/sipriinsight1904_0.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021)

³³⁴ JACKSON, William D., “Verification in Arms Control: Beyond NTM”, Journal of Peace Research, C. 19, S. 4, Sage Publications, London, 1982, ss. 345-353.

³³⁵ PANDA, Ankit / DALTON, Toby, “North Korea and the Proof of Nuclear Adherence”, Arms Control Association”, (<https://www.armscontrol.org/act/2021-09/features/north-korea-proof-nuclear-adherence>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

Ulusal teknik vâsıtalar denetimin işbirliği yoluyla hayata geçirilmesi bakımından destekleyici bir müessesedir. Bazı devletler denetimin işbirliği yoluyla hayata geçirilmesi bakımından istekli olmakla birlikte bazı devletler ise güvenlik endişeleri ve kendi siyasî etkinliklerini koruyabilmek bakımından ulusal teknik vâsıtalara başvurmayı tercih etmektedirler. Kaldı ki teknolojik açıdan gelişmiş devletler de günümüzde eskisine kıyasla çok uluslu teknik imkânların geliştirilmesinde daha fazla yer almaktadırlar. Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü izleme ve gözlem merkezi olan, CTBT madde 4 uyarınca oluşturulan Uluslararası İzleme Sistemi'ne (*International Monitoring System*) (IMS) olan yaygın katılım bu durumun en belirgin göstergesidir. Çünkü küresel teknik denetim araçları teknolojik yönden gelişmiş devletlerin bile kendi başlarına sürdüremeyecekleri kadar masraflı ve karmaşık sistemlerdir. Örneğin 1999 yılında başlatılan bir küresel nükleer deneme alarm sistemi olan IMS bugün ancak % 85 düzeyinde tamamlanabilmiştir.³³⁶

Ulusal teknik vâsıtaların gündeme geldiği bugüne kadar dünya kamuoyunun dikkatini çeken en önemli konulardan bir tanesi Irak'ın sahip olduğu iddia edilen kitle imhâ silahlarının varlığının doğrulanması bakımından ABD'nin uydu fotoğrafları ve diğer teknik imkânları UNSCOM ile paylaşması olmuştur. Ulusal teknik vâsıtalar konusundaki çekinceler ilk defa burada gündeme gelmiştir. Sadece tek bir devletin ulusal teknik vâsıtaları doğrultusunda yapılacak denetim casusluk ve siyasî çıkarlara ilişkin iddiaları gündeme getirmekte ve denetimin tarafsızlığı konusunda şüpheler söz konusu olmaktadır.³³⁷ Çok uluslu teknik vâsıtalar (*multinational technical means*) (MTM) ise ulusal teknik vâsıtaların aksine denetim rejiminde yer alan tüm taraf devletlerin katkısına ve kullanımına açıktır.³³⁸

---

³³⁶ U.S. Department of State, "CTBT: International Monitoring System", (<https://2009-2017.state.gov/t/avc/rls/212176.htm>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³³⁷ KRASNO, Jean / SUTTERLIN, James, *The United Nations and Iraq, Defanging the Viper*, Praeger Publishers, Westport CT, 2003, ss. 80-90.

³³⁸ CTBTO, *Comprehensive Test Ban Treaty Organization Verification Regime, Building the International Monitoring System*, (<https://www.ctbto.org/verification-regime/building-theinternational-monitoring-system/1994-1996-reaching-critical-mass/>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

5. Zorlayıcı Denetimler

Denetim devletler için gizli sayılabilecek bilgilere erişimi içerebilmektedir. askerî planlar, olanaklar, faâliyetler, silah araştırma ve geliştirme çalışmaları, çift kullanımlı hammadde ve teknoloji üretimi ile stoklanması (örneğin patlayıcı ve tarımsal gübre olarak kullanılabilen potasyum nitrat gibi) bu unsurlar arasında sayılabilir. Denetim elbette ki bu unsurlara belirli düzeyde erişim hakkı talep edecektir. Örneğin bir kimya fabrikasındaki kimyasalların sadece barışçıl amaçlarla mı yoksa silah üretim amaçlı mı üretilip stoklandığını tespit etmek için müfettişlerin tesislere ve materyallere erişimi, hassas ölçümlerde ve sayımlarda bulunmaları kimyasal silahların denetlenmesi açısından zorunluluk arz edecektir.³³⁹

Erişim hakkının sınırları zorlayıcı denetimlerde sıklıkla gündeme gelmekte, denetim gerçekleştirilirken antlaşma dışı kalan ticarî ve endüstriyel sırların açığa çıkmaması hedeflenmektedir. Bu amaçla bazı antlaşmalar denetlenecek tesislerdeki antlaşma dışı unsurları ve maddeleri beyan etme yükümlülüğünü örneğin Kimyasal Silahlar Sözleşmesi (1993)'nin madde 6 hükmünde olduğu gibi doğrudan denetlenen tarafa yüklemektedir. Bu şekilde müfettişlerin denetimi daha az müdahaleci yöntemler kullanarak sürdürmeleri amaçlanmaktadır.

Devletler denetim müfettişlerinin tarafsızlığı ve yeterlilikleri konusunda şüpheler duyabilirler. Bu ihtimalde bazı antlaşmalar örneğin Ottawa Sözleşmesi (1997) madde 8 § 9 hükmünde olduğu gibi taraf devletlere denetçileri veto etme hakkı tanımaktadır.

Teknoloji bazı durumlarda Sina-II Antlaşmasındaki yer sensörlerinde olduğu gibi müdahaleci bir nitelik arz etmekle birlikte³⁴⁰ kimi durumlarda da uydu sistemlerinde olduğu gibi müdahaleyi sınırlandırıcı bir etkiye de sahip olabilmektedir. Denetim elbette ki sınırsız bir erişim hakkına karşılık gelmemektedir. Bu prensip ışığına denetçilerin en büyük yükümlülüğü antlaşma dışı kalan hassas bilgileri, endüstriyel ve

³³⁹ VENTURINI, Gabriella, "Control and Verification of Multilateral Treaties on Disarmament and Non-Proliferation of Weapons of Mass Destruction", Journal of International Law and Policy, C. 17/2, 2011, (<https://jilp.law.ucdavis.edu/issues/volume-17-2/Venturini.pdf>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

³⁴⁰ U.S. Sinai Support Mission, Watch in the Sinai, Department of State Publication Number 9131, General Foreign Policy Series 321, 1980, ss. 22-30.

ticari sırları açığa çıkarmamaktır. Bir silahsızlanma antlaşması müzâkere edilirken taraflar denetimin en sancısız biçimde gerçekleştirilebilmesi adına şeffaflık ve güven ortamını sağlamalıdır. Açık Semalar Antlaşmasında olduğu gibi etkin bilgi alışverişi ve işbirliğinde bulunarak şeffaflık ve güven ortamının sağlanması bakımından uygun bir mekanizma oluşturması denetimin sorunsuz işlemesine katkı sağlamaktadır.³⁴¹

Günümüzde bilinen en zorlayıcı denetim rejimleri Güvenlik Konseyi kararları ile hayata geçirilmiştir. UNSCOM ve UNMOVIC Birinci Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kitle imhâ silahlarının kontrolü ve silahsızlanma teşebbüslerini denetlemekle görevlendirilmiştir. Bu bakımdan kullanılan teknikler ve teknolojiler yoğun olarak düşmanca koşullar altında bazen de müdahaleci ve hatta denetimin sınırlarını aşan bir biçimde kullanılmıştır. Bu süreç içerisinde Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı da kitle imhâ silahları ile ilgili teknik ölçüm ve değerlendirmeler başta olmak üzere çeşitli konularda destek olmuştur.

UNSCOM müfettişlerine şimdiye kadar bir denetim rejiminde görülen en serbest ve geniş kapsamlı erişim hak ve yetkileri tanınmıştır. Irak'a sınırsız giriş, hareket, erişim, iletişim imkânları bunlardan sadece bir kısmıdır. Bu şekilde Güvenlik Konseyi kararı ile oluşturulan bir denetim rejimi savaşta kazanan olan koalisyon devletlerine kaybeden üzerinde son derece geniş kapsamlı hak ve yetkiler tanımış olmaktadır. Bu nedenle UNSCOM/UNMOVIC o güne oluşturulan denetim rejimlerinden oldukça farklıdır.³⁴²

Olumsuz, müdahaleci hatta denetimin sınırlarını aşan bir müessese olarak kabul edilen UNSCOM/UNMOVIC, “teknik açılardan” olması gereken denetim biçimleri ile ilgili bizlere önemli bir emsal de sunmaktadır. Birincisi bir denetim rejimi teknik açıdan ilk defa bu kadar hızlı ve başarılı bir biçimde oluşturulabilmiş, uygulamaya konulabilmiş ve bir savaş sonrası hızla değişen koşullara uyum bu düzeyde başarılı bir

---

³⁴¹ MORRIS, Ellis, “*Measures to Facilitate Transparency*”, Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals, (Editör: SUR, Serge) UNIDIR, Geneva, 1992, s. 154.

³⁴² ROTFELD, Adam D., “*Iraq, the UNSCOM Experience*”, SIPRI Fact Sheet October 1998, (<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9810.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2021)

şekilde sağlanabilmiştir. Ayrıca günümüzde denetimde yaygın olarak kullanılan çok çok uluslu teknik vâsıtalar, özellikle çevresel örnekleme, havadan ve uydular vâsıtasıyla gözlem bu kadar hızlı ve başarılı bir biçimde uygulanabilmiştir. Birleşmiş Milletler'in denetimdeki yeri bakımından da Irak örneği Güvenlik Konseyi'nin sorunun yeterince ciddî olduğuna kanaat getirmesi durumunda denetim sürecinde ne kadar etkin ve belirleyici olabildiğini ortaya koymuştur.³⁴³

---

³⁴³ WEDGWOOD, Ruth, “*The Enforcement of Security Council Resolution 687: The Threat of Force Against Iraq's Weapons of Mass Destruction*”, *The American Journal of International Law*, C. 92, S. 4, Cambridge University Press, 1998, ss. 724-728.

SONUÇ

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar gelen çok uzun süreçte tarihin neredeyse her aşamasında savaşlar, çatışmalar, insanlık dramları söz konusu olmuş ve insanlığın gelişimine ayrılabilir kaynaklar bu şekilde yok olmuştur. İnsanlığın uğradığı kayıpların bilinciyle zamanla savaş ve çatışmalarda kullanılan silahların azaltılması, sınırlanması ve ortadan kaldırılabilmesi adına silahlı savaşın müessesesi ortaya çıkmıştır. Silahlı savaşın amacı insanlığın devamlılığın sağlanması ve uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunabilmesidir. Bu amaç doğrultusunda gerçekçi çözümlerin üretilebilmesi silahlı savaşın müessesesinin asıl hedefi olmalıdır. Elbette ki kısa süre içerisinde silahlanma seviyelerinin esaslı ölçüde düşürülmesi ve istikrarlı bir barış ortamına ulaşılabilmesi gerçekçi bir hedef değildir.

Silahlı savaşın devletlerin sahip olduğu ulusal güvenlik hakları ve beklentileri ile ulaşılması hedeflenen uluslararası barış ve güvenlik ortamının korunması ideali arasındaki dengeyi gözeterek çözümler üretmelidir. Devletlerin silahlara ve hatta nükleer silahlara sahip olmaları kendi başına uluslararası hukuka aykırı bir durum teşkil etmemektedir. Uluslararası Adalet Divanı *Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanımının Yasallığı* hakkındaki istişârî mütalaasında devletlerin nükleer silahlara sahip olmasının hukukî çerçevesini değerlendirmiştir.³⁴⁴ Divan nükleer silahların fiili kullanımlarının aksine, bulundurulmalarının hukuka aykırı olmadığı sonucuna varmıştır. Birleşmiş Milletler Şartı dâhil olmak üzere çeşitli silahlı savaşın antlaşmalarının incelenmesiyle yapılan değerlendirmede nükleer silahların bulundurulmasını genel olarak yasaklayan bir norm tespit edilememiştir.

BM Şartı mütalaada §§ 37-50 arasında incelenmiştir. § 37’de Divan, kuvvet kullanma tehdidini, § 39’da ise kuvvet kullanımı ile silahların türleri arasındaki ilişkiyi değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda Birleşmiş Milletler Şartı’nın belirli silahlara atıfta bulunmadığını, belirli bir silah türünün kullanımını özel olarak yasaklamadığı veya izin vermediğini ifade etmiştir.

---

³⁴⁴ International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, *I.C.J. Reports* 1996, s. 226.

Uluslararası silahsızlanma antlaşmaları ise § 53-63 arasında incelenmiştir. § 62’de Dîvan, her ne kadar silahsızlanma antlaşmalarının sayısındaki artışın Dünya çapında artan genel bir endişenin varlığına işaret ettiğini belirtse de § 63’te belirli türde silahların (nükleer silahlar) kullanım veya kullanım tehdidine yönelik evrensel bir yasağın söz konusu olmadığı sonucuna varmıştır.

Uluslararası teamüller açısından yapılan değerlendirme sonucunda da nükleer silah bulundurmanın evrensel olarak hukuka aykırı sayılabilmesine dair yeterli kanıt elde edilememiş, nükleer silahsızlanma yönünde genel bir eğilimin varlığı vurgulanmakla birlikte, bazı devletlerin caydırıcılık ilkesini öne sürerek nükleer silahlanmaya devam ediyor olmaları sebebiyle nükleer silah bulundurulmasını yasaklayan uluslararası bir teamül de tespit edilememiştir.

§ 65 ve devamında ise Dîvan yapmış olduğu bütün değerlendirmelerin sonucunda nükleer silahlara sahip olmanın yasadışı sayılmasına kanaat getirmediğini ifade etmektedir. Her ne kadar nükleer silahlanmanın kınandığı çok sayıda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi kararı var olsa da bu şekildeki kararlara nükleer güç sahibi devletler tarafından yoğun olarak muhalefet edilmesi, caydırıcılık doktrininin bugün de kabul görüyor olması ve nükleer silahsızlanma konusundaki Birleşmiş Milletler kararlarının çoğunun çekinceler ve karşı oylarla kabul edilmiş olmaları sebebiyle bu kararların evrensel olarak desteklenmediği belirtilmiştir (§ 68-73).

Karar ışığında görülmektedir ki silahlara, hatta en ölümcül kitle imhâ silahları olan nükleer silahları bulundurmayı yasaklayan bir evrensel kural mevcut değildir. Bu sebeple yakın zamanda tüm Dünyanın tamamen silahlardan arındırılmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Fakat kararda da görülmektedir ki her ne kadar silahlanma kendi başına yasaklanmasa da silahlanma seviyelerinin düşürülmesi ve mümkün olan en düşük seviyede tutulması uluslararası alanda kabul gören bir eğilimdir. Bu bakımdan Silahsızlanma önündeki en büyük engel şeffaflık konusundaki eksikliklerdir. Devletler kendi ulusal varlıklarını koruyabilmek adına silahlanma ile ilgili belirli unsurları gizli tutmakta bu durum da diğer devletlerin aynı şekilde hareket etmesine neden olmaktadır. Elbette ki devletlerden bütün ulusal sırlarını dünya kamuoyuna sunması beklenemez fakat uluslararası düzeyde atılacak aşamalı

adımlarla, antlaşmalar vâsıtasıyla devletlerin birbirine daha fazla güven duymalarını sağlayacak tedbirler kararlaştırılabilir. Bu şekilde devletler uluslararası gerilimin azalması sebebiyle daha az silahlanma seviyelerine başvuracaklardır.

Uluslararası gerilimin azaltılabilmesi bakımından var olan engeller antlaşmalar vâsıtası ile ikili, bölgesel ve küresel olacak biçimde karşılıklı anlayış ve işbirliği içerisinde aşılabılır. Bu süreç içerisinde Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlara da devletlere yol gösterici olma açısından önemli görevler düşmektedir.

Birleşmiş Milletler her zaman silahsızlanma ile ilgili meselelerde genel prensipler ortaya koyan ve tavsiyelerde bulunan, silahsızlanma rejimlerini küresel olarak yönlendiren bir kurum olmuştur. Öyle ki Genel Kurul'un ilk kararı dahi dolaylı olarak (nükleer enerjinin keşfinden kaynaklanan sakıncalar hakkında) silahsızlanmayı ilgilendirmektedir. Fakat uluslararası kurumlar bakımından dikkat edilmesi gereken en önemli nokta bu kurumların belirli sayıda devletlerin siyasî çıkarları doğrultusunda birer vâsıta haline gelmemeleridir. Aksi halde diğer devletlerin bu kurumlara duymuş oldukları güven azalacak ve şeffaflık ortamının oluşturulması imkânsız hale gelecektir.

Denetim silahsızlanmanın antlaşmalar, protokoller ve uluslararası organların kararları doğrultusunda kararlaştırılan kısmına taraf devletlerin uyumunun doğrulanmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ikili silahsızlanma görüşmeleri sırasında sıklıkla gündeme gelen şu Rusça söyleyiş denetime hâkim olması gereken temel ilke olmalıdır: “güven ama kontrol et” (“Доверяй, но проверяй”) (Doveray, no proveryay). İfadenin analizini yaptığımız zaman denetim konusunda iki alt unsur daha ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bir tanesi güvendir. Denetimin hayata geçirilmesi adına her şeyden önce güven ortamı sağlanmalıdır. Bu da vurgulamış olduğumuz şeffaflık ortamının sağlanması ile bağlantılıdır. İkincisi ise kontroldür. Buradaki kontrolden kastımız da elbette ki uyumun doğrulanması yani, denetimdir. Bu sayede güven ile denetim arasında sağlanacak hassas denge ışığında başarılı bir silahsızlanma süreci söz konusu olabilecektir.

Denetim güçlü devletlerin güçsüz devletler üzerinde bir cezalandırma ve baskı aracı olmamalı, denetimin sınır ve kapsamının silahsızlanma ile ilgili uluslararası hukukî metinlere uyumun doğrulanmasından ibaret olduğu unutulmamalıdır. Sıklıkla üzerinde durulan Irak örneği bu açıdan kritik bir örnektir. Öyle ki, söz konusu denetim rejiminde denetimin amaçlarını aşan son derece müdahaleci ve baskıcı bir tutum sergilenmiş, uluslararası krizler (Örneğin: rehin krizi) gündeme gelmiştir. Irak'ın tutumu ile ilgili olarak ilk defa bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı (1441 sayılı karar) son derece tehditkâr bir dil kullanarak uyumsuzluğun daha ağır sonuçları olabileceğini ifade etmiştir. Denetimin karşılıklı güven ortamını güçlendirmesi beklenirken tam aksine güvensizlik ortamı hızla artmıştır.

Denetim hayata geçirilirken mümkün olduğunca müdahaleci tutum ve davranışlardan uzak, tarafların kendi iradeleri doğrultusunda işbirliğine gitmesini hedefleyen yöntemlerin benimsenmesi doğru bir yaklaşım olacaktır. Müdahaleci tutum ve davranışların önlenmesi adına taraflar bir silahsızlanma antlaşmasının, özellikle de denetime ilişkin hükümlerin, görüşülme ve uygulanma aşamasında etkin olarak yer almalı ve mümkün olduğunca açık ve kapsamlı bilgi paylaşımında bulunmalıdırlar. Bu mütekabiliyet ilkesi gereği diğer devletleri de aynı şekilde hareket etmeye teşvik edecek ve denetimde yol gösterici Birleşmiş Milletler, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü, Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması Örgütü gibi saygın kurumlar da bu yaklaşım ışığında daha az müdahaleci denetim rejimleri oluşturacaklardır. Apartheid rejimi sonrası Güney Afrika'nın Uluslararası Atom Enerji Ajansı tarafından nükleer programına yönelik geçmişe dönük 5 yıllık veri talebine karşılık Güney Afrika'nın 15 yıllık verileri sunması, bu şekilde denetimin kısa sürede tamamlanması başarılı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silahsızlanma ve denetimin başarı şansı bu sürece katılan devletlerin sayısı ve istekliliği ile doğru orantılıdır. Unutulmamalıdır ki denetim iradeye dayalı bir süreçtir. Denetimde yer almayan bir devlete denetim süreci zorla benimsetilemez fakat bu yönde teşviklerde bulunulabilir. Öyle ki, bir devletin silahsızlanma antlaşmalarının görüşülmesinde ve hayata geçirilmesinde aktif bir biçimde yer alması uluslararası topluma entegrasyonunu da hızlandıracak ve silahsızlanma seviyeleri bu şekilde

azalırken devletler arası şeffaflık, uluslararası barış ve güven ortamı da giderek güçlenecektir.

KAYNAKÇA

I. ÖĞRETİ

ADENIYI, Adesoji, “*The Human Cost of Uncontrolled Arms in Africa, Cross-national Research on Seven African Countries*”, OXFAM Research Reports, 2017, (https://www-cdn.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/rr-human-cost-uncontrolled-arms-africa-080317-en.pdf, Erişim Tarihi: 17.12.2021).

ALGER, Justin / FINDLAY, Trevor, “*The Costs of Nuclear Disarmament*”, ICNND, 2009, (http://www.icnnd.org/Documents/Alger_Findlay_Cost_of_Disarmament.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

ALLEN, Keir / DRECIER, Mona / CHEN, Cliff / NIEMEYER, Irmgard / LISTNER, Clemens / STEIN, Gotthard, “*Systems Approach to Arms Control Verification*”, ESARDA Bulletin, S. 53, 2015, ss. 83-91.

BANNER, Allen V. / YOUNG, Andrew J. / HALL, Keith W., *Aerial Reconnaissance for Verification of Arms Limitation Agreements. An Introduction*, UNIDIR, United Nations, New York, 1990.

BLACKWELL, J., “*Contributions and Limitations of On-Site Inspections in INF and START*”, *Arms Control Verification and the New Role of On-Site Inspection*, (Editörler: DUNN, Lewis A. / GORDON Amy E.), Lexington Books, Massachusetts, 1990, ss. 95-120.

BLIX, Hans, “*Verification and Disarmament*”, A Paper contributed to the Seminar concerning Verification Aspects of a Cut-Off Treaty, Hasseludden, Stockholm, 3 June 1998, Proceedings from the Fissile Material Cut-off Seminar in Stockholm June 1998, (Editör: ARBMAN, Gunnar), Defence Research Establishment Division of NBC Defence (F0A4), 1998, ss. 7-17.

- BRAUCH, Hans Günther, “*Confidence Building Measures and Disarmament Strategy*”, *Current Research on Peace and Violence*, C. 2, S. 3/4, 1979, ss. 114-145.
- BRENNAN, Donald G., “*Setting and Goals of Arms Control*”, *Arms Control, Disarmament and International Security*, (Editör: BRENNAN, Donald G.), George Braziller, New York, 1961, ss. 19-42.
- BRESOLIN, Justin / GAUTAM, Brenna, “*The Nunn-Lugar Cooperative Threat Reduction Program*”, Center for Arms Control and Non-proliferation, 2014 (<https://armscontrolcenter.org/fact-sheet-the-nunn-lugar-cooperative-threat-reduction-program/>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).
- BRITTING, Ernst / SPITZER, Hartwig, “*The Open Skies Treaty*”, *VERTIC Yearbook 2002*, ss. 223-238.
- BURES, Oldrich / LOPEZ, George A., “*The Unprecedented Embargo: The UN Arms Sanctions Against Iraq 1990-2004*”, *Putting Teeth in the Tiger, Improving the Effectiveness of Arms Embargoes, Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development*, C. 10 (Editörler: BRZOSKA, Michael / LOPEZ, George A.), Emerald Group Publishing Limited, Bingley, 2009, ss. 29-53.
- CASEY-MASLEN, Stuart / VESTNER, Tobias, *A Guide to the International Disarmament Law*, Routledge, New York, 2019.
- CLEMINSON, Ron, “*International Verification Of WMD Proliferation: Applying UNMOVIC’s Legacy*”, *Journal of Military and Strategic Studies*, 2007, C. 9, S. 3, (<https://jmss.org/article/view/57689/43359>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).
- CLIFF, David / ELBAHTIMY, Hassan / KEIR, David / PERSBO, Andreas, “*Nuclear Disarmament Verification: the case for multilateralism*”, *VERTIC Brief*, S. 19, 2013, (<https://www.vertic.org/media/assets/Publications/VERTIC%20Brief%2019.pdf>, Erişim Tarihi: 16.12.2021).

- CORDEN, Pierce S., “*Science in Arms Control Policy Development And Implementation: National And International Organizations*”, Journal of the Washington Academy of Sciences, Special Issue: Science And Public Policy, C. 95, S. 3, 2009, ss. 71-81.
- CRODDY, Eric / WIRTZ, James / LARSEN, Jeffrey, Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology, and History, C. 2, ABC-CLIO, California, 2004.
- DAHLMAN, Ola, “*Verification: to detect, to deter and to build confidence*”, Arms Control Verification, (Editörler: VIGNARD, Kerstin / LINEKAR, Jane; Fransızca Tercüme: COMPAGNION, Valérie), UNIDIR, Geneva, 2010, ss. 3-14.
- DE JONGE OUDRAAT, Chantal, “*UNSCOM: Between Iraq and a Hard Place*”, European Journal of International Law, C. 13, S. 1, 2002, ss. 139-152.
- DE JONGE OUDRAAT, Chantal, “*The Role of International Organizations*”, Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals, (Editör: SUR, Serge), UNIDIR, Geneva, 1992, ss. 207-249.
- DEAN, Jonathan, “*Step-By-Step Control Over Ballistic and Cruise Missiles*”, The Acronym Institute for Disarmament Diplomacy, S. 31, 1998 (<http://www.acronym.org.uk/old/archive/dd/dd31/31ball.htm>, Erişim Tarihi: 23.09.2021).
- DHANAPALA, Jayantha, The United Nations, Disarmament and Security, United Nations, New York, 1991.
- DORN, Walter A. / ROLYA, Ann, “*The Organization for the Prohibition of Chemical Weapons and the IAEA: A Comparative Overview*”, IAEA Bulletin, C. 3, S. 35, 1993, ss. 44-47.

EDENBURN, Michael W. / TROST, Lawrence C., *Ballistic Missiles Silo Door Monitoring Analysis*, Sandia National Laboratories, California, 2000.

EISENSTADT, Michael, *“Iraq and UNSCOM, A Crucial Test for U.S. Policy”*, The Washington Institute for Near East Policy, 1997 (<https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/iraq-and-unscom-crucial-test-us-policy>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

FETTER, Steve, *“Verifying Nuclear Disarmament”*, Nuclear Weapons: The Road to Zero (Editörler: BLACKABY, Frank / ROTBLAT, Joseph), Westview Press, Boulder, Colorado, 1998, ss. 71-100.

FIHN, Beatrice, *“The Conference on Disarmament and Negative Security Assurances,”* UNIDIR Resources, United Nations, 2011 (<https://unidir.org/sites/default/files/publication/pdfs/the-conference-on-disarmament-and-negative-security-assurances-369.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

FINDLAY, Trevor, (Editör) *“Confidentiality and Verification: the IAEA and OPCW”*, Trust & Verify, S. 114, VERTIC, 2004, (<http://www.vertic.org/media/assets/TV114.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2021)

FINDLAY, Trevor, *“Looking Back: The UN Monitoring, Verification and Inspection Commission”*, Arms Control Association, (<https://www.armscontrol.org/act/2005-09/looking-back-un-monitoring-verification-inspection-commission>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

FINDLAY, Trevor, *“The Lessons of UNSCOM and UNMOVIC”*, VERTIC Yearbook 2004, ss. 65-86.

FORD, Christopher A., *“Why Not Nuclear Disarmament?”*, The New Atlantis, 2010, (<https://www.thenewatlantis.com/publications/why-not-nuclear-disarmament>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

FRY, James D., “*Dionysian Disarmament: Security Council WMD Coercive Disarmament Measures and Their Legal Implication*”, Michigan Journal of International Law, C. 29, S. 2, 2008 (<https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1149&context=mjil>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

GASTELUM, Zoe N., International Legal Framework for Denuclearization and Nuclear Disarmament – Present Situation and Prospects, Pacific Northwest National Laboratory, Richland, Washington, 2012.

GILLIS, Melissa, Disarmament. A Basic Guide, 4. Baskı, United Nations, New York, 2017.

GOLDBLAT, Jozef, Arms Control, The New Guide to Negotiations and Agreements, Sage, Thousand Oaks, California, 2002.

GÖTTSCHE, Malte / KÜTT, Moritz / NEUNECK, Götz / NIEMEYER, Irmgard, “*Advancing Disarmament Tools: A Task for Europe?*” ESARDA Bulletin, S. 53, 2015, s. 111-123.

GRAHAM, Thomas, “*Reducing Nuclear Dangers on the Korean Peninsula: Bilateral versus Multilateral Approaches*”, Journal for Peace and Nuclear Disarmament, C. 2, S. 1, 2019, ss. 336-356.

GRIFFITHS, Hugh / BROMLEY, Mark, “*Air Transport and Destabilizing Commodity Flows*”, SIPRI Policy Paper S. 24, 2009 (<https://gisf.ngo/wp-content/uploads/2014/09/0014-Griffiths-et-al-2009-Air-transport-and-destabilizing-commodity-flows10.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

GRIFFITHS, Hugh, “*Building Air Transport Capacity in Africa: Options for Improving Security and Governance*”, SIPRI Policy Brief, 2009, (<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/misc/SIPRIPB0910.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

GÜNDÜZ, Aslan / GÜNEL, Reşat Volkan, Milletlerarası Hukuk. Konu Anlatımı, Temel Belgeler, Örnek Kararlar, 6. Baskı, Beta, İstanbul, 2013.

HARAHAN, Joseph P., On-site Inspections Under the INF Treaty, U.S. Department of Defense, Washington, DC, 1993.

HART, John, “On-site Inspections in Arms Control and Disarmament Verification”, VERTIC Research Reports, S. 4, 2002, (http://www.vertic.org/media/assets/VM04Intro_Hart.pdf, Erişim Tarihi: 16.12.2021).

HOLMES, Amy Austin, Social Unrest and American Military Bases in Turkey and Germany Since 1945, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.

HOLTOM, Paul / WEZEMAN, Siemon T., “Towards an Arms Trade Treaty”, SIPRI Yearbook 2007, ss. 431-439.

HOLTOM, Paul, “Can the Arms Trade Treaty Increase Transparency in International Arms Transfers?”, History of Global Arms Transfer, Meiji University, Tokyo, 2019, ss. 19-38.

JACKSON, William D., “Verification in Arms Control: Beyond NTM”, Journal of Peace Research, C. 19, S. 4, Sage Publications, 1982, ss. 345-353.

JERVIS, Robert, “Cooperation Under the Security Dilemma”, World Politics, C. 30, S. 2, 1978, ss. 167-214.

JOFFRE, Josef / DAVIS, James W., “Less Than Zero, Bursting the New Disarmament Bubble”, Foreign Affairs, C. 90, S. 1, 2011, ss. 7-13.

JOHNSON, Rebecca, “The United Nations and Disarmament Treaties”, United Nations, UN Chronicle (<https://www.un.org/en/chronicle/article/united-nations-and-disarmament-treaties>, Erişim Tarihi: 10.12.2021).

KARKOZSKA, Andrzej, Strategic Disarmament, Verification and International Security, SIPRI Stockholm International Peace Research Institute, Taylor&Francis, New York, 1977.

KIERUF, John, Disarmament Under International Law, Djof Publishing, Copenhagen 2017.

KILE, Shannon N. / KELLEY, Robert E., “*Verifying a Fissile Material Cut-off Treaty, Technical and Organizational Considerations*”, SIPRI Policy Paper 33, 2012 (<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/PP/SIPRIPP33.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

KING, John H., “*Transforming the CD, The CD Discussion Series*”, UNIDIR Resources, 2011, (<https://unidir.org/files/publications/pdfs/transforming-the-conference-on-disarmament-multilateral-arms-control-and-disarmament-for-a-pluralistic-world-371.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

KLARE, Michael / ANDERSEN, David, A Scourge of Guns, The Diffusion of Small Arms and Light Weapons in Latin America, Federation of American Scientists, Washington DC, 1996.

KOMŽAITĚ, Ugnė / ERÄSTÖ, Tytti / TOPYCHKANOV, Petr, “*Operationalizing Nuclear Disarmament Verification*”, SIPRI Insights on Peace and Security, S. 2019/3, 2019, (https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-04/sipriinsight1904_0.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

KOPTE, Susanne / RENNER, Michael / WILKE, Peter, “*The Cost of Disarmament: Dismantlement of Weapons and the Disposal of Military Surplus*”, The Non-Proliferation Review, C. 3, S. 2, 1996, ss. 33-45.

KRASNO, Jean / SUTTERLIN, James, The United Nations and Iraq, Defanging the Viper, Praeger Publishers, Westport CT, 2003.

KRUTZCH, Walter / MYJER, Eric P. J. / TRAPP, Ralf, *The Chemical Weapons Convention: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

KRUTZCH, Walter / Trapp, Ralf, *A Commentary on the Chemical Weapons Convention*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1994.

LACEY, Edward J., *"The UNSCOM Experience, Implications for U.S. Arms Control Policy"*, *Arms Control Today*, C. 26, S. 6, 1996, ss. 9-14.

LIEBER, Keir A., *"Grasping the Technological Peace, The Offense-Defense Balance and International Security"*, *International Security*, C. 25, S. 1, 2000, ss. 71-104.

MASLEN, Stuart-Casey, *"The Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production, and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction"*, *Commentaries on Arms Control Treaties*, C.1, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005.

McCARTHY, T., *"Intelligence in Arms Control and Disarmament"*, *VERTIC Verification Yearbook*, 2000, ss. 249-263.

MILLER, Steven E., *"A Comprehensive Approach to Nuclear Arms Control"* DDA Occasional Papers, *Arms Control and Disarmament: A New Conceptual Approach*, S. 4, 2000, ss. 16-33.

MORRIS, Ellis, *"Measures to Facilitate Transparency"*, *Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals*, (Editör: SUR, Serge) UNIDIR, Geneva, 1992, ss.153-164.

MÜLLER, Harald *"Transforming the East-West Conflict: The Crucial Role of Verification"*, *Verification of Arms Reductions, Nuclear, Conventional and Chemical*, (Editörler: ALTMANN, Jürgen, ROTBLAT, Joseph), Springer-Verlag, Berlin, 1989, ss. 2-15.

NARDON, Laurence, *“Test Ban Verification Matters-Satellite Detection”*, VERTIC, 1994,

(https://www.vertic.org/media/Archived_Publications/Matters/Test_Ban_Verification_Matters_No7.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021)

PANDA, Ankit / DALTON, Toby, *“North Korea and the Proof of Nuclear Adherence”*, Arms Control Association (<https://www.armscontrol.org/act/2021-09/features/north-korea-proof-nuclear-adherence>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

PARRISH, Austen L, *“Reclaiming International Law From Extraterritoriality”*, Minnesota Law Review, C. 93, S. 3, 2009, ss. 815-835.

PATEL, Sundera J., *“Economic Consequences of Disarmament”*, Bulletin of the Atomic Scientists, C. 18, S. 9, 1962, ss. 7-12.

POLMAR, Norman, *Spyplane, The U-2 History Declassified*, MBI Publishing Company, Osceola, Wisconsin, 2001.

POMPER, Miles A. / CRAIL, Peter, *“Keeping WMD From Terrorists: An Interview with 1540 Committee Chairman Ambassador Peter Burian”*, Arms Control Today, C. 37, S. 9, 2007, ss. 21-24.

RICE, Matthew, *“Blix Assumes Charge of UNMOVIC; Security Council Debates Oil-for-Food”*, Arms Control Today, C. 30, S. 3, 2000, ss. 25-26.

ROTFELD, Adam D., *“Iraq, the UNSCOM Experience”*, SIPRI Fact Sheet October 1998, (<https://www.sipri.org/sites/default/files/files/FS/SIPRIFS9810.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2021).

RYDELL, Randy, *“Nuclear Disarmament and General and Complete Disarmament”*, The Challenge of Abolishing Nuclear Weapons, (Editör: KRIEGER, David), Transaction Publishers, New Brunswick, London, 2009, ss. 227-242.

SA'AD, Suleiman, IDAKWOJI, Blessing, "*Economics of Armed Violence in Africa: Supply and Demand Sides of Small Arms and Light Weapons Proliferation*", The Palgrave Handbook of Small Arms and Conflicts in Africa, (Editörler: TAR, Usman A, ONWURAH, Charles P.), Palgrave Macmillan, Cham, 2021, ss. 627-645.

SCHAPER, Anette / FRANK, Katja, "*A Nuclear Weapon Free World, Can it be Verified?*", Peace Research Institute Frankfurt, (https://www.hsfk.de/fileadmin/HSFK/hsfk_downloads/prif53.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

SCHELLING, Thomas C., "*The Role of Deterrence in Total Disarmament*", Foreign Affairs, C. 40, S. 3, 1962, ss. 392-406.

SCHINDLER, Dietric / TOMAN, Jiri, *The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents*, 4. Baskı, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 2004.

SCHMITT, Olivier, "*The Vienna Document and the Russian Challenge to the European Security Architecture*", Military Exercises: Political Messaging and Strategic Impact, NATO Defence College Forum Paper S. 26, (Editörler: HEUSER, Beatrice / HEIER, Tormod / LASCONJARIAS, Guillaume), DeBooks Italia, Rome, 2018, ss. 269-284.

SCHULTZ, George P. / PERRY, William J. / KISSINGER, Henry A. / NUNN, Sam, "*Deterrence in the Age of Nuclear Proliferation*", Wall Street Journal, 07.03.2011, (<https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703300904576178760530169414>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

SCHULTZ HEIRENG, Hege / ENGER, Elin "*The Role Of Non-Nuclear Weapons States in a Disarmament Regime Driven by the Vision of a World Free of Nuclear Weapons*", Norwegian Defence Research Establishment (FFI), 2010,

(<https://publications.ffi.no/nb/item/asset/dspace:3703/10-02475.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

SHAW, Malcolm Nathan, *International Law*, 6. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

SOKOV, Nikolai, “*Recent Developments in Nuclear Weapons Verification*”, *VERTIC Verification Yearbook 2002*, ss. 23-36.

SUR, Serge / CRAWFORD, Alan, “*New Trends in Verification*”, *Verification of Disarmament or Limitation of Armaments: Instruments, Negotiations, Proposals*, (Editör: SUR Serge), New York, 1992, ss. 1-14.

SUTTERLIN, James, “*Interview with Robert L. Gallucci*”, Yale-UN Oral History Project, United Nations, Dag Hammarskjöld Library, (<http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/89702/Gallucci03Feb98TRANS.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, Erişim Tarihi 04.10.2021).

THAKUR, Ramesh / HARU, Ere, *The Chemical Weapons Convention Implementation, Challenges and Opportunities*, United Nations University Press, Tokyo, 2006.

THORNTON, Charles L, “*The G8 Global Partnership Against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction*”, *The Non-proliferation Review*, C. 9, S. 3, 2002, ss. 135-152.

TUCKER, Jonathan B., *The Conduct of Challenge Inspections Under the Chemical Weapons Convention*, *Proceedings of an Expert Workshop Held on May 29-31, 2002*, Center for Non-proliferation Studies, Monterey Institute of International Studies, Washington D.C., 2002.

VANNONI, Michael / DUGGAN, Ruth / NAM, Man-Kwon / MOON, Kwang-Keun / KIM, Myung-Jin, *Confidence Building on the Korean Peninsula, A Conceptual*

Development for the Cooperative Monitoring of Limited-Force Deployment Zones, Sandia Laboratories, Albuquerque, New Mexico, 1997.

VANONNI, Michael G., *Sensors in the Sinai, A Precedent for Regional Cooperative Monitoring*, Sandia Laboratories, California, 2003.

VENTURINI, Gabriella, “*Control and Verification of Multilateral Treaties on Disarmament and Non-Proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, *Journal of International Law and Policy*, C. 17/2, 2011, (<https://jilp.law.ucdavis.edu/issues/volume-17-2/Venturini.pdf>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

VON ARX, Pierre, “*Recent Developments in the Field of Arms Control and Confidence and Security-Building Measures*”, *OSCE Yearbook*, 2012, ss. 201-223.

VON BAECKMANN, Adolf, / DILLON, Garry / PERRICOS, Demetrius, “*Nuclear Verification in South Africa*”, *IAEA Bulletin*, C. 37, S. 1, 1995, ss. 42-48.

VON BAECKMANN, Adolf, “*IAEA Safeguards in Nuclear Weapon States, A Review of Objectives, Purposes and Achievements*”, *IAEA Bulletin*, S. 1/1988, ss. 22-25.

WALKER, John R., “*The CTBT: Verification and Deterrence*”, *VERTIC Brief*, S. 16, 2011, (<http://www.vertic.org/media/assets/Publications/VB16.pdf>, Erişim Tarihi: 18.12.2021).

WARNER, Daniel, *An Ethic Responsibility in International Relations*, Lyne Rienner Publishers, London, 1991.

WEDGWOOD, Ruth, “*The Enforcement of Security Council Resolution 687: The Threat of Force Against Iraq's Weapons of Mass Destruction*”, *The American Journal of International Law*, C. 92, S. 4, 1998, ss. 724-728.

WEINER, Allen S. / BRAUN, Chaim / MAY, Michael / SPEED, Roger, “*Enhancing Implementation of U.N. Security Council Resolution 1540*”, Center for International Security and Cooperation, Freeman Spogli Institute for International Studies, Stanford University, 2007, (https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/1540_Final_Report_w_cvr.pdf, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

WEZEMAN, Siemon T., “*Reporting To The United Nations Register of Conventional Arms For 2017*”, SIPRI Background Paper 2019, (https://www.sipri.org/sites/default/files/2019-06/bp_1906_unroca.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

WILLET, Susan, *Costs of Disarmament-Disarming the Costs: Nuclear Arms Control and Nuclear Rearmament*, UNIDIR, Geneva, 2003.

WOOD, Brian / DANSSAERT, Peter, *Study on the Development of a Framework for Improving End-Use and End-User Control Systems*, United Nations, 2011.

WOODWARD, Angela, “*National implementing laws for arms control and disarmament treaties*”, VERTIC Verification Yearbook, 2003, ss. 151-168.

ZAMAN KHAN, Rafi, “*Nuclear Risk Reduction Centers*”, Stimson Center (<https://www.stimson.org/wp-content/files/file-attachments/rafikhan.pdf>, Erişim Tarihi: 08.11.2021).

II. BELGELER

A. ANTLAŞMALAR

11/12/1868, 400 Gram Altındaki Patlayıcı Mermilerin Savaş Zamanında Kullanılmasından Vazgeçen Bildiri, (ICRC, Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C>, Erişim Tarihi: 08.12.2021).

29/07/1899, Kara Savaşı Kanunları ve Teâmüllerine İlişkin Sözleşme, (SCOTT, James B., Convention with respect to the Laws and Customs of War on Land and its Annex, Texts of the Peace Conferences at the Hague, 1899 and 1907, with English Translation and Appendix of Related Documents, Ginn & Co., Boston, London, 1908, ss. 45-71).

13/10/1919, Hava Seyrüseferinin Düzenlenmesine İlişkin Sözleşme, (League of Nations, Convention Relating to the Regulation of Aerial Navigation, signed at Paris, October 13, 1919 with Additional Protocol, May I, 1920, Treaty Series, C. XI (1922), ss. 190-198).

06/02/1922, Amerika Birleşik Devletleri, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya arasında 6 Şubat 1922'de Washington'da imzalanan Antlaşma, (FULLER, Joseph V., Treaty between the United States of America, the British Empire, France, Italy, and Japan, Signed at Washington, February 6, 1922, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: 1922, United States Government Printing Office, Washington, C. 1, 1938, ss. 247-266).

17/06/1925, Boğucu, Zehirli veya Diğer Gazların ve Bakteriyolojik Savaş Yöntemlerinin Savaşta Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Protokol, (League of Nations, Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases and of Bacteriological Methods of Warfare, Treaty Series, C. XCIV (1929), ss. 65-72).

22/04/1930, Deniz Silahlarının Sınırlandırılması ve Azaltılması Antlaşması, (League of Nations, International Treaty for the Limitation and Reduction of Naval Armament, signed at London, April 22, 1930, with Procès-verbal of Deposit of Ratifications, signed at London, October 27, 1930, and Exchange of Notes regarding the Interpretation of Article 19 of the Treaty; Tokio, May 21 and 24, 1930, and London, June 5, 1930, Treaty Series, C. CXII (1931), ss. 66-96).

07/12/1944, Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi, (ICAO, Convention on International Civil Aviation Done at Chicago on the 7th Day of December 1944, https://www.icao.int/publications/Documents/7300_orig.pdf, Erişim Tarihi 11.12.2021).

26/06/1945, Birleşmiş Milletler Şartı, (United Nations, Charter of the United Nations, Yearbook 1946-1947, New York, 1947, C. 1, ss. 831-843).

13/02/1946, Birleşmiş Milletlerin Ayrıcalıkları ve Muafiyetleri Sözleşmesi, (United Nations, Convention on the Privileges and Immunities of the United Nations, Adopted by the General Assembly of the United Nations on 13 February 1946, Treaty Series, C. 1 (1946-1947), ss. 16-32).

25/03/1957, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) Antlaşması, (United Nations, Treaty establishing the European Atomic Energy Community (EURATOM), (with Annex and Protocols), Treaty Series, C. 298 (1958), ss. 169-266).

01/12/1959, Antarktik Antlaşması, (United Nations, The Antarctic Treaty, Treaty Series, C. 402, ss. 71-84).

05/08/1963, Atmosferde, Uzayda ve Su Altında Nükleer Silah Testlerini Yasaklayan Antlaşma, (United Nations, Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and under Water. Signed at Moscow, on 5 August 1963, C. 480 (1963), ss. 43-49).

27/01/1967, Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil Uzayın Keşfi ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen Esaslar Hakkında Antlaşma, (United Nations, Treaty on principles governing the activities of States in the exploration and use of outer space, including the moon and other celestial bodies, Treaty Series, C. 610 (1967), ss. 205-212).

14/02/1967, Latin Amerika'da Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması, (United Nations, Treaty for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America, Treaty Series, C. 634 (1968), ss. 326-356).

01/07/1968, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması, (United Nations, Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Opened for Signature at London, Moscow and Washington on 1 July 1968, Treaty Series, C. 729 (1970), ss. 169-175).

23/05/1969, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, (United Nations, Vienna Convention on the Law of Treaties, Treaty Series, C. 1155 (1980), ss. 331-353).

11/02/1971, Nükleer Silahlar ve Diğer Kitle İmha Silahlarının Deniz Yatağı, Okyanus Tabanı ve Bunların Yeraltına Yerleştirilmesinin Yasaklanmasına Dair Antlaşma, (United Nations, Treaty on the prohibition of the emplacement of nuclear weapons and other weapons of mass destruction on the sea-bed and the ocean floor and in the subsoil thereof, Treaty Series, C. 955 (1974), ss. 115-120).

10/04/1972, Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Toksin Silahlarının Geliştirilmesi, Üretimi ve Stoklanması Yasaklanması ve Bunların İmhasına Dair Sözleşme, (United Nations, Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction. Opened for signature at London, Moscow and Washington on 10 April 1972, Treaty Series, C. 1015 (1976), ss. 163-169).

25/05/1972, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Açık Denizlerde ve Açık Denizlerdeki Olayların Önlenmesine Dair Anlaşma, (U.S. Department of State, Agreement Between the Government of The

United States of America and the Government of The Union of Soviet Socialist Republics on the Prevention of Incidents On and Over the High Seas, <https://2009-2017.state.gov/t/isn/4791.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

26/05/1972, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Belirli Önlemler Üzerine Geçici Antlaşma, (United Nations, Interim Agreement between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on Certain Measures with respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms, Treaty Series, C. 944 (1974), ss. 3-6).

26/05/1972, Anti-Balistik Füzelerin Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma (United Nations, Treaty on the Limitation of Anti-ballistic Missile Systems, Treaty Series, C. 944 (1974), ss. 13-67).

18/01/1974, Cenevre Barış Konferansı Doğrultusunda İsrail-Mısır Geri Çekilme Antlaşması (United Nations, Egyptian Israeli Agreement on Disengagement of Forces in Pursuance of the Geneva Peace Conference, https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/EG%20IL_740118_AgreementOnDisengagementofforces.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

03/07/1974, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Yeraltı Nükleer Silah Testlerinin Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma (ve Protokolü), (United Nations, Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Underground Nuclear Weapon Tests (and Protocol thereto) (TTBT), <https://2009-2017.state.gov/t/isn/5204.htm>, Erişim Tarihi: 14.11.2021).

06/09/1976, Yaygınlaşmayla Mücadele Antlaşması ile Bağlantılı Olarak Birleşik Krallık ile Uluslararası Atom Enerjisi Topluluğu ve IAEA Arasında İmzalanan 6 Eylül 1976 Tarihli Antlaşma (IAEA, The Text of the Agreement of 6 September 1976 Between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the European Atomic Energy Community and the Agency in Connection with the

Treaty on the Non-proliferation of Nuclear Weapons, INFCIRC/263, <https://www.iaea.org/>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

18/05/1977, evresel Modifikasyon Tekniklerinin Askeri veya Diğer Herhangi Bir Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına İlişkin Sözleşme, (United Nations, Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, Treaty Series, C. 1108 (1978), ss. 151-155).

18/11/1977, Güvenlik Tedbirlerinin Amerika Birleşik Devletleri'nde Uygulanmasına İlişkin Amerika Birleşik Devletleri ile Ajans Arasında 18 Kasım 1977 Tarihli Anlaşma, (IAEA, Agreement of 18 November 1977 between the United States of America and the Agency for the Application of Safeguards in the United States of America, INFCIRC/288, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infirc288.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

27/07/1978, Güvenlik Tedbirlerinin Fransa'da Uygulanmasına İlişkin Fransa ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ile Arasında 27 Temmuz 1978 Tarihli Anlaşma, (IAEA, Agreement of 27 July 1978 between France, the European Atomic Energy Community and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in France, INFCIRC/290, <https://www.iaea.org/>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

18/06/1979, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Stratejik Taarruz Silahlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Antlaşma, (U.S. Department of State, Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Strategic Offensive Arms, Together with Agreed Statements and Common Understandings Regarding the Treaty, <https://2009-2017.state.gov/t/isn/5195.htm#treaty>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

05/12/1979, Devletlerin Ay ve Diğer Gök Cisimleri Üzerindeki Faâliyetlerini Düzenleyen Anlaşma, (United Nations, Agreement Governing the Activities of

States on the Moon and Other Celestial Bodies, Treaty Series, C. 1363 (1984), ss. 22-28).

10/10/1980, Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalara İlişkin Sözleşme, (United Nations, Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III), Treaty Series, C. 1342 (1983), ss.163-172).

21/02/1985, Güvenlik Tedbirlerinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Uygulanmasına İlişkin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Ajans Arasında 21 Şubat 1985 Tarihli Anlaşma, (IAEA, Agreement of 21 February 1985 between the Union of Soviet Socialist Republics and the Agency for the Application of Safeguards in the Union of Soviet Socialist Republics, INFCIRC/327, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc327.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

08/12/1987, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Orta Menzilli ve Kısa Menzilli Füzelerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Antlaşma ve Protokolleri, (United Nations, Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Elimination of Their Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, United Nations, Treaty Series, C. 1657 (1991), ss. 2-19).

20/09/1988, Güvenlik Tedbirlerinin Çin'de Uygulanmasına İlişkin Çin Halk Cumhuriyeti ile Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Arasında 20 Eylül 1988 Tarihli Anlaşma, (IAEA, Agreement of 20 September 1988 Between the People's Republic of China and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in China, INFCIRC/369, <https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc369.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

28/12/1989, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Statüsü, (IAEA, Statute of the IAEA, <https://www.iaea.org/about/statute>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

19/11/1990, Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması, (United Nations, Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, Treaty Series, C. 2441 (2007), ss. 288-407).

31/08/1991, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Taarruz Silahlarının Azaltılması ve Sınırlandırılmasına İlişkin Önlemler Antlaşması, (U.S. Department of State, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>, Erişim Tarihi: 20.12.2021).

24/03/1992, Açık Semalar Antlaşması, (OSCE, Treaty on Open Skies, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/5/14127.pdf>, Erişim Tarihi: 28.05.2021).

03/01/1993, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Saldırı Silahlarının Daha Fazla Azaltılması ve Sınırlandırılması Antlaşması, (U.S. Department of State, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, <https://2009-2017.state.gov/t/avc/trty/102887.htm#treatytext>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

13/01/1993, Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Depolanmasının ve Kullanımının Yasaklanmasına ve Bunların İmhâsına Dâir Sözleşme, (United Nations, Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction, Treaty Series, C. 1975 (2000), ss. 3-480).

11/04/1996, Afrika Nükleer Silahlardan Arî Bölge Antlaşması, (United Nations, African Nuclear Weapon Free Zone Treaty, <http://disarmament.un.org/treaties>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

03/05/1996, Aşırı Yaralayıcı veya Ayrım Yapmayan Etkilere Sahip Addedilebilecek Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalara Dâir Sözleşme'ye ekli Mayın, Bubi Tuzağı ve Diğer Cihazların Kullanımına İlişkin Yasaklamalar veya Kısıtlamalara İlişkin Protokol (3 Mayıs 1996'da tâdil edilmiş haliyle II. Protokol), (United Nations, Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices (Protocol II as amended on 3 May 1996) annexed to the 03.05.1996 Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Treaty Series, C. 1342 (1983), ss. 163-172).

10/09/1996, Nükleer Denemelerin Tümüyle Yasaklanması Antlaşması (CTBTO, Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty and Text on the Establishment of a Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization, (https://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/legal/CTBT_English_withCover.pdf, Erişim Tarihi: 25.12.2020).

18/09/1997, Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Stoklanmasının, Üretiminin ve Transferinin Yasaklanması ve İmâm Edilmesine Dâir Sözleşme, (United Nations, Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, Treaty Series, C. 2056 (1999), ss. 241-252).

14/11/1997, Ateşli Silahlar, Mühimmat, Patlayıcılar ve Diğer İlgili Malzemelerin Yasadışı İmalatı ve Kaçakçılığına Karşı Amerikalararası Sözleşme, (United Nations, Inter-American Convention against the illicit manufacturing of and trafficking in firearms, ammunition, explosives and other related materials, Treaty Series, C. 2029 (1998), ss. 55-68).

30/07/1998, Aşırı Yaralayıcı veya Ayrım Yapmayan Etkilere Sahip Addedilebilecek Bazı Konvansiyonel Silahların Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalara Dâir Sözleşmeye Ek Protokol (Protokol IV, Kör Eden Lazer Silahlarına İlişkin Protokol), (United Nations, Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of

Mines, Booby-Traps and Other Devices, (Protocol II as amended on 3 May 1996) annexed to the 03.05.1996 Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects, Treaty Series, C. 1342 (1983), ss. 163-172).

07/06/1999, Konvansiyonel Silah Satın Almalarında Şeffaflığa İlişkin Amerikalar Arası Sözleşme, (United Nations, 07/06/1999, Inter-American Convention on Transparency in Conventional Weapons Acquisitions, <http://disarmament.un.org/treaties/>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

31/05/2001, Ateşli Silahlar, Parçaları, Bileşenleri ve Mühimmatının Yasadışı İmalatı ve Kaçakçılığına Karşı Sınır Aşan Örgütlü Suçlara Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesini Tamamlayıcı Protokol, (United Nations, Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Their Parts and Components and Ammunition, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime in Treaty Series. C. 2326 (2005), ss.237-246).

24/05/2002, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Taarruz İndirimleri Antlaşması, (SORT / Moskova Antlaşması) (United Nations, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation On Strategic Offensive Reductions (SORT / Treaty Of Moscow) in United Nations, Treaty Series. C.2350 (2005), ss. 415-417).

13/04/2005, Nükleer Terörizm Eylemlerinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme, (United Nations, International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism, Treaty Series, C. 2445 (2007), ss. 137-148).

08/09/2006, Orta Asya'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge Antlaşması, (United Nations, Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia, Treaty Series, C. 2970 (2014), ss. 93-100).

03/12/2008, Misket Bombaları Sözleşmesi, (United Nations, Convention on Cluster Munitions, Treaty Series, C. 2688 (2014), ss. 39-184).

08/04/2010, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu Arasında Stratejik Taarruz Silahlarının Daha Fazla Azaltılması ve Sınırlandırılmasına Yönelik Önlemler Hakkında Antlaşma, (U.S. Department of State, Treaty Between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/140035.pdf>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

03/06/2013, Silah Ticâreti Antlaşması, (United Nations, Arms Trade Treaty, Treaty Series, (2014), C. 3013, ss. 315-331).

20/07/2017, Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması, (United Nations, Treaty on Prohibition of Nuclear Weapons, A/Conf.229/2017/8, New York, 2017).

B. ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN BELGELERİ

1. Birleşmiş Milletler

a. Kararlar

aa. Genel Kurul

United Nations, G.A. res. 1(I), “*Establishment of a Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of the Atomic Energy*”, A/RES/1(I), 24/01/1946, Resolutions Adopted by the General Assembly During the First Part of Its First Session From 10 January to 14 February 1946, A/64, Church House, Westminster London, 1946, s. 9.

United Nations, G.A. res. 502 (VI), “*Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and all armaments; international control of atomic energy*”, A/RES/502(VI), 11/01/1952, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixth Session, 6 November 1951 – 5 February 1952, Official Records: Sixth Session, Supplement No. 20 (A/2119), New York, 1952, ss. 1-2.

United Nations, G.A. res. 808 (IX) A, “*Regulation, limitation and balanced reduction of all armed forces and armaments: report of the Disarmament Commission; Conclusion of an international convention (treaty) on the reduction of armaments*”

and the prohibition of atomic, hydrogen and other weapons of mass destruction” A/RES/808(IX), 04/11/1954, Resolutions adopted by the General Assembly during its Ninth Session from 21 September to 17 December 1954, General Assembly Official Records: Ninth Session, Supplement No:21, (A/2890), New York, ss. 3-4.

United Nations, G.A. res. 1378 (XIV), “*General and complete disarmament*”, A/RES/1378 (XIV), 20/10/1959, Resolutions adopted by the General Assembly during its Fourteenth Session, 15 September – 13 December 1959, Official Records: Fourteenth Session, Supplement No. 16 (A/4354), New York, 1960, s. 3.

United Nations, G.A. res. 1664 (XVI), “*Question of disarmament*”, A/RES/1664 (XVI), 04/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No: 17 (A/5100), C. 1, New York, 1962, s. 5.

United Nations, G.A. res. 1722 (XVI), “*Question of Disarmament*”, A/RES/1722(XVI), 20/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961-23 February 1962, General Assembly Official Records, Sixteenth Session, Supplement No: 17 (A/5100), C.1 New York, 1962, ss. 7-8.

United Nations, G.A. res 1653 (XVI), “*Declaration on the prohibition of the use of nuclear and thermo-nuclear weapons*”, A/RES/1653(XVI), 24/11/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No:17 (A/5100), C. 1, New York, 1962, s. 4.

United Nations, G.A. res. 1665 (XVI), “*Prevention of the wider dissemination of nuclear weapons*”, A/RES/1665(XVI), 04/12/1961, Resolutions adopted by the General Assembly during its Sixteenth Session, 19 September 1961 – 23 February 1962, Official Records: Sixteenth Session, Supplement No: 17 (A/5100), New York, 1962, C. 1., ss. 5.

United Nations, G.A. res. S-10/2, “*Final Document of the Tenth Special Session of the Assembly*”, A/RES/S-10/2, 30/06/1978, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its Tenth Special Session, 23 May – 30 June 1978, Official Records: Tenth Special Session, Supplement No. 4 (A/S-10/4), New York, 1978, s. 3.

United Nations, G.A. res. 33/71, “*Military and Nuclear Collaboration with Israel*”, A/RES/33/71, 14/12/1978, Resolutions adopted by the General Assembly during its thirty-third session 19 September-21 December 1978 15-29 January and 23-31 May 1979, supplement no. 45 (A/33/45), New York, 1979, ss. 47-53.

United Nations, G.A. res. 37/99K, “*Institutional Agreements Relating to the Process of Disarmament*”, A/RES/37/99K, 13/12/1982, Resolutions and Decisions adopted by the General Assembly during its thirty-seventh session, 21 September-21 December 1982 and 10-13 May 1983, General Assembly Official Records: thirty-seventh session, Supplement No:51(A/37/51), New York, 1983, s. 81.

United Nations, G.A. res. 38/183, “*Bilateral Nuclear Arms Negotiations*”, A/RES/38/183, 20/12/1983, Resolutions adopted by the General Assembly during its thirty-eighth session, 20 September-20 December 1983 and 26 June 1984, General Assembly Official Records, thirty-eighth session, Supplement No:47, A/38/47, United Nations, New York, 2018, ss. 72-82.

United Nations, G.A. res. 40/152 O, “*Verification in All Its Aspects*”, A/RES/40/152O, 16/12/1985, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Fortieth Session 17 September-18 December 1985, 28 April-9 May and 20 June 1986, General Assembly Official Records, Supplement No:53, (A/40/53), New York, 1986, s. 101.

United Nations, G.A. res 42/37, “*Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons*”, A/RES/42/37, 30/11/1987, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-second session, 15 September-21 December 1987, Official Records, forty-second session, Supplement No:49 (A/42/49), C.1, New York, 1988, ss. 71-73.

United Nations, G.A. res. 43/78, “*Review of the implementation of the recommendations and decisions adopted by the General Assembly at its Tenth Special Session*”, A/RES/43/78, 07/12/1988, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Forty-third Session, 20 September-22 December 1988, Supplement No:49 (A/43/49), C.1 New York, 1989, ss. 93-100.

United Nations, G.A. res. 45/57, “*Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons*”, A/RES/45/57, 04/12/1990, Resolutions adopted by the General Assembly during its forty-fifth session, 18 September-21 December 1990, Official records: forty-fifth session, Supplement No:49A (A/45/49), C.1, United Nations, New York 1991, ss. 60-62.

United Nations, G.A. res 46/36H, “*International Arms Transfers*”, A/RES/46/36H, 06/11/1991, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its Forty-Sixth Session, 17 September-20 December 1991, General Assembly Official Records, Supplement No:49, (A/46/49), C.1, New York 1992, s. 71.

United Nations, G.A. res. 46/36L, “*Transparency in Armaments*”, A/RES/46/36L, 06/12/1991, Resolutions and Decisions of the General Assembly during its Forty Sixth First Session, Resolutions 17 September-20 December 1991, Official Records: Forty-sixth Session Supplement No: 49, (A/46/49), C. 1, New York, 1992, ss. 73-76.

United Nations, G.A. res. 59/92, “*Information on confidence-building measures in the field of conventional arms*”, A/RES/59/92, 17/12/2004, Resolutions adopted by the General Assembly during its fifty-ninth session, September-23 December 2004, General Assembly Official Records, fifty-ninth session, Supplement No:49, A/59/49, C. 1, United Nations, New York, 2005, s. 140.

United Nations, G.A. res. 68/43, “*Transparency in Armaments*”, A/RES/68/43, 10/12/2013, Resolutions and Decisions Adopted by the General Assembly During its sixty-eighth session, Resolutions 17 September–27 December 2013 General Assembly Official Records: Sixty-eighth Session Supplement No. 49, S. 1, New York, 2014, ss.194-197.

United Nations, G.A. res. 71/44, “*Transparency in Armaments*”, A/RES/71/44, 09/12/2016, Resolutions and Decisions of the General Assembly during its Seventy First Session, Resolutions 13 September-23 December 2016, Official Records Seventy-first Session Supplement No: 49, C.1, New York, 2017, ss. 279-282.

United Nations, G.A. res. 72/38, “*Nuclear Disarmament*”, A/RES/72/38, 04/12/2017, Resolutions adopted by the General Assembly during its seventy-second session, Resolutions 12 September-24 December 2017, General Assembly Official Records, Seventy-second Session Supplement No:49, C.1 United Nations, New York, 2018, ss. 238-242.

bb. Güvenlik Konseyi

United Nations, S.C. res. 255, “*Question relating to measures to safeguard non-nuclear-weapon States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*”, S/RES/255, 19/06/1968, Resolutions and Decisions of the Security Council 1968, Security Council Official Records: Twenty-third year, New York, 1970, s. 13.

United Nations, S.C. res. 620, “*On Chemical Weapons Use In The Conflict Between Iraq And The Islamic Republic Of Iran*”, S/RES/620, 26/08/1988, Resolutions and Decisions of the Security Council 1988, Security Council Official Records: Forty-Third Year, S/INF/44, New York, 1989, s. 12.

United Nations, S.C. res. 687, “*On Restoration of the Sovereignty, Independence and Territorial Integrity of Kuwait*”, S/RES/687C, 08/04/1991, Resolutions and Decisions of the Security Council 1991, Security Council Official Records: Forty-Sixth Year, S/INF/47, New York, 1993, ss. 11-15.

United Nations, S.C. res. 707, “*Iraq*”, S/RES/707, Resolutions and Decisions of the Security Council 1991, 15/08/1991, Security Council Official Records: Forty-Sixth Year, S/INF/47, New York, 1993, ss. 22-24.

United Nations, S.C. res. 984, “*Security assurances against the use of nuclear weapons to non-nuclear-weapon States that are Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*”, S/RES/984, 11/04/1995, Resolutions and Decisions of the Security Council 1995, Security Council Official Records: Fiftieth Year, S/INF/51, United Nations, New York, 1998, s. 104.

United Nations, S.C. res. 1284, “*On Establishment of the UN Monitoring, Verification and Inspection Commission (UNMOVIC)*”, S/RES/1284, 17/12/1999, Resolutions and Decisions of the Security Council 1999, Security Council Official Records: Fifty-Fourth Year, S/INF/55, New York, 2001, ss. 109-115.

United Nations, S.C. res. 1441, “*On Decision to Set Up an Enhanced Inspection Regime to Ensure Iraq's Compliance of its Disarmament Obligations*”, S/RES/1441, 08/11/2002, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2002-31 July 2003, Security Council Official Records, S/INF/58, New York, 2003, ss. 114-120.

United Nations, S.C. res. 1540, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*,” S/RES/1540/28/04/2004, (2004), Resolutions and Decisions of the Security Council 2004, 1 August 2003-31 July 2004, Security Council Official Records, S/INF/59, United Nations, 2004, ss. 214-217.

United Nations, S.C. res. 1762 (2007), “*The Situation Concerning Iraq*”, S/RES/1762(2007), 29/06/2007, Resolutions and Decisions of the Security Council, 1 August 2006-31 July 2007, Security Council Official Records, S/INF/62, New York, 2007, ss. 250-254.

United Nations, S.C. res. 1810, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*”, S/RES/1810, 25/04/2008, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2007 – 31 July 2008, Security Council Official Records, S/INF/63, New York, 2008, ss. 190-193.

United Nations, S.C. res. 1977, “*Non-proliferation of weapons of mass destruction*”, S/RES/1977, 20/04/2011, Resolutions and Decisions of the Security Council 1

August 2010 – 31 July 2011, Security Council Official Records, S/INF/66, New York, 2011, ss. 293-297.

United Nations, S.C. res. 2055, “*Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction*“, S/RES/2055, 29/06/2012, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2011 – 31 July 2012, Security Council Official Records, S/INF/67, New York, 2012, ss. 293-297.

United Nations S.C. res. 2117, “*Small Arms and Light Weapons*“, S/RES/2117, 26/09/2013, Resolutions and Decisions of the Security Council, 1 August 2013-31 July 2014, Security Council Official Records, S/INF/69, New York, 2015, ss. 275-280.

United Nations, S.C. res. 2235 (2015), “*On Establishment Of an OPCW-UN Joint Investigative Mechanism to Identify the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic*“, S/RES/2235(2015), 07/08/2015, Resolutions and Decisions of the Security Council 1 August 2015 – 31 December 2016, Security Council Official Records, S/INF/71, New York 2018, ss. 8-10.

United Nations, S.C. res. 2572, “*Non-proliferation of weapons of mass destruction. Letter from the President of the Council on the voting outcome (S/2021/393) and voting details (S/2021/400)*“, S/RES/2572, 22/04/2021, Resolutions and Decisions of the Security Council 2021, Security Council Official Records, S/INF/76, New York, 2021.

b. Raporlar

United Nations, “*Relationship Between Disarmament and International Security, Report of the Secretary-General, A/36/597*“, New York, 1982, (<https://www.un.org/disarmament/wp-content/uploads/2017/04/A-36-597.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Unilateral Nuclear Disarmament Measures. Report of the Secretary General, Department for Disarmament Affairs, A/39/516*”, New York, 1985, (<https://undocs.org/en/A/39/516>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*UNSCOM, Ninth Report under Resolution 699. Note by the Secretary General, S/1995/1038,*” 17.12.1995, (<https://www.un.org/depts/unscom/sres95-1038.htm>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*UNSCOM, Fourth Report Under Resolution 1051. Note by the Secretary General, S/1997/774*”, 06.10.1997, (<https://undocs.org/S/1997/774>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*2001 Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, Report of the United Nations Conference on the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, New York, 9-20 July 2001, A/Conf.192/15*”, ([https://undocs.org/en/A/CONF.192/15\(Supp\)](https://undocs.org/en/A/CONF.192/15(Supp)), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*General Assembly, Study on Disarmament and Non-Proliferation Education. Report of the Secretary General, A/57/124, 2002*”, (<https://undocs.org/A/57/124>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Verification in all its aspects, including the role of the United Nations in the field of verification. General Assembly Report A/61/1028, Disarmament Study Series 32*”, UNODA, New York, 2008, (<https://undocs.org/A/61/1028>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Report of the United Nations Mission to Investigate Allegations of the Use of Chemical Weapons in the Syrian Arab Republic on the alleged use of chemical weapons in the Ghouta area of Damascus on 21 August 2013. Note by the Secretary General, A/67/997–S/2013/553*”, 16.09.2013, (<https://undocs.org/A/67/997>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

c. Yazışmalar ve Tutanaklar

United Nations, “*Consideration of draft resolution A/C.1/66/L.25 in United Nations General Assembly, Conclusion of effective international arrangements to assure non-nuclear-weapon States against the use or threat of use of nuclear weapons, Report of the First Committee, A/66/409*”, (<https://undocs.org/A/66/409>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Final Verbatim Record of the 390th Meeting of the Eighteen-Nation Committee on Disarmament, ENDC/PV.390, 1968*”, (<https://quod.lib.umich.edu/e/encd/4918260.0390.001?view=text&seq=14>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Organization of the seventieth regular session of the General Assembly, adoption of the agenda and allocation of items, A/70/250*”, 2015, (<https://undocs.org/en/A/70/250>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*2000 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document, Review of the operation of the Treaty, taking into account the decisions and the resolution adopted by the 1995 Review and Extension Conference Improving the effectiveness of the strengthened review process for the Treaty, NPT/CONF.2000/28*”, ([https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28\(PartsIandII\)](https://undocs.org/NPT/CONF.2000/28(PartsIandII)), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*2010 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons Final Document, NPT/CONF.2010/50, New York, 2010*”, ([https://undocs.org/NPT/CONF.2010/50\(vol.i\)](https://undocs.org/NPT/CONF.2010/50(vol.i)), Erişim tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Final document on the 2009 comprehensive review of the status of implementation of Security Council resolution 1540 (2004): key findings and recommendations in “Letter dated 29 January 2010 from the Chairman of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004)*”

addressed to the President of the Security Council, S/2010/52”, 2010, (<https://undocs.org/S/2010/52>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Final Document on the 2016 Comprehensive Review of the Status of Implementation of Resolution 1540 (2004), Letter dated 9 December 2016 from the Chair of the Security Council Committee established pursuant to resolution 1540 (2004) addressed to the President of the Security Council, S/2016/1038”*, 2016, (<https://undocs.org/S/2016/1038>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 06.04.1995 from the Chargé d’affaires a.i. of the Permanent Mission of the United States of America to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/153 S/1995/263, 1995”*, (<https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/50/153>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of China to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/155 S/1995/265”*, 1995, (<https://undocs.org/A/50/155>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of France to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/154 S/1995/264”*, 1995, (<https://undocs.org/A/50/154>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of the Russian Federation to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/50/151 S/1995/261”*, 1995, (<https://undocs.org/A/50/151>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 06.04.1995 from the Permanent Representative of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the United Nations addressed to the Secretary-General A/50/152, S/1995/262”*, 1995, (<https://undocs.org/A/50/152>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, *“Letter dated 20.09.1961 From the Permanent Representatives of the Union of Soviet Socialist Republics and the United States of America to the United*

Nations”, Addressed to the President of the United Nations General Assembly, A/4879”, 1961, (<https://undocs.org/A/4879>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Special Report of the Disarmament Commission to the General Assembly at its Third Special Session Devoted to Disarmament, Official Records of the General Assembly, Fifteenth Special Session, Supplement No. 3 (A/S-15/3)*”, 1988, ([https://undocs.org/en/A/S-15/3\(SUPP\)](https://undocs.org/en/A/S-15/3(SUPP))), Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*2015 NPT Review Conference prepared by the IAEA Secretariat on Activities of the International Atomic Energy Agency relevant to article III of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.2015/13*”, 2015, (<https://undocs.org/en/NPT/CONF.2015/13>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*2015 NPT Review Conference prepared by the IAEA Secretariat on Activities of the International Atomic Energy Agency relevant to article IV of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, NPT/CONF.2015/14*”, 2015, (<https://undocs.org/NPT/CONF.2015/14>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Letter Dated 27 January 1999 From the Permanent Representatives of the Netherlands And Slovenia to the United Nations Addressed to the President of the Security Council S/1999/94*”, 1999, (<https://undocs.org/S/1999/94>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Verification in All Its Aspects, Study on the Role of The United Nations in the field of verification, Note by the Secretary General, A/45/372*”, 1990, (<https://undocs.org/A/45/372>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*Verification in All Its Aspects, Study on the Role of The United Nations in the Field of Verification, Note by the Secretary General, A/50/377*”, 1995, (<https://undocs.org/A/50/377>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

2. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

a. Antlaşma Modelleri

IAEA, “*The Agency Safeguard System INFCIRC/66*”, 03.12.1965,
(<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

IAEA, “*The Agency Safeguard System (1965, As Provisionally Extended in 1966 and 1968), INFCIRC/66 Rev.2.*”, 16.09.1968,
(<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1965/infcirc66r2.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

IAEA, “*The Structure and Content of Agreements Between the Agency and States Required in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons INFCIRC/153*”, 06.1972,
(<https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/1972/infcirc153.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

IAEA, “*Güvenlik Tedbirlerine İlişkin Ajans ile Devletler Arasında Yapılacak Antlaşmalar Hakkında Ek Protokol INFCIRC/540*”,
(<https://www.iaea.org/sites/default/files/infcirc540.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

b. Raporlar

IAEA, “*Implementation of the NPT Safeguards Agreement of the Socialist People's Libyan Arab Jamahiriya, Report by the Director General, GOV/2004/12*”, 2004,
(<https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/disarm-gov200412.php>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

IAEA, “*Implementation of the NPT Safeguards Agreement and relevant provisions of Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, GOV/2014/58*”, 2014,

(<https://www.iaea.org/sites/default/files/gov2014-58.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

IAEA, “*Board of Governors, NPT Safeguards Agreement with the Islamic Republic of Iran, Report by the Director General, GOV/2020/30*”, 2020, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/20/06/gov2020-30.pdf>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

3. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

OSCE, “*Vienna Document on Confidence and Security Building Measures*”, 04/03/1992, (<https://www.osce.org/files/f/documents/a/4/86597.pdf>, Erişim Tarihi: 21.12.2021)

4. Çok Uluslu Denetim ve Kontrol Rejimleri

Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, “*Founding Documents*”, 12.07.1996, (<https://www.wassenaar.org/app/uploads/2019/12/WA-DOC-19-Public-Docs-Vol-I-Founding-Documents.pdf>, Erişim Tarihi: 21.12.2021)

MTCR, “*Missile Technology Control Regime*”, 25/11/2002, (https://mtcr.info/wordpress/wp-content/uploads/2021/10/MTCR-TEM-Technical_Annex_2021-10-08.pdf, Erişim Tarihi: 21.12.2021).

III. İÇTİHAT

1. Adlî İctihat

a. Uluslararası Adâlet Dîvanı

aa. Nizâî Usûl

International Court of Justice, Military and Paramilitary in and against Nicaragua (Merits), (Nicaragua v. United States of America), 27/06/1986, I.C.J. Reports 1986, ss. 392-443.

International Court of Justice, Obligations concerning Negotiations relating to Cessation of the Nuclear Arms Race and to Nuclear Disarmament (Marshall Islands v. Pakistan), Jurisdiction and Admissibility, Judgment, I.C.J. Reports 2016, ss. 553-574.

International Court of Justice, Obligations concerning Negotiations relating to Cessation of the Nuclear Arms Race and to Nuclear Disarmament (Marshall Islands v. India), Jurisdiction and Admissibility, Judgment, I.C.J. Reports, 2016, ss. 255-278.

bb. İstişârî Usûl

International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I.C.J. Reports 1996, ss. 226-267.

IV. INTERNET KAYNAKLARI

Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean (OPANAL), “*Home*” (<http://www.opanal.org/en/home-2/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

American Society of International Law, “*North Korea’s Withdrawal From the Nuclear Non-Proliferation Treaty*”, (<https://www.asil.org/insights/volume/8/issue/2/north-koreas-withdrawal-nuclear-nonproliferation-treaty>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

Amnesty International, “*Killer Facts: The scale of the global arms trade, transfers of heavy conventional weapons, the top 10 exporters of conventional arms (excluding small arms/ light weapons – SALW)*”, (<https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2016/08/killer-facts-the-scale-of-the-global-arms-trade>, Erişim Tarihi: 30.12.2020).

Arms Control Association, “*Closing Pandora’s Box: Pakistan’s Role in Nuclear Proliferation*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2004-04/features/closing-pandoras-box-pakistans-role-nuclear-proliferation>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Arms Control Association, “*Disarmament and Non-Proliferation in NATO*”, (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, Erişim Tarihi: 18.09.2021).

Arms Control Association, “*Non-Proliferation Policy and the War on Terrorism*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2001-10/features/non-proliferation-policy-war-terrorism>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

Arms Control Association, “*NPT Withdrawal: Time for the Security Council to Step in*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2005-05/features/npt-withdrawal-time-security-council-step>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

Arms Control Association, “*The Joint Comprehensive Plan of Action at a Glance*”, (<https://www.armscontrol.org/factsheets/JCPOA-at-a-glance>, Erişim Tarihi: 12.05.2021).

Arms Control Association, “*U.S. Completes INF Treaty Withdrawal*”, (<https://www.armscontrol.org/act/2019-09/news/us-completes-inf-treaty-withdrawal>, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

Arms Control Association, “*U.S.-Russian Nuclear Arms Control Agreements at a Glance*”, (<https://www.armscontrol.org/factsheets/USRussiaNuclearAgreements>, Erişim Tarihi: 28.05.2021).

Berlin Information Center for Transatlantic Security, “*Bericht der Bundesregierung über Ihre Exportpolitik für Konventionelle Rüstungsüter im Jahre 2001*”, Berlin, 2002, (<http://www.bits.de/public/documents/Ruestungsexport/Ruestungsexportbericht2001.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2021).

CNN, “*North Korea Expelling IAEA Inspectors*”, 27.12.2002, (<http://edition.cnn.com/2002/WORLD/asiapcf/east/12/27/nkorea.expulsions/>, Erişim Tarihi: 14.11.2021).

CTBTO Preparatory Commission, “*History of the International Data Centre*” (<https://www.ctbto.org/verification-regime/the-international-data-centre/history-of-the-international-data-centre/>, Erişim Tarihi: 08.11.2021).

CTBTO Preparatory Commission, “*International Monitoring System (IMS), Overview of the Verification Regime*”, (<https://www.ctbto.org/verification-regime/background/overview-of-the-verification-regime/>), Erişim Tarihi: 08.11.2021).

CTBTO, “*Comprehensive Test Ban Treaty Organization Verification Regime, Building the International Monitoring System*” (<https://www.ctbto.org/verification-regime/building-the-international-monitoring-system/1994-1996-reaching-critical-mass/>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

CTBTO, “*Who Are We*”, (<https://www.ctbto.org/specials/who-we-are/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

Der Spiegel, “*Droht der Koalition eine neue Panzerkrise?*”, Berlin, 08.02.2000 (<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ruestungsexport-droht-der-koalition-eine-neue-panzerkrise-a-63346.html>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

Globalsecurity, “*Status of Forces Agreements*”, (<https://www.globalsecurity.org/military/facility/sofa.htm>, Erişim Tarihi: 01.11.2021).

HISTORY, “*President Eisenhower presents his Open Skies plan*”, (<https://www.history.com/this-day-in-history/eisenhower-presents-his-open-skies-plan>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

IAEA, “*DPRK: Chronology of Key Events*”, (<https://www.iaea.org/newscenter/focus/dprk/chronology-of-key-events>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

IAEA, “*International Atomic Energy Agency Overview*”, (<https://www.iaea.org/about/overview>”, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

IAEA, “*Preparing for Future Verification Challenges, Summary of an International Safeguards Symposium, 1-5 November 2010, Vienna, Austria, 2013*”, (https://www.pub.iaea.org/MTCD/Publications/PDF/Pub1611_web.pdf, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

IAEA, “*Safeguards Agreements*”, (<https://www.iaea.org/topics/safeguards-agreements>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).

IAEA, “*Safeguards Overview*”, (<https://www.iaea.org/publications/factsheets/iaea-safeguards-overview>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

IAEA, “*Information, resources and advice for key groups about preventing the loss of control over sealed radioactive sources*”, (<https://www.iaea.org/sites/default/files/sealedradsources1013.pdf>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).

IAEA, “*Sustainable Development Goals (SDGs)*”, (<https://www.iaea.org/about/overview/sustainable-development-goals>, Erişim Tarihi: 26.09.2021).

IAEA, “*The IAEA and the Non-Proliferation Treaty*”, (<https://www.iaea.org/topics/non-proliferation-treaty>, Erişim Tarihi: 25.09.2021).

Missile Technology Control Regime, “*Guidelines for Sensitive Missile Relevant Transfers*”, (<https://mtcr.info/guidelines-for-sensitive-missile-relevant-transfers/>), [<https://mtcr.info/mtcr-annex/>, Erişim Tarihi: 12.05.2021).

MTCR, “*What is the MTCR ?*”, (<https://mtcr.info/frequently-asked-questions-faqs/>, Erişim Tarihi: 19.09.2021.)

NATO, “*Arms control, disarmament and non-proliferation in NATO*”, (https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48895.htm, Erişim Tarihi: 16.02.2021).

NATO, “*NATO’s Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats*”, (https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

NATO, “*NATO’s Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats*”, (https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

NSG, “*About the NSG*”, (<https://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/about-nsg>, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

OPANAL, “*Agency for the Prohibition of Nuclear Weapons in Latin America and the Caribbean*”, (<http://www.opanal.org/en/home-2/>, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

OPCW, “*Challenge Inspections Pursuant to Article IX*”, (<https://www.opcw.org/chemical-weapons-convention/annexes/verification-annex/part-x-challenge-inspections-pursuant>, Erişim Tarihi: 19.12.2021).

OPCW, History, “*Looking back helps us look forward*”, (<https://www.opcw.org/about/history>”, Erişim Tarihi: 28.03.2021).

OPCW, “*Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons*”, (<https://www.opcw.org/>”, Erişim Tarihi: 08.06.2021).

Reaching Critical Will, “*Nuclear Non-proliferation Treaty*”, (<https://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/npt>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

SIPRI, “*World military expenditure grows to \$1.8 trillion in 2018, Yearbook 2019 Summary*”, 2019 (<https://www.sipri.org/media/press-release/2019/world-military-expenditure-grows-18-trillion-2018>, Erişim Tarihi 26.09.2020).

Small Arms Survey, “*Global Firearms Holdings*”, (<https://www.smallarmssurvey.org/database/global-firearms-holdings>, Erişim Tarihi: 19.12.2021).

The Australia Group, “*Fighting the Spread of Chemical and Biological Weapons, Strengthening the Global Security, An Introduction*”, (<https://www.dfat.gov.au/publications/minisite/theaustraliagroupnet/site/en/introduction.html>, Erişim Tarihi: 04.06.2021).

The New Humanitarian, “*Engaging with Philippine Armed Groups*” (<https://www.thenewhumanitarian.org/fr/node/253441>, Erişim Tarihi: 23.09.2021).

The New York Times, “*44 U.N. Inspectors Freed by Iraq With Secret Nuclear Documents*”, 28.09.1991, (<https://www.nytimes.com/1991/09/28/world/44-un-inspectors-freed-by-iraq-with-secret-nuclear-documents.html>, 04.10.2021).

U.S. Department of Defense, “*Nuclear Posture Review Report April 2010*”, (<https://dod.defense.gov/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

U.S. Department of State, “*Cooperative Threat Reduction Program*” (<https://2009-2017.state.gov/t/isn/rls/fs/187071.htm>, Erişim Tarihi: 30.09.2021).

U.S. Department of State, “*CTBT: International Monitoring System*” (<https://2009-2017.state.gov/t/avc/rls/212176.htm>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

U.S. Department of State, “*Directorate of Defense Trade Controls, End-Use Monitoring of Defense Articles and Defense Services Commercial Exports FY 2007*” (https://www.pmdtcc.state.gov/reports/documents/End_Use_FY2007.pdf, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

U.S. “*Department of State, Status of Forces Agreements*” (<https://www.state.gov/subjects/status-of-forces-agreement/>, Erişim Tarihi: 20.11.2021).

United Nations, “*1540 Committee, List of Legislative Documents*” (<https://www.un.org/en/sc/1540/national-implementation/legislative-database/list-of-legislative-documents.shtml>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

United Nations, “*2015 Review Conference of the Parties to the Treaty on the Non Proliferation of Nuclear Weapons Factsheet*”, (<https://www.un.org/en/conf/npt/2015/pdf/IAEA%20factsheet.pdf>, Erişim Tarihi: 25.09.2021).

United Nations, “*Expert meeting to facilitate dialogue on possible negotiations of a Fissile Material Cut-Off Treaty (FMCT) concludes in Bangkok*”, (<https://www.un.org/disarmament/update/expert-meeting-to-facilitate-dialogue-on-possible-negotiations-of-a-fissile-material-cut-off-treaty-fmct-concludes-in-bangkok/>, Erişim Tarihi: 15.12.2021).

United Nations, “*General Assembly Meetings Coverage, First Committee Seventy-Sixth Session 13th & 14th Meetings, Delegates Approve 25 Draft Resolutions, Decisions on Disarmament, Non-Proliferation Issues, as First Committee Begins Action Phase*”, (<https://www.un.org/press/en/2021/gadis3675.doc.htm>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).

United Nations, “*Press release by the Chair of the 1540 Committee on the postponement of the 2021 Comprehensive Review of the status of implementation of resolution 1540 (2004)*”, (<https://www.un.org/press/en/2020/sc14287.doc.htm>, Erişim Tarihi: 10.10.2021).

United Nations, “*Secretary-General Message to the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Vienna, 8 December 2014*”, (<https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2014-12-08/secretary-generals-message-vienna-conference-humanitarian-impact>, Erişim Tarihi: 14.01.2021).

United Nations, “*The World is over-armed and peace is under-funded*”, (<https://www.un.org/disarmament/update/20120830>, Erişim Tarihi: 10.10.2020).

United Nations, “*UNSCOM Chronology*”, (<https://www.un.org/Depts/unscom/Chronology/chronologyframe.htm>, Erişim Tarihi: 04.10.2021).

UNROCA Database, “*Transparency in the Global Reported Arms Trade*”, (<https://www.unroca.org/>, Erişim Tarihi: 09.11.2021).